

Frans Kafka

Novellalar

Tərcümə etdi: Vilayət Hacıyev, Çarkəz Qurbanlı, Mahir Qarayev, Rezo Əliyev, Ramil Rahiboğlu, Aysel Yaquəbzı

Hökm

Bir günəşli yaz günü idi. Gənc kommərsant Qeorq Bendemann çay boyunca düzölmüş evlər sırasında öz rəngi və hündürlüyü ilə fərqlənən, alçaq, sadə tikilmiş bir evin birinci mərtəbəsindəki şəxsi otağında oturmuşdu. O elə indicə xaricdə olan bir gənclik dostuna yazdığı məktubu tamamladı, onu yavaş-yavaş bağladı və dirsəyini yazı masasına dirəyərək pəncərədən çaya, körpüyə və o biri sahiləki zəif-yaşıl rəngdə olan təpəliklərə tamaşa etdi.

O, ailəsində işlərinin gedişindən narazı olaraq neçə il öncə Rusiyaya qaçmış dostu haqqında fikirləşdi. İndi o Peterburqda komməsriya işləri ilə məşğuldur. Onun işləri əvvəlcə çox yaxşı gedirdi, amma sonralar elə bil ilişib qalmışdı, bu haqqda dostu ona gec-gec gəldiyi səfərləri zamanı şikayətlənmişdir. Beləcə o qərirdə xeyirsiz işlərlə məşğul idi, əcnəbi stilə malik saqqal onun uşaqlıqdan yaxşı tanış olan sifətini tam örtmürdü. Onun sarı rəngi inkişafda olan xəstəlikdən xəbər verirdi. Dostunun söhbətlərindən məlum olurdu ki, onun oradakı həmvətənlilərinin koloniyası ilə sıx əlaqəsi yoxdur; eyni zamanda onun yerli ailələrlə də münasibəti alınmırdı və qəti olaraq həyatını sübaylığa həsr etmək qərarına gəlmişdi.

Açıq-aydın yolundan çıxmış belə bir insana nə yazmaq olardı, onun halına yalnız acımaq gərəkdir, amma heç cürə kömək etmək yox. Bəlkə ona məsləhət vermək olardı ki, o evinə qayıtsın, yaşayışını burada qursun, köhnə dostluq münasibətlərini yeniləndirsin, buna heç bir maneə yox idi, və qalan şeylərdə dostlarının köməyinə arxalansın. Ancaq bu o demək idi ki, ona nə qədər dostcasına olarsa da, bir o qədər də kəskin şəkildə bildirəcəklər ki, onun indiyə qədər etdiyi cəhdlər əbəs olub və sonda onlardan imtina edib evə qayıtmalı olub və həmişəlik qayıtmış birisi kimi daima təəccüblü baxışlar altında əziləcək; guya yalnız onun dostları həyatı anlayırlar və o yaşlı uşaq kimi evdə qalıb uğur əldə edən dostlarının dediklərinə qulaq asmalıdır. Və kim əmin ola bilər ki, ona çəkiləsi zəhmətlər bir nəticə verəcək? Yəqin ki, onu evə dönməyə yola gətirmək mümkün olmayacaq — hətta onun özü deyirdi ki, onun vətəni ilə bağlı heç bir hissiyatı yoxdur—və heç nəyə baxmayaraq, belə məsləhətlərdən boğaza gəlmiş və dostlarından daha uzaqlaşmış halda xaricdə qalacaq. Əgər o deyilən məsləhətlərə qulaq asıb pis niyyətlə yox, vəziyyətlə bağlı qayıtsa, onda o özünü dostlarının arasında görməyəcək, təklidən sıxılacaq, öz durumuna görə utanacaq və onda doğrudan da o dostsuz və vətənsiz olacaq, belə olan bir halda onun necə var eləcə də xaricdə qalması yaxşı deyilmi? Belə bir şəraitdə düşünmək mümkündürmü ki, o öz işlərini burada qaydasına qoya biləcək?

Bu səbəblərdən, əgər məktub əlaqəsini əsla saxlamaq istəyirsənsə, ona, hətta uzaq tanışına düşünmədən verə biləcəyin xəbərlər haqqında da yazmaq olmazdı. Dostum artıq üç il idi ki, evlərinə gəlmirdi və bunu məcburi olaraq Rusiyadakı siyasi durumun stabil olmaması ilə əlaqələndirirdi, bu guya balaca kommersantın kiçik yoxluğuna imkan vermirdi, o vaxt ki, yüz minlərlə ruslar rahatca dünyanı dolaşırdılar. Bu üç il ərzində Qeorq üçün çox şey dəyişmişdi. Qeorqun iki il öncə anası rəhmətə getmişdi və o qoca atası ilə bir mənzildə yaşayırdı. Onun anasının vəfatı haqqında dostu əlbəttə xəbər tutmuşdu və o quru halda ifadə etdiyi bir başsağlığı məktubu göndərmişdi, bunun səbəbi onda ola bilərdi ki, qərbçilikdə ola-ola belə bir itkinin ağrısını duymaq çətindir. Artıq Qeorq bütün qalan işləri kimi ticarət işləri ilə də daha da qətiyyətlə məşğul omağa başlandı. Bəlkə də anasının sağlığında atası ticarət işlərində yalnız öz şəxsi düşüncələrini üstün tutaraq Qeorqa işləməkdə maneəçilik yaratdırdı; bəlkə də atası anının vəfatından sonra ticarət işlərində olsa da özünü qapalı aparırdı; bəlkə də— hətta çox böyük ehtimalla— uğurlu təsədüflər əsas rol oynamışdı; istənilən halda ticarət işləri bu keçən iki ildə gözlənilməyən şəkildə genişlənmişdir, işçilərin sayını iki dəfə artmışdır, dövriyyə beş dəfə artmışdır və ticarətin sonrakı artımı artıq şübhəsiz idi.

Dostumun isə bu yeniliklərdən xəbəri yox idi. Qabaqlar, sonuncu dəfə zənnimcə baş sağlığı məktubunda o Qeorqu Rusiyaya köçməyə sövq etməyə cəhd etmişdi və Qeorqun iş fəlaiyyəti üçün Petrebirdə olan imkanlar haqqında ətraflı yazmışdır. Qeorqa öz işində əldə etdiyi mənfəətin müqabilində göstərilən məbləğ çox aşağı idi. Qeorqun isə əldə etdiyi kommersiya uğurları haqqında dostuna yazmağa heç həvəsi yox idi və əgər o bunu sonradan etsəydi də bu çox təəccüblü görünərdi. Ona görə də, Qeorq, dostuna sakit bazar günü düşünərkən adamın ağına gələ biləcək əhəmiyyətsiz şeylər haqqında yazmaq kifayətləndi. Onun istədiyi yeganə şey o idi ki, dostuna təsəlli verən, çoxdan onun yaddaşında vətəni haqqında həkk olunmuş yaxşı xatirələr qorunub qalsın. Belə alındı ki, dostu Qeorqun ona müxtəlif zamanlarda yazdığı üç məktubda təsvir etdiyi, heç bir əhəmiyyəti olmayan bir şəxsin özü kimi əhəmiyyətsiz bir qıza nişanlanması xəbəri ilə maraqlanmağa başlandı. Bu heç də Qeorqun marağında deyildi. Qeorq özünün bir ay öncə imkanlı ailəyə məxsus qız Frida Brandenfeldlə nişanlanmasından yana, ona belə şeylər haqqında yazmağı daha üstün tuturdu. O öz nişanlısı ilə bu dostu haqqında tez-tez danışardı və əsasən də aralarında olan məktub əlaqəsi haqqında.

-Onda o bizim toyumuza gəlməyəcək-xanım deyərdi,-amma mən sənə bütün dostlarını tanımaq istərdim.

-Mən onu narahat etmək istəmirəm-Qeorq dedi.-Məni düzgün başa düş, bəlkə də o gələcək, ən azından mən belə düşünürəm, amma ö özünü buna məcbur edəcək və qəlbi sarsılacaq, bəlkə də mənə həsəd aparacaq və bu narazılığını aradan qaldırmaqda açıq-aydın narazı və qabiliyyətsiz bir halda geriyyə qayıdacaq. Tənhalıq- bilirsən bu nə deməkdir?

– Bəs o bizim toyumuz barədə başqa yolla xəbər tuta bilməz?

-Mən bunun qarşısını ala bilmərəm, amma onun o həyat tərzində bu mümkün deyil.

– Səninki Qeorq belə dostların var, heç evlənməsən yaxşıdır.

– Burada bizim ikimiz də günahkarıq, amma mənim indi nəyisə dəyişməyə həvəsim yoxdur.

Və onun öpüşləri altında xanım tənqinəfəs olsa da o deməyə macal tapdı:

– Əslində mən buna acıyıram,- o özlüyündə qərara aldı ki, bütün bunlar haqqında dostuna yazmağın heç bir ziyanı olmaz.- Mən beləyəm və o məni belə də qəbul etməlidir.- O öz-özünə dedi.- Məndən onun dostluğuna sadıq daha yaxşı insan düzəltmək mümkün deyil.

Və həqiqətən də o bazar günü, səhər-səhər yazdığı uzun məktubda dostuna baş vermiş nişanlama haqqında bu şəkildə məlumat verirdi: “Ən gözəl yenilik mənə sonda nəsib oldu. Mən imkanlı ailəyə mənsub olan Fröylayn Frida Brandenfeldlə nişanlanmışam. O sənin getməyindən çox-çox sonralar bizm elə köçüb, ona görə də, sən onu tanıya bilməzsən. Mənim nişanlığım haqqında sənə ətraflı yazmağa yəqin ki, başqa imkanlar olacaq, bu gün isə yalnız demək istəyirəm ki, mən çox xoşbəxtəm və bizim səninlə qarşılıqlı münasibətimizdə dəyişən odur ki, mənim timsalımda sən adı diost yox, xoşbəxt bir dosta sahibsən. Bundan əlavə sənə öz salamlarını göndərən və sənə tezliklə özü yazacağına söz verərən nişanlığımın simasında bir yaxın dost tapacaqsan, hansı ki, sübay adam üçün elə də əhəmiyyətsiz deyil. Mən bilirəm, sənin bizə baş çəkməyə gəlməyinə mane olan çoxlu şeylər var, bəlkə bizim toyumuz sənin bütün menələri bir yana atıb biz tərəflərə gəlməyinə əsas ola bilər? Necə olsa da sən mənə fikir vermədən özün bildiyin kimi hərəkət et.”

Qeorq bir müddət əlində də məktub, sifətini pəncərəyə tərəf çevirərək masa arxasında dondu. Küçədən keçən tanışının verdiyi salami üzündə heç bir təbəssüm göstərmədən aldı.

Nəhayət o məktubu cibinə qoyaraq otaqdan çıxdı və ensiz dəhlizlə, atasınının, çoxdan ayaq basmadığı otağına keçdi. Əslində buna heç ehtiyac da yox idi, çünki o atasıyla hər gün ofisdə görüşürdü, naharı birlikdə eyni yeməxanada edirdilər, axşamlar isə hərə öz zövqünə uyğun məşğliyyət seçsə də, onlar adətən əllərində qəzet eyni otaqda oturardılar. Qeorq çox vaxt olduğu kimi rəfiqələrinin yanında olanda və ya son vaxtlarda nişanlığına baş çəkməyə gedəndə bu qayda pozulardı.

Belə günəşli gündə atasının otağında qaranlıq olması Qeorqu təəccübləndirdi. Belə kölgənin səbəbkarı enzil həyətin o biri tərəfində duran divar idi. Atası, anasını xatırlayan əşyalarla bəzədilmiş bir küncdə, pəncərə qabağında oturmuşdur və o qəzet oxuyurdu, yazıya yandan baxaraq bununla zəif gözlərini uyğunlaşdırmaq istəyirdi. Masanın üstündə qalan səhər yeməyinə əldə dəyməmiş kimi görünürdü.

-Ah Qeorq!-dedi atası və ona qarşı gəldi. Onun ağır yataq ətəyi yeriyəndə açıldı, ucları yellənməyə başladı-“mənim atam hələ də nəhəngdir”, – özlüyündə Qeorq düşündü .

– Bura dözülməz dərəcədə qaranlıqdır,- o sonra dedi.

-Hə qaranlıqdır,- atası cavab verdi.

-Pəncərləri də basdırmısan?

– Mənə belə yaxşıdır.

– Bayırda axı çox istidir,-Qeorq sanki ilkin düşüncələrini davamı kimi dedi və oturdu.

Atası səhər yeməkləri olan qab-qacağı yığışdırdı və onları sandığın üstünə qoydu.

-Mən əslində sənə demək istəyirdim ki,- Qeorq qocanın hərəkətlərini dağınıq şəkildə izləyərək davam edti.- Mən elə indicə Peterburqa nişanlanmağım barədə xəbər verdim.

O cibindən məktubun ucunu çıxartdı və sonra geri itələdi.

– Niyə Peterburqa?- soruşdu atası.

– Necə yəni, dostuma?- Qeorq dedi və atasının gözlərini aradı.- “Ofisdə o tamam başqadır” fikirləşdi o, ” burada olduğu kimi yox, oturacaqda yayılıb və əllərini də döşündə çarpazlatıyb”.

-Hə sənın dostun- atası vurğladı.

– Sən bilirsən ki, ata, əvvəcə mən bunu gizlətmək istəyirdim. Sadəcə olaraq onun kefini pozmaq üçün, başqa heçnə yox. Sənki bilirsən, o necə də çətin adamdır. Düşündüm ki, mənım nişanlanmıgımı başqalarından öyrənə bilər, baxmayaraq ki, bu onun tənha həyatı tərzində çox az ehtimallıdır-mən buna qarşı heçnə edə bilmərəm.- amma mənım özümdən bu haqqda o heçnə eşitməmələdir.

-Amma indi sən fikrini dəyişmişən?- atası soruşdu, pəncərə altına qəzeti və onun üstünə eynəyini qoyaraq onu əli ilə örtdü.

-Hə, indi mən bu fikirdəyəm. Əgər o mənım yaxın dostumdursa, mən belə düşünürəm, onda mənım xoşbəxt nişanlanmam da onun üçün sevincli olmalıdır. Və ona görə də, mən gözləmədən ona yazdım. Məktubu göndərməzdən öncə bu haqqda sənə danışmaq istədim.

-Qeorq,- atası dişsiz ağzını daha da geniş açaraq dedi,- mənə qulaq as! Sən mənım yanına bu işlə məsləhətləşmək üçün gəlmişən. Şübhəsiz bu sənın üçün fəxrdir. Amma bunun heç bir mənası yoxdur, əgər sən mənə bütün həqiqəti deməsən bu dəhşətdir. Mən indi aidiyyatı olmayan şeyləri buraya qatmaq istəmirəm. Bizim əziz anamızın vəfatından sonra çox xoşagəlməz şeylər baş verib. Bəlkə də buna qayıtmağın vaxtı gələcək və bəlkə də gözlədiyimizdən də tez. İş zamanı çox şey mənım nəzərimdən qaçır- mən indi demək istəmirəm ki, məndən bunu gizlədirlər- mən artıq o qədər də gücə malik deyiləm, yaddaşım zəifləyir, və mən baş verən hər şeyi izləyə bilmirəm. Birincisi, bu təbiidir və ikincisi bizim anamızın ölümü mənə daha çox pis təsir göstərdi nəinki sənə. Amma biz ki, indi o məktub üzərində dayanmışıq, Qeorq mən səndən xahiş edirəm, mənı aldatma. Bu boş şeydir, hətta bir qara qəpyə də dəyməz, belə ki, mənı aldatma. Sənın Peterburqda həqiqətən dostun var?

Qeorq təəccüblü halda ayağa durdu.

– Allah mənım dostlarımın başını bilməsin. Minlərlə dost mənım atamı əvəz edə bilməzlər. Bilirsən, mən nə düşünürəm? Sən özünə yaxşı baxmırsan. Amma qocalığın öz tələbləri var. Dükanda sən mənım üçün əvəzolunmazsan, bunu ki, sən gözəl bilirsən, amma dükən sənın sağlamlığına xələl gətirirsə mən elə günü sabah onu həmişəlik bağlayım. Yox olmaz. Biz sənın həyat tərzini başqa cür qurmalıyıq. Kökündən. Sən burda qaranlıqda oturursan, baxmayaraq ki,

otaqda daha işıqlıdır. Sən səhər yaxşı yemək əvəzinə, yeməkdə dindələnirsən. Sən bağlı pəncərə arxasında oturursan, amma təmiz havanın sənə xeyri dəyər. Yox ata! Mən həkim çağıracağam və biz onun təkliflərinə riayət edəcəyik. Biz otağı dəyişməliyik, sən qabaq otağa köçəcəksən, mən isə buraya. Bu sənin üçün böyük dəyişiklik deyil, hər şeyi otağa köçürəcəyik. Amma bunu tədricən etmək lazımdır, indi isə sən bir az yatağa uzan, sənə dincəlmək lazımdır. Gəl, mən sənə soyunmağa kömək edim, görəcəksən, mən bunu bacaracağam. Yoxsa elə indicə qabaq otağa keçmək istəyirsən, onda hələlik mənim çarpayımına uzana bilərsən. Belə hər şeydən yaxşı olardı.

Qeorq düz atasının yanında durmur, o dağınıq ağ saçlı başını sinəsinə sallayaraq oturmuşdur.

-Qeorq,-dedi atası sakitcə, hərəkətsiz.

Qeorq o saat atasına yanında çömbəldi, atasının yorğun sifətində bərəlməmiş gözləri yandan ona baxırdılar.

-Sənin Peterburqda dostun yoxdur. Sən həmişə kiminləsə zarafat etməyi xoşlardın və hətta məndən də yan keçmədin. Birdən haradan orada sənin dostun meydana çıxdı? Heç cür inana bilmirəm.

– Ata, sən bir yadna sal,- dedi Qeorq, atasını kreslodan qaldırdı və onu soyundurdu, o ayaq üstə güclə dayanırdı.- Dostumun sonuncu dəfə bizə gəlməyindən arıq üç il keçir. Hələ mənim yadımdadır ki, sənin ondan xoşun gəlmirdi. Azı iki dəfə o mənim otağında ola-ola mən sənə yalan danışmışam. Sənin ona qarşı olan nifrətini anlıya bilərdim, çünki mənim dostumun çox qərribə xasiyyəti var. Amma bir dəfə nədənsə siz çox maraqlı söhbət edirdiniz. Mən o vaxt çox qürur duyurdum ki, sən ona qulaq asırsan, başınla təsdiqləyirsən və sual verirsən. Yadına salsan, onu mütləq xatırlarsan. O dəfə o Rusiyadakı qeyri adi inqilabdan danışdı. Məsələn, o Kiyevə iş dalınca getdiyi vaxt orada üsyan zamanı bir keşişin balkonda ovucunu xaç şəklində kəsərək onu camaata qaldıraraq qışqırdığını söyləyirdi. Bu hekayəni sən özün danışmağı xoşlardın.

Söhbət ərəfəsində Qeorqa atasını qaldıraraq kreslodan oturtmaq və onun əynindəki, tumanı və onun üstündən keyindiği şalvarını və corabları ehtiyatla çıxarmaq nəsbib oldu. Atasının heç də təmiz görünməyən alt paltarını gördükdə özünü atasına yaxşı baxmamaqda qınadı. Atasının alt paltarının dəyişməsinə o baxmalı idi. Atasının gələcəyi haqqında hələ o nişanlısı ilə danışmamışdı və onların bu haqqda susmaları ona dəlalət edirdi ki, ata köhnə evdə tək yaşa biləcək. İndi isə o tam qətiyyətlə atanı öz gələcək ailəsinə götürmək qərarına gəldi. Yaxından baxdıqda adama elə gələ bilirdi ki, ataya qulluq artıq gecikmişdi.

Qeorq atasını qucağında çarpayuya aparırdı. Bir neçə addın atmışdı ki, onu vahimə bürüdü, atası onun saatının zənciri ilə oynayırdı. Atası saatın zəncirindən bərk yapışdığından o atasını o saat yatağa qoya bilmədi.

Atası yatağa uzandı və hər şey öz qaydasını aldı. O yorğanla üstünü örtüdü və yorğanı başına qədər çəkdi. O Qeorqa yad olmayan baxışlarla baxırdı.

- Sən onu xatırlayırsan ata, elə deyilmi? – soruşdu Qeorq və başı ilə təsdiqlədi.

– Üstüm yaxşı örtülüb?-soruşdu ata, sanki özü baxa bilmirdi ki, ayaqları örtülüb ya yox.

– Sənə yataqda yaxşıdır,- dedi Qeorq və yorğanı düzəltdi.

– Üstüm yaxşı örtülüb?- ata yenə soruşdu və cavabı diqqətlə gözlədi.

– Naraht olma, üstün yaxşı örtülüb.

-Yox!- ata elə qışırırdı ki, cavab sualla toqquşdu, yorğanı güclə arxaya atdı, bir anlığa o havada uçduqdan sonra yataqda düz sərilirdi. O yalnız bir əli ilə yorğanın kənarından tutmuşdu.

– Sən mənim üstümü örtmək istədin, bunu mən də bilirəm mənim əzizim, amma üstüm hələ də örtülməyib. Bu sonuncu güc səndə kifayət ədər olsa da, mənim üçün çoxdur. Əlbəttə tanıyıram mən sənənin dostunu. O mənə oğulluğa yarayardı. Ona görə də, sən bütün bu illər boyu onu aldatmışsan. Yoxsa niyə? Elə bilirsən, mənim onun üçün ürəyim yanmayıb? Ona görə də, sən otağında gizlənirsən, ki heç kim sənə mane olmasın və sən Rusiyaya yalançı məktub yazasan. Amma ataya heç kim öz doğma oğlunu tanımağı öyrədə bilməz. Sən indi elə düşünürsən ki, onu altında əzib heçə döndərmisən, onun üstündə otura bilərsən və tərənməz durub, və çünki oğlum evlənmək xəyalına düşüb!

Qeorq atasının açdığı dəhşətli mənzərəni seyr edirdi. Atasının qəfildən belə yaxşı tanıdığı Peterburqdakı dostu onda heç vaxt olmayan qeyri adi bir hiss yaratdı. O gözləri önündə onu uzaq Rusiyada itkin düşmüş kimi canlandırdı. Onu talan edilmiş, boş dükanın qapısı önündə gördü. Dağıldılmış rəflər, əzilmiş mallar, dağılan armaturalar arsında onu təsəvvür etdi. O nədən belə uzaqlara getdi!

-Amma, mənə bax!- çağırırdı atası və Qeorq çaşqın halda çarpayuya tərəf getdi, deyilənləri havadaca tutmaq istədi amma yarı yolda qaldı.

– O yubkasını elə qaldırdığına görə,-uzatdı atası,- çünki o yoluq cüce yubkasını elə galdırdı ki,- və atası bunu göstərmək üçün əynindəki köynəyi yuxarı qaldırdı, onun budunda müharibədən aldığı şram göründü,- o yubkasını bax belə və bax belə yuxarıya qaldırdı ki, sən onun üstünə atıla bildin və öz ehtiraslarını söndürə bildin, bununla sən anamızın xatrəsini günaha batırdın, dostunu satdın və atanı yatağa soxdun ki, o sənə toxunmasın. Amma o sənə toxunur, görürsən?

İndi o heç bir kömək olmadan durmuşdu və ayaqları ilə havanı təpikləyirdi. Hər şeydən xəbəri olduğu üçün o şəfəq saçırırdı.

Qeorq güncdə, atasından mümkün qədər uzaqda durmuşdu. Uzun müddətdən sonra o qərar aldı ki, bütün baş verənləri dəqiq müşahidə etsin ki, onu arxadan və ya yuxarıdan heçnə qəflətən yaxalamasın. Birdən o yendə də çoxdan unudulmuş qərarı xatırladı və onu iynə gözlüyündən keçən qısa bir sap kimi unuttu.

– Amma dost satılmayıb!- qışırırdı atası, sözlərini baş barmağını havada yelləyərək bərkıtdi. - Burada onunun tərəfini mən saxlamışam!

-Komediyaçı!- Qeorq qışqırmadan özünü saxlaya bilməsə də, dilini dişləməyi gec hiss etdi, gözləri bərəlmiş halda o ağrıdan əyildi.

-Hə, əlbəttə mən komediya oynayıram! Komediya! Yaxşı sözdür! Qoca, dul atana daha hansı söz yaraşar! De- və bir anlığa mənim canlı oğlum ol- de ki, mənə arxa otaqda uzanmaqdan, etibarsız işçilərlə müşaiyət olunan sümüyümə qədər qocalıqdan başqa nə qalıb? Mənim oğlum isə razı halda dünyanı gəzərək, mənim hazırladığım sövdələşmələri bağladı, sevincindən əzilib-büzüldü və atasının önündə lovğalandı. Sən elə bilirsən ki, mən səni sevmirəm- mən, səni dünyaya gətirən?

– İndi o əyiləcək,- düşündü Qeorq.- “O indi yıxılıb əzilsə!” bu sözlər onun beynindən keçdi. Atası əyildi amma yıxılmadı. Qeorq atasının gözləntilərinin əksinə olaraq qabağa addım atmasa da, o qamətini düzəltdi.

– Dur durduğun yerdə, sən mənə lazım deyilsən! Elə bilirsən sənin buraya gəlməyə gücün çatar və yerində donmusan, çünki sənə elə əlverişlidir. Çaxırsan! Mən hələ güclüyəm! Mən tək olsaydım, yəqin ki, mən təslim olardım, amma anan mənə öz gücünü verib və mən sənin dostunla çox gözəl danışmışam, bütün sənin müştərilərin bax buradadır, mənim bu cibimdədir!

“ Onun gecə köynəyində cib haradandır”, öz-zöünə Qeorq düşündü və ona elə gəldi ki, bu sözlərinə görə atasını yer üzündən silmək olardı. O bu haqqda bir an düşündükdən sonra onu dərhal unutdu.

-Get nişanına yapış və mənim gözümə görünmə! Mən onu cəhənnəmə vasil edərdəm, heç ağına da gəlməz necə!

Qeorq naümid qrimaslar etdi, guya buna inanmır. Deyilənlərə qüvvət vermək üçün atası başı ilə küncdə duran Qeorqa tərəf əydi:

– Sən bu gün mənimlə necə danışdın, yanıma gəlib nişanlanmağın haqqında dostuna məktub yazmağın soruşanda! O ki, hər şeyə bələddir, axmaq! Mən ona hər şey haqqında yazmışam, yaxşı ki, sən məndən yazı ləvazimatını götürməyi unutmusan. Ona görə də, o neçə illərdə ki, buralara gəlmir, o səndən də yüz dəfə hər şeyi yaxşı bilir, sənin məktubunu o oxumayaraq sol əlində əzdiyi halda, sağ əlində o oxumaq üçün mənim məktubumu tutacaq.

O həvəslənərək əlini başının üstündə yellətdi.

– O hər şeyi səndən yüz dəfə yaxşı bilir!-qışqırdı ata.

-On min dəfə!- Qeorq gülümsəyərək dedi, amma söz ağzında ikən öldürücü ciddilik halını aldı.

– Artıq neçə ildir ki, sənin bu sualla mənim yanıma gəlməyini gözləyirdim! Düşünürsən ki, mənə digər şeylər maraqlandırır? Yoxsa mən qəzet oxuyuram? Al tut!- və o Qeorqa qəzet vərəqlərini atdı, necəsə onlar da çarpayının üstünə gəlib çıxmışdılar. Bunlar adları Qeorqa məlum olmayan köhnə qəzetlər idilər.

– Sən ağıllalana qədər çox fikirləşdin! Anan bu gözəl günü görmədən rəhmətə getdi, dostun Rusiyada məhv olur, hələ üç il bundan qabaq o saralıb getmişdi, mən isə heç, özün görürsən nə gündəyəm. Bunu ki, sənin görməyə gözlərin var!

– Deməli sən məni izləmişən!- qışqırdı Qeorq.

Atası ürək yanğısı ilə dedi:

– Sən bunu mənə yəqin ki, qabaqlar da demək istəmişən. İndi isə artıq bunun yeri deyil.

Və hündürdən:

– Artıq bilirsən ki, səndən başqa şeylər də varmış, yoxsa indiyə qədər yalnız özün haqqında bilirdin! Əslində sən günahsız uşaq idin, amma daxilən o qədər şeytanla doludur ki.- Ona görə də, mən sənə suda boğulmaqla ölüm cəzası hökmünü verirəm!

Bu anda Qeorq onu nəyinsə otaqdan qovduğunu hissetdi. Arxasında atasının çarpayığı gurultu ilə yıxıldığını eşitdi, səs hələ də onun qulaqlarında cingildəyirdi. Aşağıya qaçarkən pilləkəndə o, yuxarıya otağı yığmağa gedən qulluqçunu vurub aşırı. “Allah!” qışqıraraq o üzünü yaxalıqla örtüdü, Qeorq isə artıq yox olmuşdu.

Qeorq darvazadan çıxdı, çıxış onu suya apardı. O artıq sahildən bərk yapışmış, bir tikə çörəkdən yapışmış kimi. O digər tərəfə atıldı, bir gimnast kimi, gənclikdə valideynlərini sevindiriyi kimi. Zəifləyən əlləri ilə o hələ tuta bilir; sahildəki qəfəsin dirəkləri arasından, onun suya düşməsinin səsini batıran, küçədən keçən avtobusu gördü, sakitcə qışqırdı” Əziz valideynlərim, mən axı sizləri sevirdim”, və əllərini buraxdı.

Bu anda körpüdən sonsuz sayda maşın keçdi.

Çevrilmə

Bir səhər gecənin narahat yuxusundan ayılan Qrezor Zamza başa düşdü ki, elə yatağındaca əcaib bir həşəratə çevrilib. O, bağa çanağı kimi qartımış kürəyi üstə uzanmışdı. Üstündəki yorğanın yarısı sürüşüb yerə düşdüyündən başını qaldıran kimi qəhvəyi, qabarıq pulcuqlarla örtülmüş qarnını gördü. Bədəninə başqa əzalarından da eybəcər və cılız görünən saysız-hesabsız ayaqcıqları gözləri önündə miskincəsinə qaynaşırdılar.

“Mənə nə olub görəsən?” – o düşündü.

Bu, yuxu deyildi. Onun otağı idi; bir az kiçilmiş kimi nəzərə çarpan həmişəki otaq. O da yaxşı tanış olan bu dörd divar arasında sakit-sakit xumarlanırdı. Mahud parça növlərindən bağlamalar – Zamza kommivoyajör idi – yığılmış masa üzərindən şəkil asılmışdı. Həmin şəkli o, bu yaxınlarda rəsm jurnalından kəsib qəşəng zərli çərçivəyə salmışdı. Şəkildə şəxstlə oturmuş xəz şlyapalı və şərflü qadın təsviri ağır xəz muftanı tamaşaçılara sarı uzatmışdı və qadının əlləri muftanın içində itib batmışdı.

Qreqorun nəzərləri pəncərəyə dikildi – yağış damcılarının pəncərəaltı dəmirləri necə döyəcəliyi eşidilirdi – havanın belə tutqun olması onun ovqatını tamam korladı: “Bir az da yatmaq və bu

həngaməni unutmaq yaxşı olardı” – Qreqor fikirləşdi. Lakin bu, qətiyyətlə mümkün olan iş deyildi: o, sağ böyrü üstə yatmağa adət etmişdi, indiki halında isə həmin vəziyyətə qayıtmaq müşkül məsələ idi. bundan ötrü o nə qədər güc verdisə, qanrılıb yenə arxası üstə düşdü. Bir-birinə dolaşan ayaqcıqlarını görməmək üçün gözlərini yumdu, çox əlləşib-vuruşdu, yalnız böyründə bu vaxtaca görünməmiş küt və zəif bir ağrı hiss edəndə, fikrindən daşındı.

“Pərvərdigara, – o düşündü, – mən nə cəncəl sənət seçmişəm! Həmişə səfərdə oluram. Çöldə isə xidməti sarsıntılar ticarət evindəkindən qat-qat çox olur, üstəlik də yolların əziyyətinə döz, qatarların hərəkət cədvəli haqqında düşün, vaxtı-vədəsi olmayan dadsız yeməklərlə razılaş, həmişə təzə adamlarla qısa müddətli ülfət bağla, qeyri-səmimi münasibətdə ol. Cəhənnəm olsun hər şey!”.

O, qarnının üstündə yüngülvari bir gicişmə hiss etdi; başını rahat qaldırmaq üçün çarpayının çubuqlarına doğru arxası üstə ağır-ağır süründü və nəhayət, gicişən yeri tapdı; həmin yer xırdaca ağ ləkələrlə örtülmüşdü, Qreqor ayaqcıqlarından biri ilə o yeri yoxlamaq istədi, tez də onu geri çəkdi, çünki adı bir təmas bədəninə vicvicə salırdı.

Sürüşüb əvvəlki vəziyyətinə qayıtdı. “Belə erkən yuxudan durmaqdan adamlar aqlını itirər. Adam doyunca yuxulmalıdır. Başqa kommivoyajörlər kefləri istədiyi kimi yaşayırlar. Məsələn, mən aldığım sifarişlərin üzünü köçürmək üçün günün günortaçağı mehmanxanaya qayıdanda bu cənablar hələ səhər yeməyini yeyirlər. Əgər özümü onlar kimi aparmış olsaydım, sahibkar məni əlüstü işdən qovardı. Kim bilir, bu bəlkə də mənim xeyrimə olardı. Əgər valideynlərimin xətrinə səbrimə qısılib dözməsəydim, işdən çıxmaq istədiyimi çoxdan bəyan edərdim və ağama yaxınlaşıb, onun haqqında düşündüklərimi lap gözünün içində deyərdim. Əlbəttə, bunu eşidəndə o, kantorkadan kəlləmayallaq aşardı!.. Onun qəribə ədası var, – kantorkanın üstündə oturub, xidmətçilərlə elə ordanca üstədən-aşağı söhbət edir, üstəlik də qulağı ağır eşitdiyindən adamlar kantorkaya lap yaaxın gəlməlidirlər. Hər halda ümid tam itməmişdir; valideynlərimin borcunu ödəmək üçün bir az pul toplayan kimi mən belə də edəcəyəm. Doğrudur, buna beş-altı il vaxt lazımdır, amma o zaman biz həmişəlik vidalaşarıq. İndi isə, mənə qalmaq lazımdır, saat beşdə qatarım yola düşür”.

O, sandığın üstündə çıqqıldayan saata nəzər saldı: “Adil Allah!” – deyə fikirləşdi. Yeddinin yarısı idi. Əqrəblər aram-aram hərəkət edirdi, hətta yeddinin yarısı da keçmişdi, yeddiyə on beş dəqiqə qalırdı. Görəsən, saat zəng çalmayıb? Çaroaydan görünür ki, zəng əqrəbi düz yerinə – dördün üstünə çəkilmişdir; şübhəsiz zəng vurmuşdur. Lakin bütün evi titrədən bu zəgnin sədələri altında necə rahat yatmaq olardı? O biri qatar saat yeddidə yola düşür; mütləq tələsməlidir; parça növləri isə yığışdırılmamışdır, heç özünü də yaxşı hiss etmir, qalxmağa çətinlik çəkir, başı bədəninə ağırlıq edirdi. Hətta o, qatara çatsaydı belə, fərqi yoxdur, sahibkarın danlağından yaxasını qurtara bilməyəcəkdə. AXI ticarət şirkətinin kuryeri saat beşdə yola düşən qatarın yanında növbə çəkirdi. Qreqorun gecikməsi haqqında o, çoxdan məlumat vermişdi. İradəsiz və ağılsız bir adam olan bu kuryer sahibkarın əlaltısı idi. Görəsən, özünü xəstəliyə vursa, necə olar?

Ancaq bu, son dərəcə pis çıxardı, həm də şübhəli görünərdi, çünki qulluq elədiyi beş il ərzində Qreqor bir dəfə də xəstələnmişdi. Əlbəttə, sahibkar idarə xəstəxanasının həkimini gətirər və onun dediklərinə istinad edərək, bütün etirazları hesaba almayıb bu cür tənbel oğul üçün ata-ananı danlaya bilərdi. Həkimin özünə gəldikdə isə, onun fikrincə, dünyada olan bütün adamlar sağlamdır, ancaq işləməyi xoşlamırlar. Bəyəm indiki halda həkim Qreqor barədə haqlı deyildimi? Uzun sürən yuxudan sonra həqiqətən qəribə görünən bu süslük, bu kəsalət nəzərə alınmazsa, Qreqor əslində özünü çox yaxşı hiss edirdi və hətta möhkəmcə acmışdı.

Yatağı tərk etməyə ürəyi gəlməyən Qreqor bunları tələm-tələsik götür-qoy edərkən, – bu vaxt zəngli saat da yeddiyə on beş dəqiqə qalmış vuru, – yuxarı tərəfdəki qapı ehmalca döyüldü.

- Qreqor! – (bu, anasının səsi idi) – yeddiyə on beş dəqiqə qalıb. Bəs sən səfərə çıxmıyacaqdın?

Bu səs necə də şəfqətli idi! Qreqor cavab verərkən öz səsinə diksindi, bu, şəxsiz, onun əvvəlki səsi olsa da, ona nə isə gizli, eyni zamanda qeyri-təbii bir civilti qarışmışdı, sözlər ilk anda aydın tələffüz edilirdi, sonra isə civiltinin içində elə itib-batırdı ki, səhv eşitdiyini, yaxud başa düşmədiyini heç kəs qətiyyətlə deyə bilməzdi. Qreqor anasına ətraflı cavab verib hər şeyi izah etmək istəyirdi, amma düşdüyü vəziyyəti nəzərə alıb bircə bunu dedi:

- Bəli, bəli, sağ ol, ana, indicə dururam.

Görünür, taxta qapıların arxasından səsinin bu cür dəyişməsinə hiss etmədilər, çünki bu sözlərdən sonra ana xatircəmliklə çıxıb getdi. Lakin bu qısa söhbət, ailə üzvlərinin diqqətini başqa bir məsələyə cəlb etdi: çoxdan getməli olan Qreqor hələ evdədir. Odur ki, atası yan qapılardan birini yumruqlarıyla asta-asta taqqıldadıb çıxırdı:

- Qreqor! Qreqor! Nə məsələdi?

Sonra isə səsinə bir qədər yavaşladı:

- Qreqor! Qreqor!

O biri yan qapının arxasından bacısının çox asta və yalvarıcı səsi eşidildi:

- Qreqor! Xəstələnmişən? Nə kömək lazımdır?

Hamıya bir yerdə “Mən hazırım” – cavabını verən Qreqor sözləri səylə tələffüz etməyə və sözlər arasında uzun fasilə verməklə səsindəki hər hansı bir qeyri-adiliyi gizlətməyə çalışırdı. Həqiqətən də ata səhər yeməyinə qayıtdı, bacı isə pıçıldamaqda davam edirdi:

- Qreqor, yalvarıram sənə, aç.

Qreqor qapını açmaq fikrində deyildi, o, səfər vaxtı gecələr qapını bağlamağa adət etmişdi, bu adətini evdə də unutmurdu, hazırda isə vərdişindən çox razı idi.

O istəyirdi ki, əvvəlcə sakit, maneəsiz halda qalxıb geyinsin, səhər yeməyini yesin, sonra isə görəcəyi işləri müəyyənləşdirsin, zira, – bu, indi ona aydın idi, – yataqda əməlli-başlı bir qərara gələ bilməyəcəkdi. Yadına düşdü ki, yataqda uzanarkən dəfələrlə yüngül, bəlkə də yöndəmsiz yatmaq nəticəsində əmələ gəlmiş bir ağrı hiss etmişdi, ayağa qalxarkən məlum olmuşdu ki, bu ağrı təsəvvürün yaratdığı bir oyun imiş və indi onu bugünkü əqli çaşqınlığın nə sayaq soğulub gedəcəyi maraqlandırırırdı. Səsinin dəyişməsinə gəlincə, bu vur-tut, kommivoyajörlərin peşə xəstəliyi olan soyuqdəymənin əlaməti idi; buna zərrəcə şübhə etmirdi.

Məlum oldu ki, yorğanı üstündən atmaq adı bir şey imiş: qarnını bir az köpdürən kimi özü sürüşüb düşdü. Ancaq işlər bundan sonra pis getdi, əsas səbəb də bu oldu ki, o, çox enli idi, qalxmaq üçün onun ələ ehtiyacı vardı, əvəzində isə çoxlu ayaqları peyda olmuşdu, onlar ara vermədən qaynaşır, təpəşirdilər, həm də o, ayaqları heç cür idarə edə bilmirdi. Əgər bir ayağını bükmək istəyirdisə, ayaq əlüstü uzanırdı; axırda bu ayaqla istədiyini eləməyə müvəffəq olurdusa, bu vaxt o biri ayaqlar azadlığa çıxıbmiş kimi təlaş içində çırpınırdılar. Qreqor öz-özünə dedi: “Ancaq yataqda boş yerə ləngiməməli”.

Əvvəlcə bədəninin aşağı hissəsi ilə yataqdan çıxmaq istədi, lakin hələ görmədiyi və təsəvvürünə belə gətirə bilmədiyi bu hissənin hərəkət üçün yararsız olduğu aşkara çıxdı; iş ləng gedirdi; nəhayət, Qreqor ağına-bozuna baxmadan qəzəblə, hiddətlə özünü qabağa tulladı, düzgün istiqamət götürmədiyindən zərblə çarpayının çubuqlarına çırpıldı, kəskin ağrıdan belə yəqin etdi ki, indi onun bədəninin aşağı hissəsi daha həssasdır.

Buna görə də o, yataqdan əvvəlcə bədəninin yuxarı hissəsi ilə çıxmağa çalışdı, lakin ehtiyatla çarpayının qırağına tərəf çevirməyə başladı. Buna asanlıqla müvəffəq oldu, özünün eninə və

uzunluğuna baxmayaraq gövdəsi başınının ardınca ağır-ağır süründü. Başı çarpayıdan kənara çıxıb aşağı sallananda belə hərəkətlə qabağa getmək ona dəhşətli göründü. Axı çarpayıdan yığılsa, ancaq möcüzə nəticəsində başı salamat qala bilərdi. Məhz indi heç vəchlə şüurunu itirməməli idi; yaxşısı elə yataqda qalmaqdır.

Lakin indi bu qədər əzab-əziyyətdən sonra nəfəsini dərərək əvvəlki vəziyyətinə qayıtdığı zaman ayaqlarının daha şiddətlə bir-birinə dolaşdığını, bu hərc-mərcliyi qayda-qanuna sala bilmədiyini görüb, təzədən öz-özünə dedi ki, qətiyyənlə çarpayıda qalmaq olmaz və ən ağlabatan odur ki, çarpayıdan düşmək xatirinə hər cür riskə getməsin. Eyni zamanda orasını da unutmurdu ki, ümitsiz çılgınlıqdansa sakitcə düşünmək daha faydalıdır. Belə anlarda o, bütün bacarığını toplayıb diqqətlə pəncərəyə baxırdı, amma təəssüf ki, dar küçənin o tərəfini gizlədən səhər dumanına tamaşa etməklə cəsarət və inam qazanmaq mümkün deyildi. Zəngli saatın səsi eşidiləndə o: “Artıq saat yeddidir, saat yeddidir, ancaq hələ də duman çəkilməmişdir” – deyərək bir müddət sakit uzandı, ağır-ağır nəfəs aldı, sanki hər tərəfi bürüyən sükutdan həqiqi və təbii vəziyyətin qayıtmasını gözləyirdi.

Sonra yenə öz-özünə dedi: “Saat səkkizə on beş dəqiqə işlədiyini vuranda nə olur olsun çarpayını tərk etməliyəm. bir də o vaxta qədər məndən xəbər tutmaq üçün idarədən gələcəklər, axı idarə yeddindən qabaq açılır”. O, bədənini bütün uzunluğu boyu eyni dərəcədə silkələməklə, yırgalamaqla, hərəkətə gətirməklə özünü çarpayıdan aşağı salmağa çalışdı. Əgər çarpayıdan yığılmış olsaydı, həmin dəqiqə başını cəld yuxarı qaldırmaqla özünü xəta-bələdan qurtara bilərdi. Kürəyi kifayət qədər möhkəm idi, xalçanın üstünə yığılsaydı yəqin ki, ona heç bir şey olmazdı. Onu ən çox narahat edən bir məsələ idi: bədəni gurultu ilə yerə dəyəcək, bu da hər halda tələş doğuracaqdı. Amma yenə də bunu etmək lazım idi.

Qreğor çarpayının lap qırağından asılıb qaldığı zaman – yeni düşmə üsulu yorucu işdən daha çox oyuna oxşayırdı, yalnız dartına-dartına sallanmaq lazım gəlirdi, – fikirləşdi ki, əgər kömək edən olsaydı bu vəziyyətdən can qurtarardı. İki qüvvətli adam – yadına atası və qulluqçu düşdü – tamamilə kifayət edərdi; onların vəzifəsi qollarını Qreğorun domba kürəyinin altından salıb çarpayıdan götürmək, sonra öz yükləri ilə əyilib onun döşəməyə ehtiyatla düşməsinə qədər gözləməkdən ibarət olardı. Ehtimal ki, burada onun ayaqları da kara gələrdi. Bəs, görəsən, qapılar bağlı olmasaydı, o, köməyə bir adam çağırardımı? Bu fikir xəyalına gələndə bədbəxtliyinə baxmayaraq, özünü gülümsəməkdən saxlaya bilmədi.

Bərk dartınma zamanı müvazinətini güclə saxlayırdı, məsələ elə indicə tamam-kamal qurtarmalı idi ki, küçə qapısının zəngi çalındı. “Kimdirsə, firmadandır” – deyib yerində donub qaldı, ayaqcıqları isə sürətlə tərپəşməyə başladı. Bir anlıq hər tərəf sakitləşdi. Qreğor çılgın bir ümidlə öz-özünə: “Onlar qapını açmırlar”, – dedi. Bə qədər sonra isə əlbəttə, qulluqçu, həmişə olduğu kimi qəti addımlarla küçə qapısına tərəf getdi və qapını açdı. Gələnin kim olduğunu müəyyənləşdirmək üçün qonağın ilk sözünü eşitmək kifayət edərdi: bu, idarə müdiri idi. Qreğor nə üçün elə bir firmada işləməli idi ki, kiçik bir xəta, yaxud diqqətsizlik dərhal ən ağır şübhə

oyatsın? Məgər bu firmada işləyən bütün əməkdaşların hamısı bir nəfər kimi əclafdır, yaramazdır? Məgər onların arasında bir-iki saatını işə sərf etməsə də, vicdan əzabından tamam ağılını itirən və sadəcə olaraq yatağı tərk edə bilməyən etibarlı və sədaqətli adam yoxdur? Məsələnin nə yerdə olduğunu öyrənmək üçün – belə sorğu-sual, ümumiyyətlə, lazım idisə – bir şagird göndərmək kifayət deyildimi? Məgər mütləq müdirin özü gəlməli və bununla da bütün günahsız ailəyə göstərməli idi ki, bu şübhəli işi yoxlamağa ancaq onun iqtidarı çatır?

Əslində çıxardığı qərardan deyil, bu fikirlərin doğurduğu təlaş nəticəsində Qreqor bütün qüvvəsi ilə özünü çarpayıdan tulladı. Bərk tappıltı gəldi, amma bir elə şiddətli olmadı. Xalça tappıltının səsinə bir az yumşaltdı, həm də Qreqorun kürəyi onun ehtimal etdiyindən daha artıq elastiki idi, buna görə də səsi boğuc çıxırdı, ancaq kifayət qədər ehtiyatlı tutmadığından kəlləsi yerə dəydi, ağırdan dilxor olub başını xalçaya sürtməyə başladı.

Müdir sol tərəfdəki otaqdan dedi:

- Orda nəşə yerə düşdü.

Qreqor təsəvvürünə gətirməyə çalışdı ki, buna bənzər bir şey müdirin də başına gələ bilməzdimi; axı belə bir şeyin ola biləcəyini inkar etmək mümkün deyildi. İndi isə müdir, belə fikrin əskinə olaraq, daha doğrusu, belə fərziyyəni rədd edərək laklı çəkmələri cırıldıya-cırıldıya qonşu otaqda bir neçə sərrast addım atdı, Qreqoru xəbərdar etməyə çalışan bacısı da sağ tərəfdəki otaqdan:

- Qreqor, müdir gəlib, – deyə pıçıldadı.

Qreqor astadan:

- Bilirəm, – dedi və bacının eşidəcəyi dərəcədə səsinə qaldırmağa ürək eləmədi.

Atası sol tərəfdəki otaqdan:

- Qreqor, – dedi – cənab müdir bizə təşrif gətirmişdir. Soruşur ki, sən niyə səhər qatarı ilə getməmişən. Biz nə cavab verəcəyimizi bilmirik. Bir də o, şəxsən sənə danışmaq istəyir. Buna görə də, lütfən, qapını aç. O, iltifat edib otağın səlhiqsizliyini görə hər halda bizi bağışlayar.

Müdirin özü də mehribanlıqla əlavə etdi:

- Sabahınız xeyir, cənab Zamza.

Ata qapının yanında dayanıb Qreqorla danışdığı vaxt ana müdirə dedi:

- O xəstədir. Mənə inanın, cənab müdir, o xəstələnmişdir. Belə olmasaydı heç qatara gecikərdimi? Axı uşağın bütün fikri-zikri firmanın yanındadır. Hətta mən bir az hirslənirəm ki, o, axşamlar niyə bir yana getmir. Şəhərdə səkkiz gün qaldı, bütün axşamları da evdə keçirdi. Masa axrasında oturub sakitcə qəzet oxuyur, ya da qatarların hərəkət cədvəlini öyrənirdi. Seçdiyi yeganə əyləncə də mişar çəkməkdir. İki-üç axşamın içində çərçivə qayıdır otaqdan asdı. Elə gözəl çərçivədir ki, baxmaqla doymaq olmur. Qreqor qapını açanda özünüz görəcəksiniz, doğrusu, cənab müdir, gelişinizlə məni məsud etdiniz, sizsiz biz Qreqoru qapını açmağa məcbur edə bilməzdik. O çox inadkardır. Səhər bizdən gizlətsə də, yəqin ki, xəstədir.

- Bu saat gəlirəm, – Qreqor ağır-ağır, ahəngdar bir şəkildə dilləndi, amma onların söhbətindən bir söz belə buraxmamaq üçün yerindən tərpənmədi.

Müdir dedi:

- Mənim başqa sözüüm yoxdur, xanım. Ümid edir ki, onun xəstəliyi o qədər də təhlükəli deyildir. Digər tərəfdən, qeyd etməliyəm ki, xoşbəxtlikdənmi, ya bədbəxtlikdənmi bir tacirlər işimizin xatiri üçün çox vaxt yüngül naxoşluqları vecimizə almamalıyıq, ayaq üstə keçirməliyik.

- Deməli, cənab müdir sənə otağına daxil ola bilər? – Hövsələdən çıxan ata yenidən qapını döydü.

- Yox, – deyər Qreqor cavab verdi.

Sol tərəfdəki otağa üzücü bir sükut çökdü, sağ tərəfdəki otaqda isə bacı hönküdü.

Nə üçün bacı o birilərin yanına getmirdi? Yəqin o ancaq indi yataqdan qalxmışdı və heç geyinməyə də macal tapmamışdı. Bəs nə üçün ağlayırdı? Ona görə ki, qardaşı yerindən qalxmamışdı, müdiri yanına buraxmamışdı. Ona görə ki, o, iş yerini itirə bilərdi və sahibkar da onun valideynlərini köhnə tələblərlə təqib etməyə başlardı. Lakin bunlar hələlik əssasız qorxular idi. Qreqor hələ burada idi və heç də ailəsinə tərki etməyə fikrinə düşməmişdi. Doğrudur, o indi xalçanın üstündə uzanmışdı, əgər onun nə kimi bir vəziyyətdə olduğunu bilsəydilər, müdiri yanına buraxmağı heç kəs ondan tələb etməzdi. Bu balaca nəzakətsizlik üçün onu dərhal işdən çıxarmayacaqlar ki! Sonralar onsuz da bu nəzakətsizliyə asanlıqla bəraət qazandırmaq olar. Qreqora elə gəlirdi ki, göz yaşını tökmək, nəsihət verə-verə təngə gətirmək əvəzinə, indi onu rahat buraxmaq daha münasib olardı. Məhz bu qeyri-müəyyənlik hamıya əzab əziyyət verir, hamıya bəraət qazandırır.

- Cənab Zamza, – müdir bu dəfə səsinə qaldıraraq çığırdı – nə olmuşdur? Siz otağımıza qapılıb qalmısınız, yalnız “hə”, “yox” cavabı verirsiniz, valideynlərinizin ağır və lüzumsuz həyəcanına səbəb olursunuz, həqiqətən də ağlagəlməz bir şəkildə vəzifənizdən – bunu sözgəlişi xatırladıram – boyun qaçırırsınız. İndi mən sizin valideynlərinizin, sahibkarınızın adından danışıram. Artıq dərəcədə xahiş edirəm ki, məsələni bilatəxir mənə izah edəsiniz. Mən heyvət edirəm, təəccüb edirəm! sizi dinc, dərrakəli bir adam hesab edirdim. Amma siz, deyəsən, qəribə oyunlar çıxarmaq fikrinə düşmüşünüz. Düzdür, sahibkar bu gün səhər sizin işə çıxmadığınıza səbəb ola biləcək bir məsələyə işarə vurdu – bu, sizə yaxınlarda etibar edilmiş inkassaya aid idi – amma, mən, düzü and içməyə hazır idim ki, bu səbəb həqiqətə uyğun deyildir. Lakin indi sizin bu anlaşılmaz inadınızı görəndən sonra hər hansı bir dərəcədə sizi müdafiə etmək həvəsim puça çıxır. Vəziyyətiniz isə heç də möhkəm deyildir. Mən əvvəlcə bunu sizə təkidlə demək niyyətində idim; ancaq bir halda ki, siz məni burada boş yerə vaaxt itirməyə məcbur edirsiniz, mən bunu hörmətli valideynlərinizdən gizlətməyə səbəb görmürəm. Son vaxtlar müvəffəqiyyətiniz, açıq deməliyəm, olduqca qeyri-kafi idi. Doğrudur, indi ilin o vaxtı deyil ki, böyük sazişlər bağlayasan, bunu biz etiraf edirik, cənab Zamza, amma ilin heç bir saziş bağlanmayan fəsli də, ümumiyyətlə, mövcud deyildir və mövcud ola bilməz.

- Hə, cənab müdir – deyərək Qreqor çığırdı və özünü saxlaya bilməyib elə həyəcanlandı ki, hər şeyi unutdu, – mən bu saat, lap bu dəqiqə qapını açıram. Yüngül bir kefsizlik, baş gicəllənməsi mənə qalxmağa imkan vermirdi. Mən hələ də çarpayıdayam. Amma artıq özümə gəlmişəm. Dururam. Bircə dəqiqəlik səbr edin! Əhvalım düşündüyüm kimi də yaxşı deyil. Amma indi nisbətən düzəlib. Bu nə müsibətdir! Dünən axşam özümü əla hiss edirdim, bunu valideynlərim də təsdiq edər. Doğrusu, dünən axşam ürəyimə nəsə dammışdı. Çox güman ki, bu, hiss olunurdu. Mən nə üçün bu barədə firmaya xəbər vermədim! Axı indi mənə vurduğunuz tənə üçün sizin heç bir əsasınız yoxdur, – bu barədə mənə bir söz deməmişiniz. Yəqin ki, mənim göndərdiyim son sifarişləri siz görməmişiniz. Bir də ki, mən saat səkkiz qatarı ilə yola düşəcəyəm. Bir neçə saatlıq artıq yuxu mənə güc verib. Cənab müdir, ləngiməyin, bu saat mən özüm firmaya gəlirəm, lütfən sahibkara belə deyən və mənim ehtiramımı ona yetirin.

Qreqor özü də nə dediyini bilmədən bu sözləri deyə-deyə asanlıqla, – görünür, çarpayıda buna alışıbmışdı – sandığa yaxınlaşdı, ona söykənib bütün bədənini boyu düzəlməyə çalışdı. O, həqiqətən qapını açmaq istəyirdi, açıb müdirlə danışmaq, indi bayırda gözləyən adamların onu görəndə nə deyəcəklərini bilmək istəyirdi. Əgər onlar qorxmuş olsalar, bütün məsuliyyət Qreqorun üzərindən götürüləcəkdi və Qreqor xatircəm ola bilərdi. Əgər onlar hər şeyi sakitcə qarşılasalar, deməli, təşvişə düşməyə heç bir səbəb yoxdur və o, həqiqətən saat səkkizdə vağzalda olacaq.

Əvvəlcə hamar sandıqdan bir neçə dəfə sürüşüb düşdü. Nəhayət, son sıçrayışla bütün qamətiylə düzəldi; bədəninin aşağı hissəsindəki ağrıya fikir vermədi, halbuki bu ağrı ona əziyyət verirdi, sonra özünü yaxındakı stola saldı, ayaqlarını onun qıraqlarına bənd elədi. İndi o, bədəninin iradəsini öz əlinə almışdı, müdirin cavabını eşitmək üçün səsinə çıxarmırdı.

Üzünü Qreqorun valideyinlərinə tutan müdir dedi:

- Siz heç olmasa bir söz başa düşdünüz? Yoxsa, o bizi məsxərəyə qoyur?

Ana göz yaşını içində səsləndi:

- Allah xatirinə insaf edin, bəlkə o lap ağır xəstədir, biz isə ona əziyyət veririk. – Sonra o: “Qreta! Qreta!” – deyə çağırırdı.

Bacı başqa tərəfdən səs verdi:

- Ana!

- Tez həkimin dalınca qaç, Qreqor xəstədir. Tez həkimini çağır. Sən Qreqorun nə cür danışdığını eşitdin?

Müdir, ananın çığırtsı ilə müqayisəyə gəlməyəcək asta səslə:

- O, heyvan səsi idi, – dedi.

Ata dəhlizdən mətbəxə üz tutaraq əlini bir-birinə çırpıb qışqırdı:

- Anna! Anna! Tez çilingər çağırın!

Hər iki qız yubkalarını xışıldada-xışıldada dəhlizlə qaçıb getdilər, – bacı nə tez geyindi belə? – və küçə qapısını taybatay açdılar. Qapının necə örtüldüyü eşidilmədi, görünür, onu elə açıq qoyub getmişdilər; bədbəxtlik üz verən evlərdə belə şey olur.

Qreqor tam arxayın oldu. Doğrudur, onun sözlərini başa düşmürdülər; halbuki bu sözlər özünə kifayət qədər aydın idi, hətta əvvəlkindən də aydın. Yəqin ona görə ki, qulaqları bu sözlərə alışmışdı. Sözlərini başa düşmürdülər, əvəzində isə artıq inanmışdılar ki, onun başına nəsə bir iş gəlib. Kömək etməyə hazır idilər. Verilən sərəncamlardakı qətiyyət, mətanət və inam ona müsbət təsir etdi. O təzədən adamaqlara qoşulduğunu hiss etdi, mahiyyətə birini digərindən ayırmadan həkim və çilingərin möcüzə yaradacağını gözlədi, yaxınlaşmaqda olan həlledici danışıqlar ərafəsində sözlərini mümkün qədər aydın tələffüz etmək üçün bir qədər öskürsə də, səsinə boğmağa çalışdı, axı ola bilsin, bu səslər artıq insan öskürəyinə bənzəmirdi, ancaq bu barədə fikir yürütməyə ürək eləmədi. Bəlkə, valideynləri müdirlə masa arxasında oturub xıslın-xıslın danışırdılar, ya da ola bilsin, qulaqlarını qapıya söykəyib dinşəyirdilər.

Qreqor stulla birlikdə ağır-ağır qapıya doğru getdi, sonra stulu buraxıb dikinə qapıya söykəndi. Pəncələrində nəsə yapışqanlı bir maddə vardı. O , uzun zəhmətdən sonra bir az dikəldi. Sonra ağız ilə açarı hərlətməyə başladı. Amma heyif, əsl dişləri yox idi, – bəs indi açarı nə ilə tutusun? – əvəzində çənəsi çox möhkəm idi; o, doğurdan da çənəsi ilə açarı hərlətdi. Uğradığı xəsarətə əhəmiyyət vermədi. Boz bir maddə ağızına dolub açar boyu axdı və döşəməyə töküldü.

Qonşu otaqdan müdir dedi:

- Qulaq asın, o, açarı hərlədir.

Bu, Qreqora ürək-dirək verdi; amma yaxşı olardı ki, onlar hamısı – atası da, anası da onu haylayaydı, yaxşı olardı ki, hamısı çıxıraydı: “Güc ver, Qreqor! Hə, güc elə, hə, bərk bur!” ona elə gəldi ki, hamı onun səyinə gərginliklə diqqət edir. O, fədakarlıqla, bütün qüvvəsi ilə açardan tutdu. Açarı hərləndikcə Qreqor qapının yanında gah bu ayağına, gah da o biri ayağına doğru

meyl etdi. Dik dayanıb təkcə ağzının köməyilə gah açardan sallanır, gah da bədəninin bütün ağırlığını onun üstünə salırdı. Nəhayət, qıfılın şaqıltısı Qreqoru elə bil yuxudan oyatdı. O, nəfəsini dərdi, öz-özünə: “Deməli, hər halda çilingərsiz keçinə bildim” – dedi və qapını açmaq üçün başını qapının dəstəyinə qoydu.

Qapını bu üsulla açdığından qapı tamam-kamal açılanda belə onun özü görünmürdü. O, əvvəlcə qapının bir yatını asta-asta keçib getməli idi, elə böyük ehtiyatla keçib getməli idi ki, otağa girən yerdə arxası üstə çevrilməsin. Hələ bu çətin işlə məşğul ikən, artıq heç bir şeyə əhəmiyyət verməyib tələsdiyi zaman birdən müdirin ucadan “oh!” elədiyini eşitdi. Bu səs ona küləyin uğutlusu kimi gəldi, sonra isə onun özünü gördü. Müdir qapıya hamıdan yaxın durmuşdu. O, əli ilə açıq ağzını qapadı və yavaş-yavaş geri çəkildi; elə bil onu nə isə görünməz, dəfəilməz bir qüvvə qovurdu. Müdirin burada olmasına baxmayaraq, saçları hələ axşamdan pırlaşmış qalmış ana əvvəlcə yumruqlarını düyünlədi, sonra ataya nəzər salıb Qreqora tərəf iki addım irəlilədi, başı sinəsinə doğru sallandı və beləliklə, Qreqorun qabağını kəsdi. Ata da təhdidedici bir şəkildə yumruğunu düyünlədi, sanki Qreqoru içəri itələmək istəyirdi, sonra tərəddüd içində qonaq otağına baxdı, əlləri ilə gözlərini örtüb ağladı, geniş köksü bir neçə dəfə enib qalxdı.

cevrilme 1ci sekill

Qreqor heç də qonaq otağına keçmədi, içəridən bərkidilmiş qapı tayına söykənib durdu, buna görə də ancaq gövdəsinin yarısı, otağa meyillənən səmtə əyilmiş başı görünürdü. Bu vaxt ərzində hava da aydınlaşdı; küçənin o tərəfində eyni ölçülü pəncərələri fasada açılan bozuntul, lakin qaraya çalan xəstəxana binasının bir hissəsi göründü. Yağış hələ yağırdı, yerə iri damcılar spələnirdi. Sotlun üstündə səhər yeməyinə məxsus çoxlu qab vardı, çünki ata üçün səhər yeməyi günün ən mühüm yeməyi idi. O, qəzet oxuya-oxuya keçirdiyi bu yemək vaxtını saatlarla uzadırdı. Üzbəüz olan divarda Qreqorun hələ də hərbi xidmət vaxtlarından qalmış şəkli asılmışdı. O, leytenant formasında idi, əlini qılıncının dəstəyinə qoymuşdu, qayğısız surətdə gülümsəyirdi. Özünün şəstli duruşu, mundiri ilə hörmət və ehtiram təlqin edirdi. Dəhlizin qapısı açıq idi, eyni zamanda giriş qapısı da aralı olduğundan pilləkənin başlanğıc hissəsi də görünürdü.

Qreqor başa düşdü ki, sakitliyini yaxşı mühafizə eləyən yalnız odur.

- Hə, belədir, indi mən geyinərəm, – dedi, – nümunələri toplayıb yola düşərəm. Bəs siz istəyərəmsiniz mən gedim? Budur, cənab müdir, görürsünüz, mən inadkar deyiləm, həvəslə işləyirəm; səfərlər yorucudur, amma mən onlarsız yaşaya bilmərəm. Hara gedirsiniz, cənab müdir? Kontora? Eləmi? Siz hər şey barədə məlumat verəcəksiniz? Adam bəzən işləmək vəziyyətində olmur, elə bu zaman öz keçmiş müvəffəqiyyətləri haqqında xatırlamaq vaxtı gəlib çatır, xatırlaya-xatırlaya ümid edirsən ki, gələcəkdə daha diqqətlə, daha səylə işləyəcəksən, qüsurları aradan qaldıracaqsan. Mən sahibkara minnətdaram, siz bunu gözəl bilirsiniz. Digər

tərəfdən valideynlərimin, bacımın qayğısı mənim üzərimə düşür. Mən fəlakətə uğramışam, amma bundan xilas olacağam. Ancaq siz onsuz da çətin olan vəziyyətimi korlamayın. Firmada mənim tərəfimdə olun! Bilirəm, kommivoyajörləri sevmirlər, elə düşünürlər ki, guya onlar külli miqdarda pul qazanır və buna görə də eyş-ışrət içində yaşayırlar. Amma heç kəs beyinlərə yerimiş belə bir yanlış təsəvvür üzərində düşünmür. Lakin cənab müdir, siz işin nə yerdə olduğunu bilirsiniz, o birilərdən daha yaxşı bilirsiniz, hətta, öz aramızdır, sahibkarın özündən də yaxşı bilirsiniz. O, bir sahibkar kimi bu və ya başqa xidmətçinin zərərinə olaraq asanlıqla səhv edə bilər. Siz həmçinin gözəl bilirsiniz ki, kommivoyajör, demək olar, bütün il boyu firmadan kənar qalıb dedi-qodunun, təsadüflərin, əsassız ittihamların asanlıqla qurbanı ola bilər, bunlardan qorunmaq iqtidarında deyil, çünki onların əksəriyyətindən xəbəri olmur, ancaq sonradan səfərdən yorulmuş, üzülmüş qayıdan zaman onların heç bir səbəbə əsaslanmayan xoşagəlməz nəticələrinin acısını dadır. Cənab müdir, mənim haqlı olduğumu bir qutu sözlə də olsa, etiraf etmədən getməyin!

Qreqor söhbətə başlayanda müdir üzünü döndərmişdi. O, qaşqabağını tökərək ancaq çiyininin üstündən ona baxırdı. Çiyinləri tez-tez atılıb düşürdü. Qreqor danışdıqca o bir an belə yerində durmurdu, gözlərini Qreqordan çəkmədən ağır-ağır qapıya doğru çəkilirdi, elə bil hansı gizli bir qüvvə isə onu buranı tərk etməyə qoymurdu. Amma o artıq dəhlizdə idi, onun qonaq otağından qəfil atdığı son addımı görənlər olsaydı, elə başa düşərdi ki, müdirin dabanına köz basmışlar. Dəhlizdə sağ əlini pilləkənə doğru uzatdı, sanki orada xariqülədə bir səadət qanadlarını açıb onu gözləyirdi.

Qreqor başa düşdü ki, firmada işini zərbə altında qoymaq istəmirsə, müdiri bu ovqatla buradan buraxmamalıdır. Əlbəttə, valdieynləri bunu belə aydın dərk etmədilər, illər keçdikcə onlar düşünməyə alışmışdılar ki, Qreqor bu firmada ömrü boyu işləyəcəkdir. İndi onların başının üstünü alan fəlakət ümidlərini hər yerdən kəsmişdi. Amma Qreqor müdiri ləngitməli, sakitləşdirməli, inandırmaqlı və nəhayət, öz tərəfinə çəkməli idi. Axı Qreqorun və onun ailəsinin gələcəyi ondan asılı idi. Ah, bircə bacısı getməsəydi! O, ağıllıdır, Qreqor hələ arxası üstə rahat-rahat yatanda bacısı onun üçün ağlayırdı. Əlbəttə müdir, – bu qadın düşkünü, – onun sözüne baxardı; o, küçə qapısını bağlayar və şirin dili ilə müdirin tərəddüdlərini dağıdardı. Ancaq bacı lazım olan vaxtda çıxıb getmişdi, Qreqor özü fəaliyyət göstərməli idi. Özünün indiki hərəkət imkanlarını qətiyyənlə düşünmədən, danışığının, bəlkə, yenə anlaşılmaz olduğunu nəzərə almadan qapının bir tayını buraxıb o biri tərəfinə keçdi. Pilləkəndə dayanıb hər iki əli ilə sürhaidən gülməli bir vəziyyətdə tutmuş müdirə tərəf yerimək istədi, amma bacarmadı; elə oradaca, söykənəcək axtara-axtara zəif bir bağırtı ilə pəncələri üstə düşüb qaldı. Bu hadisə baş verən kimi onun bədəni sustladı və səhərdən bəri ilk dəfə rahatlandı. Pəncələrinin düşdüyü yer bərk idi; sevindi ki, pəncələri onun sözüne əla baxırlar, hətta, onu getmək istədiyi yerə aparmağa da çalışırlar. Belə qərara gəldi ki, indicə onun bütün əzabları sona çatacaqdır, elə bu an, anasının yaxınlığında, lap onunla üzbəüz döşəmədə uzanarkən təkəndən silkələndiyini hiss etdi. İndiyə qədər keyimiş halda durub matı-qutu qurumuş ana, birdən ayağa qalxdı, qollarını geniş açdı, barmaqlarını bir-birindən ayıraraq bağırdı: “Kömək edin! Allah xatirinə kömək edin!”

O, başını aşağı əydi, elə bil Qreqoru daha yaxşıca nəzərdən keçirmək istəyirdi, amma bunun əvəzində mənasız tərzdə dal-dalı çəkildi, arxada üstü dolu masa olduğunu unutdu və masaya çatanda fikri dağınıq olduğu üçün tələsik onun üstündə oturdu, böyrü üstə aşan qəhvədən qəhvənin xalçaya süzüldüyünü görmədi.

- Ana, ana, – Qreqor astadan dillənib gözlərini ona dikdi.

Bir anlığa müdiri də tamam unutdu; yerə qəhvə axdığını görüb, özünü saxlaya bilmədi və bir neçə dəfə əsəbi halda udqundu. Ana təzədən çıxır, yerə atıldı, özünü ona doğru gələn atanın qucağına yıxdı. Lakin indi Qreqorun öz valideynləri ilə məşğul olmağa vaxtı yox idi; müdir artıq pilləkəndə idi. O, çənəsini sürhaiyə söykəyib, geriyə son vuda nəzəri saldı. Qreqor onun arxasınca qaçmaq, daha doğrusu, ona çatmaq fikrinə düşdü. Müdir isə, görünür, onun niyyətini başa düşmüşdü. Ona görə də üç-dörd pilləni birdən sıçrayıb gözdən itdi. Ondan ancaq bir səs çıxdı: “Fu!” – və bu səs pilləkən boyu yayıldı. Müdirin qaçması başqalarına nisbətən daha səbatlı dayanan atanın halını pozdu. Ata müdirin ardınca qaçmaqdan, yaxud Qreqorun onu yanlamasına mane olmaqdan, müdirin paltosunu və şlyapasını ilə birlikdə qoyub getdiyi çəliyi sağ əlinə, qəzetini isə sol əlinə aldı. Ayaqlarını yerə döydü, qəzet və ağacı yellədə-yellədə Qreqoru öz otağına qovmağa başladı. Qreqorun heç bir xahişi kömək etmədi. Bir də ki, ata onun heç bir xahişini başa düşmürdü. Qreqor başını nə qədər itaətkarlıqla tərpedirdisə, ata ayaqlarını bir o qədər yerə bərk döyürdü. Havanın soyuq olmasına baxmayaraq, ana pəncərəni taybatay açdı, başını bayıra çıxarıb, əlləri ilə üzünü örtüdü. Pəncərə pilləkənin üstündən yel çəkirdi. Pərdələr yellənirdi, stolun üstündəki qəzetlər xışıldaırdı, bir neçə varaq döşəməyə səpələnmişdi. Ata vəhşilər sayığı fısıldaya-fısıldaya ona insafsızcasına hücum edirdi. Qreqor isə dal-dalı getməyə qətiyyət adət eləmişdi. O, həqiqətən, çox ləng hərəkət edirdi. Əgər Qreqor dönsəydi dərhal öz otağına düşəcəkdə, lakin gec dönüb atasını əsəbləşdirməkdən qorxurdu, atasının ağacı isə hər an onun belinə, ya başına ölümcül zərbə endirə bilərdi. Nəhayət, Qreqor üçün başqa bir çıxış yolu qalmadı, zira o, heyretlə gördü ki, dal-dalı getməklə müəyyən bir istiqamət götürmək iqtidarında deyildir, buna görə də, o, qorxa-qorxa atasına baxmaqda davam edər-ədən dönməyə – mümkün olduqca sürətlə, həqiqətdə isə çox ağır-ağır dönməyə başladı. Görünür, ata onun bu xeyirxah niyyətini dərk etdi, nəinki dönməsinə mane oldu, hətta uzaqdan, ağacın ucu ilə onun hərəkətini istiqamətləndirdi. Ah, kaş atanın bu dözülməz fısıltısı olmayaydı! Bunun ucbatından Qreqor tamam başını itirmişdi. O, arzusuna nail olmaq üzrə idi ki, atanın fısıltısına qulaq verdiyindən səhv etdi və bir az geriyə döndü. Nəhayət, başını sağ-salamat açıq qapıya doğru uzatdı, lakin məlum oldu ki, gövdəsi çox enlidir və qapıdan rahat keçə bilməyəcək. ata isə özünün bu vəziyyətində dərk edə bilmədi ki, qapının ikinci tayını açıb Qreqora yol vermək lazımdır. O yalnız bircə şey haqqında fikirləşirdi: Qreqoru öz otağına mümkün qədər tez salmaq.

O, əsaslı hazılığa dözəcək halda deyildi, bu hazırlıq Qreqora lazım idi ki, o, dik vəziyyət ala bilsin və bəlkə bu vəziyyətdə qapıdan keçsin. Guya heç bir maneçilik yoxmuş kimi, o, indi Qreqoru xüsusi hay-küylə qovurdu. Qreqorun arxasında eşidilən səslər təkcə səs olaraq qalmırdı, burada məsələ, həqiqətən ciddi idi. Qreqor nə olur olsun özünü qapıya sarı vermək istədi. Bədəninin bir hissəsi qalxdı, o, qapının ağzında yanpörtü uzandı, bir böyrü yaralandı, ağ rəngli

qapıda iyrenc bir ləkə qaldı. O, qapıya pərçimlənib qaldı, daha tərpnə bilmədi. Bədəninin bir böyründəki ayaqları əsə-əsə sallanırdı, o biri böyründəki ayaqları isə altında qaldığından ağrıyırdı. Ata bütün gücü ilə ona zərblə təpik ilişdirəndə – əslində bu təpik xilasedici hesab oluna bilərdi – qana bulaşan Qreqor öz otağına düşdü. Qapını ağacla çırpıb örtülər və içəriyə çoxdan arzu edilən bir sükut çökdü.

II

Qreqor ancaq toran qovuşanda ağır, bayğınlığa bənzəyən yuxudan ayıldı. Əgər onu narahat etməsəydilər, onsuz da bir az sonra oyanacaqdı. Çünki dincini kifayət qədər almışdı və özünü yuxudan doymuş kimi hiss edirdi. Amma ona elə gəldi ki, yuxudan onu kiminsə yüngül addımları və yaxud dəhlizə açılan qapının səsi oyadıb. Küçədəki elektrik fənərlərinin işığı tavana və mebelin yuxarı hissəsinə düşmüşdü. Aşağı, Qreqorun sərilədiyi yer isə qaranlıq idi, Qreqor baş vermiş hadisəyə baxmaq üçün qədrini hələ indi bilməyə başladığı qarmaqlarının köməkliyi ilə qapıya doğru süründü. Onun çapıq sol böyrü göynəyirdi, bədəninin hər iki tərəfindən sallanan qıçları isə əməlli-başlı axsayırdı. Səhər onun qıçlarından biri – möcüzəyə bax ki, yalnız biri! – ağır yaralanmışdı və taqətsiz çolaq qıçı Qreqor öz arxasınca sürüyürdü.

O, yalnız qapının yanına çatanda bura niyə gəldiyini başa düşdü: nəsə dadlı bir qoxu gəlirdi. Onun üçün şirin südlə dolu bir kasa qoyulmuşdu içinə ağ çörək də doğranmışdı. O, sevincdən az qala güləcəkdə, çünki səhərkinə nisbətən daha şiddətlə yemək istəyirdi. Başını az qala gözləri qarışıq kasaya soxdu, lakin tezliklə dilxor olub başını çıxartdı, sol böyrü yaralı olduğuna görə yemək arxasında oturmaq ona çətin gəldi, – o, ağızını geniş açıb, bütün gövdəsini işə salsaydı, rahat yeyə bilərdi, – lakin onun çox xoşladığı və bacısının da bu səbəbdən gətirdiyi süd, birdən-birə ona tamamilə dadsız göründü; o, ikrahla kasadan üz döndərdi, geriyə – otağın ortasına tərəf süründü.

????????????????????????????????

Qreqor qonaq otağında işıq yandırıldığını qapının çatından gördü; ata adətən həmişə bu vaxtlar anaya, bəzən də bacıya axşam qəzetlərini ucadan oxuyurdu, ancaq indi içəridən heç bir səs-səmir gəlmirdi. Həmişə bacının nəql etdiyi və ya məktublarında yazdığı bu qiraət ola bilsin son zamanlar, ümumiyyətlə, məişətdən çıxmışdı. Evdə adam olduğuna baxmayaraq, içəridə sakitlik idi. Qreqor öz-özünə pıçıldadı: “Ailəm nə qədər sakit həyat keçəri”. Gözələrini qaranlığa zilləyib, ata-anasına, bacısına belə gözəl mənzil və yaxşı həyat bəxş etdiyinə görə sevinib qürreləndi.

Əgər indi bu rahatlığın, əmin-amanlığın dəhşətli sonu çatmışsa? Belə fikirlərə qapılmamaq üçün Qreqor əzəllərini tərپətməyi, yumşaltmağı və otaqda sürünməyi qərara aldı.

Bütün bu uzun axşam ərzində yalnız bircə dəfə yan qapı bir balaca aralandı və dərhal örtüldü. Sonra başqa bir qapı cırıldı: görünür, kim isə içəri girmək istəyir, amma ehtiyat edirdi. Qreqor tərəddüd keçirən bu adamı bir təhər saxlamaq, heç olmazsa onun kim olduğunu müəyyənləşdirmək üçün düz qonaq otağının qapısının yanında dayandı, lakin qapı açılmadı, Qreqorun buna sərф etdiyi vaxt da hədər getdi. Qapı səhər bağlı olan zaman hamı onun yanına gəlmək istəyirdi, indi isə qapının birini o özü açmışdı, qalan qapılar da bütün gün ərzində yəqin açılmışdı, ancaq heç kəs onun yanına gəlmirdi; elə açarlar da bayır tərəfdən qapının üstündə sallanıb qalmışdı.

Qonaq otağının işığı gecədən xeyli keçmiş söndürüldü, bu zaman məlum oldu ki, onun ata-anası və bacısı hələ bu vaxta qədər oyaq imişlər, çünki indi aydın eşidildiyi kimi, onlar pəncələri üstündə yataqlarına doğru hərəkət edirdilər. İndi əlbəttə, səhərə qədər Qreqorun yanına heç kəs gəlməyəcəkdi, deməli, həyatını yenidən qurmaq məsələsi haqqında onun maneəsiz fikirləşməsi üçün kifayət qədər vaxt vardı. Amma üzüqoylu sərələndiyi bu boş və həddən artıq hündür otaq onun canına qorxu salırdı. O, bu qorxunun səbəbini başa düşmürdü, axı bu otaqda düz 5 il yaşamışdı. Qeyri-iradi dönərək divanın altına sürünməyə başladı, kürəyi incitsə də, başını qaldırmaq mümkün olmasa da, özünü çox narahat hiss etdi, bircə ona heyifsləndi ki, bədəni çox enli olduğuna görə divanın altına yerləşmir.

Bütün gecəni orada keçirdi: bunun bir qismini acliğın tez-tez hürkütdüyü mürgülmədə, bir qismini isə qayğılar və tutqun ümidlər içərisində; belə nəticəyə gəldi ki, özünü mütləq dinc aparmalı və indiki vəziyyəti ilə ailənin başına gətirdiyi müsibəti öz səbri və qanacağıyla yüngülləşdirməlidir.

Obaşdan – demək olar, hələ gecə idi – bacının tamam geyinmiş halda dəhliz qapısını açdığı, ehtiyatla onun otağına nəzər saldığı vaxt qəbul etdiyi qərarın möhkəmliyini sınaqdan çıxarmaq üçün Qreqorun əlinə fürsət düşdü. O, Qreqoru dərhal görmədi, lakin sonradan onu divanın altında görəndə – ilahi axı o, bir yerdə olmalı idi, uçub gedə bilməzdi ki, – elə qorxdı ki, hətta özünü ələ ala bilməyib tələsik qapını çırpdı. Sonra tutduğu işdən peşman olubmuş kimi, yenə qapını açdı, ağır xəstənin, yaxud kənar adamın yanına gedirmiş kimi pəncələri üstə otağa daxil oldu. Qreqor başını yavaş-yavaş divanın kənarından çıxarıb bacısının hərəkətlərinə göz qoymağa başladı. Görəsən, ac ola-ola onun südə toxunmadığını bacısı duyacaqdımı, ona daha münasib olan başqa bir yemək gətirəcəkmi? Əgər bacı duymasaydı, Qreqor acından ölsə də, bacısının nəzərini buna cəlb etməzdi, halbuki az qalırdı sıçrayıb divanın altından çıxsın, bacısının ayaqlarına düşsün, ondan yaxşı bir yemək istəsin. Bacı içəri girən kimi kasanın dolu olduğunu, hətta ətrafa az-maz südə çiləndiyini görüb heyrətləndi, kasanı götürüb – əlbəttə, əli ilə yox, bir əski parçası ilə – apardı. Bunun əvəzində nə gətirəcəyi isə Qreqor üçün çox maraqlı idi, bu haqda hətta cürbəcür fərziyyələr uydurmağa başladı. Lakin nə qədər fikirləşdisə də, təbiətən mərhəmətli olan bacının

nə edə biləcəyini anlamağa qədər gəlib çıxmadı. Bacı onun hansı yeməkdən xoşu gəldiyini bilmək üçün bir yığın müxtəlif yemək gətirib köhnə qəzetin üstünə düzdü. Burada çürümüş göyərtili, şamdan qalmış bir neçə sümük, bir az kişmiş və badam, Qreqorun iki gün əvvəl dilinə vurmadığı bir tikə pendir, yağ yaxılmış bir az çörək, duz səpilmiş başqa bir çörək tikəsi də vardı. Bunların yanına, – görünür, Qreqor üçün həmişəlik ayrılmış – bir kasa da qoyulmuşdu. Kasada su vardı. Bacı Qreqorun onun yanında heç nə yeməyəcəyini qət edib çıxıb getdi. Hətta onun xatircəm olması üçün də şərait yaratdı – açarı arxadan burdu. Qreqor yeməyə doğru süründü. İndi onun ayaqları bir-birindən daha sürətlə qabağa tullanırdı. Yaraları da sağalmışdı. Heç bir maneə hiss etmirdi. O, buna təəccüb edərək xatırladı ki, aydan artıqdı barmağını bıçaqla yüngülvari kəsib. Bu yara onu sırağagünə qədər incidirdi. “Mən doğurdanmı, indi həssaslığımı itirmişəm” – Qreqor düşündü və acgözlüklə, böyük həvəslə pendirə girişdi. Pendir başqa yeməklərdən daha çox xoşuna gəlirdi. Aldığı ləzzətdən gözləri yaşarmışdı, əlinə keçənləri – pendiri, göyərtili, sousu – tələsik içəri ötürürdü. Təzə xörək isə, əksinə, xoşuna gəlmirdi, hətta qoxusu da ona dözülməz gəlirdi. Yeməyini çoxdan yeyib qutarmışdı, elə həmin yerdəcə tənbel-tənbel uzanmışdı. Lakin bu zaman yerinə getməsinin vaxtı çatdığına işarə olaraq bacı açarı ağır-ağır hərlətdi. Artıq mürgüləməyə başlasa da, bu səs onu hürkütdü və o tələm-tələsik divanın altına süründü. Lakin bacının otaqda olduğu bu qısa müddət ərzində divanın altında qalmaq Qreqordan böyük səy tələb edirdi. Çünki çox yediyinə görə gövdəsi bir qədər yumrulaşmışdı, girdələşmişdi, bu darısqal yerdə nəfəs almaq belə ona əzab verirdi. O, tənqəfəs olmuşdu. Gözlərini bərəldib bacısına baxırdı. Bacısı isə heç nədən şəkəlmədən nəinki yeyilmiş xörəklərin artığını, hətta heç onun toxunmadığı və sanki daha heç bir şeyə yaramayacaq yeməkləri süpürüb bir yerə yığdı, hamısını da tələsik vedrəyə töküb ağzını taxta parçası ilə örtüdü və götürüb getdi. Bunlar Qreqorun nəzərindən qaçmadı. Bacı dönüb getməyə macal tapmamış Qreqor divanın altından çıxıb döşəməyə sərələndi və şişman qarnını qaldırdı.

cevrilme 4 sekil

Beləliklə, Qreqor hər gün yeməklə təmin olunurdu: bir səhərlər valideynləri və qulluqçuları yatdığı vaxt, bir də ümumi nahardan sonra. Onun valideynləri bu vaxtlar yatırdı. Bacı isə qulluqçunu bir tapşırıqla evdən çıxarıb Qreqor üçün yemək gətirirdi. Əlbəttə, Qreqorun acından ölməsini onlar da istəmirdilər, lakin Qreqora yemək verilməsinin bütün təfərrüatını bilmək, yəqin ki, onlar üçün dözülməz olardı. Görünür, bacı onları heç olmazsa xırda dərd-qüssədən qorumaq istəyirdi. Çünki onlar bunsuz da kifayət qədər əzab içində idilər.

Bu hadisənin baş verdiyi hələ birinci səhərdə həkimlə çilingəri evdən hansı bəhanə ilə yola saldıqlarından Qreqor xəbərsiz qaldı. Vaxta ki, onun başa düşmərdülər, hətta heç kəsin, o cümlədən, bacısının belə ağına gəlmirdi ki, o başqalarını başa düşür. Buna görə də bacı onun otağında olan zaman Qreqor yalnız “ah-uf”, bir də, müqəddəslərə yalvarış eşidə bilirdi. Sonralar, bacının hər şeyə bir qədər alışdığı zaman – tam alışmaq barədə təbii ki, heç söhbət gedə bilməzdi – Qreqorun qulağına hərdən mehriban sözlər də dəyirdi. Yeməyini axıra kimi yeyirdisə, bacısı “bu gün yemək onun xoşuna gəlib”, – deyirdi. Əksinə olanda, yəni Qreqor yeməyi yeməyəndə –

get-gedə bu hadisə tez-tez təkrar olunurdu – bacı kədərli-kədərli söylənirdi ki, “yənə hamısı tökülüb qalıb”.

Ümumiyyətlə, heç bir təzə xəbər öyrənə bilməyən Qreqor qonşu otaqlarda gedən söhbətlərə xəlvəti qulaq asırdı, səs şeidən kimi dərhal həmin tərəfə cumurdu, bütün bədəni ilə qapıya qısılırdı. Xüsusən ilk vaxtlar elə bir söhbət olmurdu ki, örtülü də olsa, axırda gəlib onun məsələsinə çıxmasın. İlk günlər hər dəfə yemək zamanı bu vəziyyətdə özlərini necə aparacaqları barədə məşvərət edirdilər; yeməklər arası vaxtda da bu mövzuda söhbət gedirdi. İndi evdə həmişə ailə üzvlərindən ikisi qalırdı, görünür, heç kəs evdə tək qalmaq istəmirdi, evi yiyəsiz qoyub heç yerə getmək də olmazdı. Yeri gəlmişkən, qulluqçu – baş verən hadisə haqqında onun nə bildiyi tam aydın deyildi – elə birinci günü ananın qarşısında diz çöküb yalvardı ki, onu dərhal azad etsin. On beş dəqiqə sonra onlarla vidalaşarkən işdən çıxarmağı ən böyük tərəhhüm sayaraq, göz yaşları içində anaya təşəkkür etdi və and-aman elədi ki, bu barədə heç kəsə bir kəlmə də danışmayacaq, halbuki ondan bunu heç kəs tələb etmirdi.

İndi evin biş-düşünü bacı ilə ana eləyirdi. Bir də bu, çox böyük zəhmət tələb etmirdi, demək olar ki, evdə heç kəs bir şey yemirdi. Qreqor yemək üçün bir-birini əbəs yerə dilə tutan valideynlərin səsini tez-tez eşidirdi, cavab isə “sağ ol, mən toxam”, yaxud buna bənzər bir şey olurdu. Deyəsən, içkiyə də meyli olan yox idi. bacı, atadan pivə içmək istəyib istəmədiyini tez-tez soruşurdu və deyirdi ki, məmuniyyətlə özü gedib alar, atanın susduğunu gördükdə onu hər cür şübhədən xilas etmək ümidi ilə deyirdi ki, pivə almağa dalandar qadını da göndərə bilər, bu zaman ata qəti cavab verirdi: “Yox”. Bundan sonra bu barədə heç bir danışmaq olmurdu, söz-söhbət kəsilirdi.

Ata elə birinci gün ana və bacıya ailənin maddi vəziyyətini və gələcək planlarını izah etdi. O, tez-tez masa arxasından durub beş il bundan qabaq iflasa uğramış firmasından qalan balaca ev kassasını açır, gah bir qəbz, gah da qeyd dəftərini çıxarırdı. Onun mürəkkəb mexanizmlə qıfılı necə açdığını, axtardığı şeyi tapdıqdan sonra açarı necə hərlədiyini Qreqor yaxşı eşidirdi. Atanın bu izahatları Qreqorun dustaq vəziyyətinə düşdüyü vaxtdan sonra eşitdiyi qismən ilk təsəlliverici yeniliklər idi. O, elə hesab edirdi ki, həmin firmadan atasında heç bir şey qalmamışdır, hər halda ata bunun əksini təsdiqləmədi, Qreqor da bu barədə soruşmurdu. O vaxt Qreqorun yeganə arzusu bundan iabrət idi ki, hamını tam ümitsizliyə gətirib çıxaran iflası mümkün olduqca tez unudurmaq üçün əlindən gələnlə hər şeyi etsin. Buna görə də Qreqor xüsusi ehtirasla işə girişmişdi, qısa müddətdə prikazçıkdən adlayıb kommivoyajör olmuşdu, əlbəttə, kommivoyajörün qazancı başqa idi, onun iş uğurları, komisiyonşularda olduğu kimi, nəqd pulu çevrilirdi, o da pulu evə gətirib heyrat içində gözlərini döyən, səadətə çatan ailənin qarşısına qoyurdu. O zaman yaxşı vaxtlar idi, sonra o vaxtlar bir daha əvvəlki dəbdəbəsində olduğu kimi təkrar olunmadı, halbuki Qreqor sonralar da ailəni saxlayacaq qədər qazanırdı və onları təmin edə bilirdi. Buna hamısı adət etmişdi: ailə də, Qreqorun özü də; pulu ondan minnətdarlıqla qəbul edirdilər, o da həvəslə onlara pul verirdi, amma xüsusi sevinc yaranmırdı. Yənə də ona ən yaxın olanı bacı idi, bacı ondan fərqli olaraq musiqini çox sevirdi, yaxşı skripka çalırdı, son vaxtlar Qreqorda onu konservatoriyaya düzəltmək kimi gizli bir istək yaranmışdı. Bununla bağlı böyük

xərclər olacağına və bu xərclərin yerini nə isə başqa bir şeyin hesabına doldurmaq lazım gələcəyinə baxmayaraq, qreqor arzusunu həyata keçirmək istəyirdi. Onun şəhərdə ləngidiyi qısa vaxt ərzində bacı-qardaş arasında olan söhbətlərdə konservatoriya sözü tez-tez xatırlanırdı. Bunlar bir qayda olaraq yalnız xam xəyalı, arzunu əks etdirsə də, bununla belə hətta bu məsum anılmanın özü də valideynlərində narazılıq doğururdu. Fəqət Qreqor konservatoriya haqqında çox düşünürdü və öz niyyətini Milad axşamı təntənəli sürətdə bildirmək istəyirdi.

Dikələrək qapıya doğru söykənib söhbətə qulaq asdığı zaman, onun başında bu cür, indi tamamilə faydasız olan fikirlər dolaşır. Yorulduğuna görə hərdən dinləməkdən də əl çəkirdi, qəfildən başı sallanıb qapıya toxunur və əl üstü də dikəlirdi. Çünki o, balaca bir şaqqıltı salan kimi qapının o tayında eşidilir və bu səs hamını susmağa məcbur edirdi. Bir qədər sonra ata qapıya baxıb: “O, yenə orda nə oyun çıxarır?” – deyirdi. Söhbətin ardı isə yalnız bundan sonra astadan davam etdirilirdi.

Ata izahatlarını təkrar edirdi – həm ondan ötrü ki, öz işindən çoxdan ayrılmışdı, həm də ona görə ki, ana bir dəfə deyəndə hamısını başa düşmürdü. Qreqor tədrisən təfərrüatı ilə öyrənirdi ki, bütün bədbəxtliklərə, başlarına gələn fəlakətə baxmayaraq, evdə bir az varidat saxlanmışdır və faizinə toxunulmadığı üçün bu illər ərzində bir az üstünə də gəlmişdir. Bundan başqa məlum oldu ki, Qreqorun hər ay evə gətirdiyi pul da – o, həmişə özündə bir neçə qulden (red. Hollandiyada gümüş pul vahidi) saxlayırdı – bütünlüklə xərclənməmiş, onun qalığından bir balca sərmayə düzəlmişdir. Qreqorun qapının arxasında dayanıb belə gözlənilməz ehtiyat və qənaət üçün sevinib başı ilə razılığını bildirirdi. Ümumiyyətlə, o, bu artıq pulla atasının bəpərlərinin bir hissəsini verib, öz qulluğundan istədiyi vaxt imtina etmək gününü yaxınlaşdırma bilirdi, amma atanın pulalrı məhz belə sərf etməsi, şübhəsiz, daha yaxşı imiş.

Ailənin faiz hesabına yaşaması üçün bu pullar hər halda çox az idi; bir ilə, uzaq başı iki ilə çatardı və deməli, bu pul xərclənmək üçün deyil, ancaq pis gün üçün saxlanılırdı, gündəlik xərclik üçünsə mütləq qazanmaq lazım idi. ata sağlam olsa da, qoca idi, beş il idi ki, işləmirdi və özünə bir elə gümanı da gəlmirdi; keşməkeşli, uğursuz həyatında ilk fasilə olan bu beş il ərzində o, xeyli şişib ağırlaşmışdı. Bəlkə astma xəstəliyinə tutulub nəfəs təngiməsindən olmazın əziyyət çəkən və bütün gün pəncərə qabağındakı taxtda tir kimi uzanan qoca anası pul qazanmalıdır? Bəlkə də bacısı? Ancaq o axı hələ on yeddi yaşlı bir uşaq idi, indiyəqədər yaşadığı kimi yaşamağa, yaraşlı geyinməyə, yuxudan gec durmağa, bir növ adi əyləncələrdə iştirak etməyə, hər şeydən əvvəl skripka çalmağa haqqı var idi. İndi qazanc haqqında evdə söhbət gedərkən Qreqor birdən-birə qapıdan qopdu, özünü yaxınlıqda qoyulmuş üzü dərilili divanın üstünə atdı, xəcalətdən, dərdədən bədəninə hərərət axdı.

O, çox vaxt uzun gecələri bir an belə yuxuya getmədən uzanırdı, saatlarla özünü divanın dərisinə sürtürdü, yaxud zəhmətinə heyfislənmədən istədiyi yerə dırmaşmaq üçün kreslonu pəncərənin yanına sürüyürdü, bəzən də bədəninə kresloya söykəyib, özünü pəncərə altlığına salırdı, əlbəttə, bütün bunları ona acılı-şirinli xatirələr aşılayırdı. Əslində isə o özündən aralı olan şeyləri

gündən-günə daha pis görürdü. Əvvəllər zəhləsi getdiyi üzbəüzdəki xəstəxana yenə onun gözləri qarşısında idi, amma Qreqor artıq onu tanıya bilmirdi, əgər sakit və geniş şəhər küçəsi olan Şarlottenştrassda yaşqadığını dürüst bilməsəydi, düşünə bilərdi ki, o, öz pəncərəsindən səhraya baxır, elə bir səhra ki, orada boz yerlə boz səma fərqedilməz dərəcədə bir-birinə qarışmışdır. Son dərəcə diqqətli və iltifatlı olan bacı gördü ki, evin ortasındakı kreslo pəncərənin qabağına çəkilmişdir, bundan sonra o, otaqda hər dəfə yır-yığış edərəkən qəsdən kreslonu pəncərə qabağına gətirir və pəncərənin içəri qatını taybatay qoyurdu.

Əgər Qreqor bacısı ilə danışa və çəkdiyi zəhmətə görə ona təşəkkür edə biləydi, bacısının əziyyətini qəbul etmək asanlaşardı, amma bunu edə bilmədiyinə görə o əzab çəkirdi. Doğrudur, bacı yaranmış vəziyyətdən doğan əzab-əziyyəti yüngülləşdirmək üçün əlindən gələni edirdi, onun gördüyü uislər getdikcə daha yaxşı nəticə verirdi, ancaq vaxt ötdükcə Qreqro hər şeyi daha aydın başa düşürdü. Onun gəlişi Qreqor dəhşət idi. Ümumiyyətlə, bacı Qreqorun otağına heç kimin baxmasına imkan verməsə də, özü içəri girəndə arxasınca qapını bağlamağa vaxt sərf etmir, birbaşa pəncərəyə tərəf qaçır, tələm-tələsik, indi boğulacaqmış kimi pəncərəni taybatay açır, sonra isə lap soyuq olsa da pəncərənin qabağında durur, dərindən nəfəs alırdı. Bu hay-küylə, tələsik hərəkətləri ilə o, gündə iki dəfə Qreqoru qorxudurdu. Qreqor divanın altında əsirdi, halbuki çox yaxşı bilirdi ki, əgər bacı onunla pəncərənin bağlı olduğu vaxtda bir otaqda qalsaydı, şübhəsiz onun canını bu qorxulardan xilas etmiş olardı.

Qreqorun həşərata çevrilməsindən bir aya yaxın vaxt keçirdi, buna görə də bacıda onun görkəminə heyrətlənməyə elə bir əsas qalmamışdı. Bir dəfə o, Qreqorun yanına həmişəkindən tez gəldi və qardaşını o vaxt pəncərədən harayasa baxan gördü; o, hərəkətsiz durmuşdu, dəhşətli görkəmi vardı. Əgər bacı otağa girməsəydi, bu, Qreqor üçün heç də gözlənilməz hadisə olmazdı, çünki o, pəncərənin qabağında olduğuna görə bacısı pəncərələri açma bilməzdi; qız nəinki içəri girmədi, hətta, geri sıçradı və tez qapını bağladı; onu kənardan müşahidə edən olsaydı, elə zənn edərdi ki, Qreqor qızı didmək, parçalamaq istəyirmiş. Qreqor əlüstü divanın alıntda gizləndi, ancaq bacısı bir də günortaüstü qayıtdı, özü də bərk həyəcanlı idi. Qreqor anladı ki, bacı hələ də onun görkəminə alışmayıb və heç zaman da alışmayacaq; o hətta Qreqorun divanın altından çıxan gövdəsinin kiçik bir hissəsini görəndə qaçmamaq üçün min bir əziyyətə qatlaşır. Bacını bu hissəni görməkdən xilas etmək üçün bir dəfə o, belində mələfə gətirdi – bu işə dörd saat vaxt sərf etdi – və mələfəni divanın üstünə elə sərdi ki, bütünlüklə üstünü örtün, hətta bacı əyilsə belə onu görə bilməsin. Əgər bacı bu mələfəyə ehtiyac olduğunu düşünməsəydi, onu yığışdırma bilərdi, axı Qreqor bu mələfəyə kef üçün bürünmüşdü, bu, kifayət qədər aydın idi. Bacı mələfəyə toxunmadı, hətta qreqora elə gəldi ki, bunun necə qarşılındığını bilmək üçün mələfənin yanını qaldıranda bacının minnətdarlıq bildirən baxışları ilə qarşılandı.

Birinci ikihəftə ərzində valideynləri özlərini onun yanına gəlməyə məcbur edə bilmirdilər və o, bacının indiki işinin necə tərfləndiyini tez-tez eşidirdi, halbuki əvvəllər ara-sıra ona hirsələnirdilər, çünki qız onlara dedikcə ağılsız, yelbeyin görünürdü. İndi ata və ana bacının içəridə yır-yığış etdiyi müddətdə çox vaxt Qreqorun otağı qabağında intizarla gözləyir, bacı otaqdan çıxan kimi, onu otağın nə vəziyyətdə olması, Qreqorun yeyib-yeməməsi, bu dəfə özünü

necə aparması, yaxşılığa doğru kiçik bir əlamətin olub-olmaması barədə müfəssəl nəql etməyə məcbur edirdilər. Ana, Qreqoru görməyi nisbətən tez arzu etdi, amma ata ilə bacı ağıllı, inandırıcı dəlillərlə bu arzunun qarşısını kəsdilər. Qreqor bu dəlilləri eşidir və tamamilə bəyənirdi. Sonra isə ananı güclə saxlamaq lazım gəlirdi. “Məni Qreqorun yanına buraxın, o mənim bədbəxt balamdır. Məgər siz anlamırsız ki, mən onun yanına getməliyəm!” – deyə çığırdığı zaman Qreqor düşündü ki, əgər anası onun yanına gəlsəydi, – əlbəttə, hər gün yox, tutaq ki, həftədə bir dəfə, – həqiqətən yaxşı olardı. Axı ana hər şeyi bacıdan yaxşı anlayırdı, bacı mətanətinə, cəsarətinə baxmayaraq, uşaq idi, bəlkə də, elə bir uşaq şiltaqlığı ilə belə yükü öz üzərinə götürmüşdü.

Qreqorun anasını görmək arzusu tezliklə yerinə yetdi. O, valideynlərinin qayğısını çəkərək gündüzlər pəncərə qabağından görünürdü, bir neçə kvadratmetrlük döşəməni sürünmək xeyli müddətə başa dəlirdi, hərəkətsiz uzanmaq gecələr də çətin idi, hətta tezliklə yeməklər də ona heç bir ləzzət vermədi, elə bil hər şey dadsızlaşmışdı. O, əylənmək üçün divarlarda və tavanda sürünməyə adət etdi. Tavandan sallanmağı xüsusilə çox sevirdi, bu, döşəmədə uzaqnaq kimi bir şey deyildi, burada o daha rahat nəfəs ala bilir, bəzən yüngülcə yellənirdi də; yuxarıda olduğu həmin xoş və dalğın vaxtlarında özü də təəccüb edərək ara-sıra tavandan üzülür və gurultu ilə döşəməyə düşürdü. Lakin indi o bədəninə, əlbəttə, əvvəllərdə olduğu kimic idarə etmirdi, nə cür yüksəklikdən düşür-düşsün, bədəninə az da olsa xəttər dəymirdi. Bacı dərhal duydu ki, Qreqor özünə yeni bir əyləncə tapmışdı – axı o, hara sürünürdüsə, orada yapışıqanvari iz qalırdı, – ona görə də bu əyləncə üçün daha çox yer ayırmağı qərara aldı, onun sürünməsinə mane olan mebeli, birinci növbədə sandığı və yazı masasını otaqdan çıxartmağı qət elədi. Lakin o, bu işi təkbaşına görmək iqtidarında deyildi; atasını köməyə çağırmağa ürək eləməirdi, qulluqçu isə şübhəsiz ki, kömək etməzdi, zira, köhnə qulluqçu gedəndən sonra onun yerinə götürülmüş on altı yaşlı qız, iş yerindən imtina etməsə də, mətbəxi bağlı saxlamağa, onu ancaq xüsusi çağırışla açmağa icazə istəmişdi, ona görə də atanın evdə olmadığı vaxt ananı bura gətirməkdən başqa çarə yox idi. ana Qreqorun yanına həyəcanla, sevinclə yollandı, amma qapı ağzında sustladı. Əlbəttə, bacı əvvəlcə otağın qaydada olub-olmadığını yoxlayıb, ananı yalnız bundan sonra içəri buraxdı. Qreqor əlüstü büzüşdü, mələfəni başına çəkdi; guya mələfə divanın üstünə təsadüfən atılıb. Mələfənin altından Qreqor bir dəfə də olsun baxmadı, ananı görmək imkanından bu dəfəlik imtina etdi, amma onun gəlişinə sevindi.

Bacı:

- Gəl, o görsənmir, – dedi və ananın əlindən tutub apardı

Qreqor bu zəif qadınların köhnə, ağır sandığı yerindən tərپətməyə necə çalışdıqlarını və gücə düşəcəyindən ehtiyat edən ananın məsləhətlərinə qulaq asmayan bacının işin ən ağır hissəsini üzərinə götürdüyünü görürdü. Bu, çox uzun sürdü. Onlar on beş dəqiqə əlləşdikdən sonra ana dedi ki, sandıq elə yerində qalsın, əvvəla, o, çox ağırdır, onlar atanın gəlməsinə qədər bu işin öhdəsindən onsuz da gələ bilməyəcəklər, sandıq otağın ortasında qalsa, Qreqorun yolunu tamam

kəsər, həm də mebelin evdən çıxarılmasının Qreqorun xoşuna gəlib-gəlməyəcəyi də məlum deyil. Ana dedi ki, məncə, bu daha çox xoşagəlməz olacaqdır, quru divarlar onun özünü də sıxır, məyus edirsə, nə üçün Qreqoru dilxor etməməlidir, – axı o, mebelə alışmışdır. Bunsuz boş otaqda o özünü tamamilə atılmış, unudulmuş, baxımsız hiss edər.

Ana çox astadan danışdı, demək olar ki, pıçıldaırdı, elə bil istəmirdi ki, yerini bilmədiyi Qreqor onun səsinə eşitsin, ana onun söz başa düşməməsinə də şübhə etmirdi. Axırda o, lap astadan dedi:

- Məgər biz mebeli yığışdırmaqla vəziyyətin yaxşılaşacağına ümidimizi itirdiyimizi, rəhmsiz surətdə onu tənha buraxdığımızı, əlimizi ondan üzdüyümüzü göstərmirikmi? Məncə çalışmaq lazımdır ki, otaq elə olduğu kimi qalsın, Qreqor əvvəlki vəziyyətinə qayıdarkən otaqda heç bir dəyişiklik görməsin və tezliklə o dövrü unutsun.

Ananın sözlərini eşidən Qreqor düşündü ki, ailənin daxilindəki yeknəsəq həyat tərzinin nəticəsində adamlarla bilavasitə ünsiyyətdə olmadığından, görünür, bu iki ay ərzində onun ağılı dumanlaşmışdır. Zira, o boş otaqda qalmağın ehtiyacının birdən-birə əmələ gəldiyini heç vəchlə başqa cür izah edə bilmirdi. Yəni doğurdanmı, o, qədim mebeli, rahat, isti otağını mağaraya çevirmək istəyirdi? Düzdür, o, bu boş otaqda heç bir maneəsiz hər tərəfə sürünə biləcəkdə, amma bunun müqabilində insani keçmişini tezliklə və büsbütün unutmalı olacaqdı. Axı o elə indi də bu vəziyyətə yaxın idi, ancaq çoxdan eşitmədiyi ana səsi onu ayıltı, hərəkətə gətirdi. Heç nəyi evdən çıxarmaq lazım deyildir, hər şey öz yerində qalmalıdır, mebel ona o tərəf-bu tərəfə mənasızcasına sürünməkdə mane olurdusa, bu onun zərərinə deyil, xeyrinə idi.

Lakin bacı başqa fikirdə idi; Qreqor məsələnin müzakirəsində valideynlərinin ziddinə olaraq bir mütəxəssis kimi çıxış etməyə alışmış qız, – onun buna əsası vardı- bu məsələdə anasının məsləhətlərini kifayət qədər əsaslı hesab etsə də, onun dediklərinin əksinə olaraq təkə divan istisna olmaqla bütünlüklə mebelin otaqdan çıxarılmasını israr etdi. Əlbəttə, bu tələb bacının təkə uşaq inadından, son vaxtlar belə gözlənilmədən və belə çətinliklə qazanılan özünə inamından doğmamışdı; yox, o, həqiqətən görürdü ki, hərəkət etmək üçün Qreqora çox yer lazımdır, hər şeydən göründüyü kimi isə o, mebelə qətiyyənlə istifadə etmirdi. Bəlkə də onda özü yaşda olan qızlara məxsus bir xəyal çılığınlığı yaranmışdı, elə bir xəyal ki, meydana çıxmaq üçün həmişə fürsət gözləyir və indi Qreqora bu vaxta kimi olduğundan daha artıq xidmət göstərmək üçün Qretanı onun vəziyyətini daha vahiməli, daha qorxulu etməyə sövq edirdi. Yalnız Qreqordan və quru divardan ibarət olan otağa girməyə Qretadan başqa çətin ki, bir adam cəsarət edərdi. Buna görə də bacı ananın məsləhətlərinə fikir vermədi, otaqda tərəddüd və həyəcan keçirən ana çox çəkmədən susdu, sandığı qapıdan çıxaran bacıya öz qüvvəsi daxilində kömək etməyə girişdi. Qreqor bəd ayaqda sandıqsız keçinə bilərdi, amma yazı stolu qalmalı idi. Hər iki qadın ləhləyə-ləhləyə sürüdükləri sandıqla otaqdan çıxan kimi, Qreqor ehtiyatla və mümkün olduqca bu işə nəzakətlə müdaxilə etmək üçün başını divanın altından çıxardı. Lakin bədbəxtlikdən birinci ana qayıtdı, qonşu otaqda tək qalan Qreta isə hər iki əli ilə sandıqdan

yapışmış onu silkələyir, di gəl yerindən tərpedə bilmirdi. Ana Qreqorun görkəminə alışmamışdı, onu görüb hətta xəstələnə bilərdi, buna görə Qreqor qorxu içində divanın o biri başında gizləndi, bu zaman qabaqdan sallanan mələfə tərpendi. Bu, ananın diqqətini cəlb etmək üçün kifayət idi. O, ayaq saxladı, bir qədər dayanıb Qretanın yanına qayıtdı.

Qreqor hey öz-özünə deyirdi ki, elə bir şey baş vermir, sadəcə olaraq otaqda mebelin yerini dəyişirlər; qadınlara ara vermədən o tərəf-bu tərəfə getmələri, asta-asta danışmaları, yaxud döşəmə ilə sürülən mebelin cırıltısı – bütün bunlar, özünün tezliklə etiraf etdiyi kimi, ona hər şeyi caynağına keçirən sonsuz bir mərəkə kimi gəlirdi; başını qısıb, ayaqlarını gövdəsinə sıxıb, gövdəsinə də döşəməyə bərk-bərk yapışdıraraq öz-özünə söyləməyə məcbur oldu ki, bu həngəməyə çox dözə bilməz. Onlar onun otağını boşaldırdılar, ona əziz olan hər şeyi əlindən alırdılar, lobzikini və başqa alətlərini yığdığı sandığı aparmışdılar, indi də parketdə izi qalan yazı stolunu dartıb aparırdılar. Bu stolun arxasında o, ticarət, realnı, hətta xalq məktəbində oxuyarkən dərslərini hazırlamışdı və artıq onun burada olduqlarını, demək olar, unutduğu qadınlara xeyirxah niyyətlərini dərk etməyə vaxtı yox idi, çünki onlar yorulduqlarından səssiz-səmirsiz işləyirdilər, təkcə ağır ayaq səsləri eşidilirdi.

Ona görə də o, divanın altından çıxdı, – bu zaman qadınlar qonşu otaqda idilər, onlar yazı masasına söykənilib nəfəslərini dəridilər, – içəridə ilk növbədə nəyi qoruyub saxlamaq lazım olduğunu dürüst bilmədiyindən o gah bu, gah digər tərəfə sürünə-sürünə istiqamətini dörd tərəfə dəyişdi, boş divarda xüsusi olaraq nəzəri cəlb edən xəz şlyapalı qadın portretini gördü, cəld ona doğru dırmaşdı, şüşəyə qısıldı, şüşə qarnını yaxşıca sərindirdi. İndi üstünə qapanıb qaldığı portreti yəqin heç kəs Qreqorun əlindən ala bilməzdi. Qreqor geri qayıdan qadınları görmək üçün başını qonaq otağının qapısına sarı çevirdi.

Onlar çox da dincəlmədilər, artıq qayıdırdılar; Qreta bir əli ilə anasını qucaqlamışdı, demək olar, onu qucağında gətirirdi.

- İndi nəyi aparaq? – deyə Qreta ətrafa nəzər saldı.

Burada onun nəzərləri divara yapışmış Qreqorun baxışları ilə toqquşdu. Görünür, anası burada olduğu üçün soyuqqanlı davranaraq, Qreta ananın Qreqora baxmasına mane olmaq üçün ona doğru əyildi və əsə-əsə:

- Bəlkə bir dəqiqəliyə qonaq otağına qayıdaq? – dedi.

Qretanın niyyəti Qreqora aydın idi. Qız ananı təhlükəsiz bir yerə aparmaq, sonra isə Qreqoru divardan qovub düşürmək istəyirdi. Neynək, qoy sınaqdan keçirsin! Onsuz da portretin üstündə oturub onu əldən verməyəcəkdi, uzaqbaşı Qretanın üzündən yapışacaqdı.

Ananı təşvişə salan da, elə Qretanın sözləri oldu, o, geri çəkildi, güllü divar kağızının üzərində iri, qonur bir ləkə gördü, bunun Qreqor olduğunu dərk etməzdən əvvəl civiltili, qulaq batırıcı səslə: “Pərvərdigara, pərvərdigara!” – qışqırdı, taqətdən düşmüş, heysiz qollarını açaraq divanın üstünə yıxıldı, donub qaldı.

Bacı yumruğunu qaldırdı, gözlərini bərəldib çığırdı:

- Ey Qreqor!

Bu, onun başına çevrilmə hadisəsi gələndən sonra bilavasitə ona müraciətlə deyilən ilk söz idi. Qız ananı sakitləşdirmək üçün qonşu otaqdan damcı dərman gətirməyə getdi; Qreqor da anaya kömək etmək istəyirdi – portreti qorumaq üçün hələ vaxt var idi; Qreqor şüşəyə bərk yapışdığı üçün ondan güclə aralandı və qonşu otağa qaçdı, elə bil əvvəllərdə olduğu kimi, bacıya məsləhət verə bilərdi, amma boş-boşuna qızın arxasında durmağa məcbur oldu, bacı müxtəlif dərman şüşələrini götürüb geri döndü və qorxdı; dərman şüşələrindən biri əlindən düşüb sındı; şüşə qırığı Qreqorun sifətini yaraladı, dərman onun üstünə çiləndi; Qreta, artıq gözləmədən ovcu tutduğu qədər dərman şüşəsi götürüb anasının yanına qaçdı, ayağı ilə qapını çırpdı. İndi Qreqorun anaya tərəf gedən yolu kəsilmişdi, anası onun təqsiri ucbatından ölüm ərəfəsində idi, əgər o, bacısını otaqdan çıxarmaq istəmədisə, qapını açmamalı idi, bacısı isə anasının yanında olmalı idi; indi onun gözləməkdən başqa çarəsi qalmamışdı; o, peşmançılıq və təlaş içində sürünməyə, hər yerə baş vurmağa başladı; divarları, mebeli, tavanı dolaşdı və nəhayət, bütün ev onun başına fırlananda ümitsiz halda iri stolun tən ortasına düşdü.

Bir neçə saniyə keçdi. Qreqor taqətsiz halda stolun üstünə sərilməmişdi, ətrafda sakitlik idi, bəlkə, bu yaxşı əlamət idi. Birdən zəng səsləndi. Qulluqçu, əlbəttə, mətbəxdə bağlanıb qalmışdı, qapını Qreta açmalı oldu. Gələn ata idi.

- Nolub? – onun ilk sözü bu oldu. Yəqin Qretanın görkəmi ona hər şeyi anlatmışdı. Qreta boğuc səslə cavab verib, üzünü atasının sinəsinə qoydu.

- Anamın ürəyi getmişdi, indi yaxşıdır, – dedi, – Qreqor yerindən çıxdı.

- Axı mən bunu gözləyirdim, axı mən həmişə deyirdim, amma siz arvadlar heç kəsə qulaq asmırsız.

Qreqora aydın idi ki, ata Qretanın çox qısa məlumatını ayrı cür başa düşdü, o qət etdi ki, Qreqor zor işlətməmişdir. Buna görə də indi Qreqor atasını birtəhər yumşaltmağa cəhd etməliydi, axı məsələni aydınlaşdırmaq üçün nə vaxtı vardı, nə də imkanı. Və otağına sarı cumaraq, qapıya qısıldı ki, atası dəhlizdən içəri girərkən dərhal Qreqorun bilatəxir öz yerinə qayıtmağa hazır olduğunu görsün və bilsin ki, onu geri qaytarmaq lazım deyil, sadəcə olaraq, qapını açmaq kifayətdir ki, o dərhal içəri keçib gözdən itsin.

Lakin ata belə incəlikləri görmək halında deyildi.

O, içəri girən kimi: – Ba! – elədi, bu sözü elə bir ahənglə dedi ki, sanki eyni zamanda həm acıqlı və həm də şad idi. Qreqor başını qapıdan aralayıb atasına doğru uzatdı. O, atasını heç bir zaman indi gördüyü kimi təsəvvür eləməirdi; doğrudur, son zamanlar otağın hər tərəfində sürünməyə başlayan Qreqor, evlərində olub-keçənlərə əvvəlki kimi diqqət yetirmirdi, ona görə də indi heç bir dəyişikliyə təəccüb etməməli idi. Ancaq necə olsa da, yəni doğurdanmı, onun atası idi? Bu, Qreqor işgüzar səfərlərə çıxarkən, həmişə yorğun halda yatağa girən, səfərdən qayıdan Qreqoru axşamlar xəlvətdə qarşılayan, kreslodan qaxılmaq iqtidarı olmadığından sevinc əlaməti olaraq yalnız əlini bir azca yuxarı qaldıran, hər hansı bazar günü, yaxud böyük bayramlarda kip düymələnmiş köhnə paltosunda əl ağacını ehtiyatla irəli atan, Qreqorla ananın arasında asta addımlarla gedən – onların özləri də ağır-ağır yeri yirdilər – bir şey demək istəyəndə öz müşayiətçilərini başına yığmaq üçün ayaq saxlayan həmin adamdırmı? İndi o çox vüqarlı idi; əynində bank ayaqçılarının geydiyi qızıl düyməli göy mundir vardı; yağlı buxağı tarım, dik yaxalığının üstünə sallanmışdı, qalın qaşlarının altından qara gözləri diqqətlə və iti nəzərlərlə baxırdı, adətən dağınıq olan ağ saçları çox səliqə ilə yana daranmış, yağlanmışdı. O, üstündə hansısa bankın qızılı monoqramı (red. – bir neçə baş hərfin hörgü şəklində bir-birinə keçirilməsi) olan furajkasını bütün otaq boyu fırladaraq divanın üstünə atdı, əllərini şalvar cibinə qoydu, bu zaman uzun mundirinin ətkləri dala getdi, üzü qəzəbdən dəyişib tanınmaz hala düşdü; belə görkəmlə Qreqorun üstünə yeridi. Görünür, nə edəcəyini özü də bilmirdi: amma o, ayağını çox yuxarı qaldırdı. Qreqor onun çəkməsinin altının bu qədər böyük olmasına təəccübləndi. Lakin gecikmədi, axı, o, təzə həyatının ilk günündən bilirdi ki, ata ona qarşı çox ciddi olmağı ən düzgün yol hesab edir. Ona görə də o, atadan qaçır, ata dayananda dayanır, ata tərpnən kimi özünü qabağa atırdı. Onlar boş-boşuna bir neçə dəfə otağı fırlandılar, ləng tərpnəndiklərindən bu heç də təqibə oxşamırdı. Buna görə Qreqor hələ döşəmədə sürünürdü, qorxurdu ki, divara, yaxud tavana dırmaşsa, bu, atasına hədsiz həyasızlıq, hörmətsizlik kimi çıxar. Amma Qreqor hiss edirdi ki, bu cür qaçışa çox da tab gətirə bilməz. Ata bir addım atırdısa, Qreqora bu vaxt ərzində saysız-hesabsız hərəkət eləmək lazım gəlirdi, tənəffüs getdikcə şiddətlənirdi, ciyərlərinə isə, əvvəllərdə olduğu kimi heç də tam arxayın olmaq mümkün deyildi. Budur, o, ayaqlarını güclə sürüyərək, çətinliklə gözlərini açıq qaçmaq üçün bütün qüvvəsini toplamağa çalışdığı bir zamanda, – , ümitsizlik içində heç bir başqa qurtuluş yolu haqqında düşünmürdü, diblərinə girintili-çixıntılı, qərribə naxışlı mebellər düzülmüş divarlardan istifadə

etməyi, demək olar ki, tamamilə unutmuşdu, – birdən yuxarıdan atılmış bir şey lap onun yanına düşdü və dığırlandı getdi. Bu, alma idi; birincinin ardınca dərhal ikinci də gəldi. Qreqor dəhşət içində dayandı, artıq qaçmaq mənasız idi, çünki atası onu alma ilə bombardman etməyi qərara almışdı. O, bufetin üstündə olan meyvə vazındakı almaları cibinə doldurmuşdu, indi isə çox da diqqətlə nişan almadan, bir-birinin ardınca tullayırdı. Bu balaca qırmızı almalar elektrikləşdirilmiş kimi, döşəmə boyu dığırlandı və bir-birinə toxunurdu. Yüngülcə atılmış almalarından biri düz Qreqorun kürəyinə dəydi, zərər vermədən diyirlənib getdi. Dərhal bunun arxasınca atılmış başqa bir alma isə Qreqorun belində ilişib qaldı. Qreqor sürünüb uzaqlaşmaq istədi, guya o, yerini dəyişdirməklə qəflətən gələn bu dözülməz ağrını azaldacaqdı. Ancaq özünü döşəməyə mıxlanmış kimi hiss etdi və huşunu itirərək yerə sərildi. O, yalnız öz otaq qapısının necə açıldığını və oradan çıxıra-çıxıra nə isə söyləyən bacısını qabaqlayaraq alt köynəyində irəli şığıyan anasını görməyə imkan tapdı, – qəşş edən zaman rahat nəfəs alması üçün bacı onu soyundurmuşdu, ana ataya sarı qaçarkən açılmış yubkası sürüşüb yerə düşdü, ayaqları yubkaya dolaşa-dolaşa atanın qucağına yığıldı, onu bərk-bərk qucaqladı – bu zaman Qreqor artıq görmürdü – əli ilə kişinin peysərindən tutaraq yalvardı ki, Qreqora toxunmasın, vurub öldürməsin.

cevrilme sekil 3

III

Qreqora bir aydan artıq əzab verən yara (heç kəs almanı çıxarmağa ürək eləməirdi, o elə beləcə onun bədənində əyani bir nişanə kimi qalmışdı) deyəsən, ataya da xatırlatdı ki, indiki acınacaqlı və iyrənc görkəminə baxmayaraq, Qreqor bu ailənin üzvüdür, onunla düşmən kimi rəftar etmək olmaz, ailə borcu naminə ikrah hissini boğmaq və dözmək lazımdır.

Qreqor yaranın ucbatından əvvəlki çevikliyi həmişəlik itirmişdi, indi otağı bu başdan o başa getmək üçün bir neçə dəqiqə tələb olunur, – yuxarıya dırmaşmaq haqqında heç söz ola bilməzdi – amma vəziyyətinin pisləşməsi müqabilində, o, öz fikrincə, mükafatlandırılmışdı: axşamüstü qonaq otağının qapısı həmişə açıq qalırdı, o, qapının açılmasına iki saat qalandan başlayıb gözləyirdi, öz otağının qonaq otağından görünməyən qaranlıq bir küncündə uzanıb, işıqlı stolun arxasında oturan valideynlərini görə bilir, necə deyərlər, əvvəlki vaxtlardan fərqli olaraq, ümumi razılıq əsasında onların söhbətinə qulaq asırdı.

Doğrudur, bu, Qreqorun keçmiş zamanlarda, mehmanxanaların balaca otaqlarında, yorğun halda nəm yatağa uzanarkən xatırladığı şirin, qızğın söhbətlərdən deyildi. Çox vaxt sakitlik olurdu. Ata şamdan bir az sonra öz kreslosunda yuxuya gedirdi; ana və bacı bu sükutu pozmamaya çalışırdılar; ana ikiqat olub işığa doğru əyilərək, hazır geyim mağazası üçün alt paltarı tikirdi; mağazaya satıcı vəzifəsinə daxil olmuş bacı, axşamlar stenoqrafiya və fransız dili ilə məşğul

olurdu, nə vaxtsa yaxşı bir yer tapmaq xəyalında idi. bəzən ata oyanır, yatdığını bilmirmiş kimi anaya deyirdi: “sən yenə gecə keçənə qədər tikirsən”, bundan sonra dərhal yuxuya gedir, ana və bacı isə bir-birinə baxaraq yorğun-yorğun gülümsəyirdilər.

Ata evdə də ayaqçı formasını çıxarmamaq üçün inad göstərirdi, xalat asıqdan istifadəsiz asılıb qalsa da, o, iş paltarında oturub mürgüləyirdi, elə bil həmişə qulluğa hazır idi və burada da öz rəsinin çağırışını gözləyirdi buna görə əvvəldən də təzə olmayan forma, ananın və bacının səyinə baxmayaraq, şux görkəmini tamam itirmişdi. Başdan-ayağa ləkələrlə örtülü olsa da, düymələri həmişə par-par parıldayan bu paltara Qreqor bəzən bütün axşamı baxırdı. Qoca bu paltarda narahat da olsa, sakit yatırdı.

Saat onu vuranda, ana yavaşca atanı yuxudan oyatmağa və yataqda uzanması üçün dilə tutmağa çalışırdı, çünki ata səhər saat altıda işə gedirdi, onun rahat yuxuya ehtiyacı vardı, bu yuxu isə kreslodə mümkün deyildi. Ayaqçı olan vaxtda bəri tutulmuş olduğu höcətlik xəstəliyi nəticəsində o, heç vaxt stolun arxasından qalxmır, onu yalnız çətinliklə yola gətirib yatağına aparandan sonra təzədən yuxuya gedirdi. Ana və bacı onu nə qədər dilə tutsalar da, nə qədər çənə döysələr də, o ən azı on beş dəqiqə gözlərini açmadan və ayağa qaxlmadan ağır-ağır başını bulayırdı. Ana onun qolundan dartır, qulağına şirin-şirin sözlər deyir, bacı da anaya kömək etmək üçün işindən ayrılırdı, lakin bunlar ataya təsir etmirdi. O, kreslodə yerini daha da rahatlayırdı. Qadınlar onun qoltuğuna girəndən sonra o, gözlərini açır, növbə ilə gah bacıya, gah da anaya baxıb deyirdi: “Budur mənim həyatım. Budur mənim qoca vaxtımda rahatlığım”; o, öz bədəninə apara bilmirmiş kimi, hər iki qadına söykənərək ağır-ağır qalxır, qapıya qədər bu cür gedir, qapıya çatanda geri qayıtmaları üçün başı ilə işarə edir, özü təkbəşinə getməyə üz qoyurdu, amma yenə də ana tikişini, bacı qələmini tələsik kənara atırdılar ki, atanın dadına yetib, onun yatağa uzanmasına kömək etsinlər.

Bu yorulmuş, işləməkdən əldən düşmüş ailədə kimin macalı vardı ki, Qreqorun qayğısına görə olduğu gündən artıq vaxt ayıra bilsin? Xərcləri getdikcə azaltmalı olurdular, axırda qulluqçunu da çıxartdılar, indi bu evə ən ağır işləri görmək üçün axşam və səhər saçları yellənən yekəpər bir arvad gəlirdi, qalan işləri əlində xeylaq tikişi olan ana görürdü; hətta onlar qiymətli daş-qaş da satmağa məcbur oldular. Bu daş-qaşları əvvəllər ana və bacı şənliklərdə böyük həvəslə taxardılar. Qreqor bunu axşamlar şeylərin necəyə satıldığından söhbət edən zaman bilirdi. Hər şeydən artıq həmişə ona təəssüf edirdilər ki, indiki vəziyyətləri üçün çox böyük olan mənzili qoyub getmək olmaz, çünki Qreqoru necə aparmaq məsələsi aydın deyildi, lakin Qreqor başa düşürdü ki, onların ayrı mənzilə köçmələrinə təkcə o mane olmur, onu hava üçün deşik qoyulmuş bir yeşikdə asanlıqla aparmaq olardı; ailənin mənzili dəyişməməsinə başlıca bir səbəb var idi: bu, tam ümitsizlik, tanışların və qohumların heç birinin başına gəlməyən belə bir bədbəxtliyin üz verməsi idi. Ailə dünyanın yoxsul adamlardan tələb etdiyi hər şeyi edirdi: ata xırda bank xidmətçilərinə səhər yeməyi daşıyırdı, ana yad adamlara alt paltarı tikməklə özünü üzürdü, bacı piştaxta dalında alıcıların çaldığı havaya oynayırdı, bundan artıq isə onların heç nəyə gücü çatmırdı. Ana və bacının atanı yatırıb qonaq otağına qayıtdıqları, iş başlamadan yan-yana oturub üz-üzə söyləndikləri vaxt, Qreqorun dərdi təzələnir, ağrısı daha da artırdı. Ana

Qreqorun otağını göstərib deyirdi: “O qapını ört, Qreta”. Qreqor yenə qaranlıqda qalırdı, qadınlar isə o biri otaqda göz yaşı tökür, yaxud gözlərini bir nöqtəyə zilləyib oturdular.

Qreqor gecə və gündüzləri, demək olar, tamam yuxusuz keçirirdi, bəzən düşünürdü: bax, indicə qapı açılacaq və o yenidən lap əvvəllərdə olduğu kimi, ailənin işini öz əlinə alacaqdır. Uzun fasilədən sonra onun xəyalında yenə sahibkar və müdir, kommivoyajör və şagird-uşaqlar, gic dalandar və başqa firmadan olan iki-üç dostu, bir əylət mehmanxanasının qulluqçusu – şirin, ötəri xatirələr, ciddi, fəqət uzun müddət dalına düşdüyü şlyapa mağazasının kassiri canlanırdı – onlar hamısı bir-birinin ardınca kənar, yaxud unudulmuş adamlar kimi görünürdülər, amma ona və ailəsinə kömək etmək əvəzinə, hamısı bir nəfər kimi çox təkəbbürlü, çox soyuq görünürdülər, onlar yaddaşından çəkilib gedən zaman Qreqor sevinirdi. Sonra isə o yenə də ailə qayğısı çəkmək həvəsini itirirdi, ona pis baxdıqlarını fikirləşib həyəcanlanır, nə yemək istədiyini təsəvvür edə bilməsə də, xəyalından anbara girmək, ac olmasa da, payına düşən hər şeyi götürmək barədə fikirləşirdi. Artıq qreqora nə iləsə xüsusi sevinc bəxş etməyin qeydinə qalmayan baxı, səhər və gündüz mağazaya qaçmazdan əvvəl yeməyi ayağı ilə onun otağına itələyir, axşam isə Qreqorun ona toxunub-toxunmamasına fikir vermədən, – çox vaxt toxunmurdu – bir dəfə süpürgə çəkməklə yeməyi otaqdan çıxarırdı. İndi bacı otağın yır-yığış işi ilə axşamlar məşğul olurdu, bu iş çox tələm-tələsik edilirdi. Divarlardan çirkli zolaqlar uzanıb gedirdi, hər tərəfdə yığın-yığın zibil, toz vardı. İlk vaxtlar bacı içəri girəndə Qreqor özünü lap zibilli olan bir küncə verir, bununla da bacını natəmizlik üçün bir növ məzəmmət edirdi. Lakin orada həftələrlə dayansaydı da fərqi yox idi, bacı düzələn deyildi, çünki natəmizliyi heç də ondan pis görmürdü, sadəcə olaraq, qərara almışdı ki, eləcə də qalsın. Bununla belə, bacı qabaqlar ona xas olmayan, indi isə ümumiyyətlə, bütün ailəyə hakim kəsilən incikliklə ona fikir verirdi ki, Qreqorun otağının yığışdırılması yalnız onun işi olsun. Bir dəfə ana Qreqorun otağında yır-yığışa başladı, bunun üçün bir neçə vedrə su sərf etdi – suyun bu qədər çox işlədilməsi Qreqorun xoşuna gəlmədi, o inciyərək, hərəkətsiz halda divanın üstə sərələndi – ana isə buna görə öz cəzasını aldı. Axşam qreqorun otağındakı dəyişikliyi görəndə kimi bacı özünü ürəyinin dərinliyinə qədər təhqir olunmuş sayaraq qonaq otağına qaçdı, ananın yalvarışlarına məhəl qoymadan hönkürdü, buna valideynləri – əlbəttə, atası vahimə içində kreslosundan qalxdı, – əvvəlcə yazıq-yazıq və heyretlə baxdılar; sonra onlar da təlaşa düşdülər: sağ tərəfdən ata məzəmmətə başladı ki, nəyə görə ana bu yır-yığış bacının öhdəsinə buraxmamışdır; bacı isə əksinə, sol tərəfdən çıxırırdı ki, onlar Qreqorun otağını yığışdırmağı daha heç vaxt ona tapşırmayacaqlar; bu arada ana atanı yataq otağına çəkmək istədi, ata isə həyəcədən özünü qətiyyənlə ələ ala bilmirdi, hıçqırıqdan titrəyən bacı, balaca yumruğu ilə stolu döyəcləyirdi; Qreqor isə hirsindən bərk-bərk fisıldayırdı, çünki qapını bağlamaq və onun canını bu söhbətdən, bu səs-küydən qurtarmaq heç kəsin ağına gəlməmişdi.

Lakin bacının işdən yorulub, əldən düşdükdən sonra Qreqora əvvəlki kimi qayğı göstərə bilmədiyi vaxtda da anasının onu əvəz etməsi lazım gəlmədi, bununla belə Qreqor yenə baxımsız qalmadı. İndi qulluqçunun növbəsi çatmışdı. Həyat boyu qüvvətli çiyinlərində nəinki çoxlu dərd-kədər yükü daşımış bu qoca dul qadın, sələndə, Qreqordan iyrenmirdi, ona nifrət bəsləmirdi. Bir dəfə heç bir maraq olmadan təsadüfən onun otağının qapısını açdı, heç kəs onu qovmasa da, qapının gözlənilmədən açılması ilə döşəmə boyu qaçan Qreqoru görərkən əllərini qarnına qoyub təəccüblə dayandı. Həmin gündən o, həmişə səhər və axşam buradan keçərkən qapının bir tayını

açır, Qreqora nəzər salırdı. Əvvəllər o, Qreqoru həтта yanına çağırırdı, məsələn, “bura gəl, ay peyin qurdu!”, yaxud “bizim böcəkci harda qalıb?”. Qreqor cavab vermirdi, yerindən tərpənmirdi, sanki qapı heç açılmamışdı. Ağına gələn vaxt onu nahaqdan narahat etməyə yol vermək əvəzinə, bu qulluqçuya hər gün onun otağını yığışdırmaq, sahmana salmaq əmri verilsəydi, daha yaxşı olardı! Bir dəfə səhər tezdən – şiddətli yağış pəncərə şüşəsini döyəcləyirdi, deyəsən, bu bahar əlaməti idi – qulluqçu öz adəti üzrə çərənləməyə başlayanda Qreqor o qədər qəzəbləndi ki, hücumla hazırlanmış kimi ağır-ağır, lakin qətiyyətsizliklə qulluqçuya tərəf döndü. Qulluqçu isə qorxmaq əvəzinə qapının ağzındaki stulu yuxarı qaldırıb ağzını geniş açdı. Aydın idi: əlində olan stulu Qreqorun kürəyinə ednirmədən ağzını örtmək fikrində deyildi. Qreqor üzünü döndərəndə qulluqçu soruşdu:

- Deməli, bununla qurtarıyıq? – və stulu əvvəlki yerinə qoydu.

Qreqor indi demək olar ki, heç nə yemirdi. Ancaq ona hazırlanmış yeməyin yanından keçəndə əyləncə üçün bir tikə ağzına alır, onu bir neçə saat ağzında saxlayır, çox vaxt isə tüpürüb atırdı. O, əvvəlcə düşünürdü ki, onun iştahasını korlayan otağın görkəmidir, bununla belə otaqdakı dəyişikliyə çox tez alışdı. Artıq əşyaları bu otağa yığmaq indi adət halını almışdı, belə şeylər isə indi çox idi, çünki otaqların birini üç kirayənişinə vermişdilər. Bu zabitəli, tələbkar adamlar – Qreqor hər üçünün qalın saqqalını qapı arasından görmüşfö, – pedantcasına qayda-qanun yaratmaq istəyirdilər. İndi ki, bu evə köçmüşdülər, bu qaydanı təkcə öz otaqlarında deyil, həm də bütün mənzildə, xüsusən mətbəxdə yaratmaq istəyirdilər. Cır-cındırı, o ki, qaldı çirkli-paslı ola, görməyə gözləri yox idi. bundan başqa, istifadə etdikləri mebellərin də çox hissəsini özləri ilə gətirmişdilər. Bu səbəbdən evdə gərəksiz şeylərin sayı daha da artmışdı, pnları heç kim almazdı, tullamağa da heyfləri gəlirdi. Bunların hamısını gətirib Qreqorun otağına doldururdular. Eləcə də gül yeşiyi və mətbəxdəki zibil yeşiyi. Həmişə tələsən qulluqçu da müvəqqəti lazım olmayan şeyləri Qreqorun otağına tullayırdı: xoşbəxtlikdən Qreqor ancaq tullanan şeyləri və onları tullayan əlləri görürdü. Ola bilsin ki, fürsət düşəndə qulluqçu bu şeyləri yerbəyer edəcək, yaxud hamısını birdən tullayacaqdı, amma şeylər hələlik atıldıqları yerdə də qalmışdı. Hərdən Qreqor bu köhnə şey-şüylərin arası ilə keçərkən onları bir az yerindən tərpədirdi, əvvəllər o bunu qeyri-ixtiyari eləyirdi, çünki sürünməyə yer yox idi, sonralar isə hədsiz maraqla, həvəslə şeyləri ora-bura çəkirdi. Belə gəzintilərdən sonra o, saatlarla hərəkət edə bilmirdi, çünki bərk yorulur, dərd-qüssə isə onu boğurdu.

Kirayənişinlər hərdən bir evdə, ümumi qonaq otağında şam etdiklərindən qonaq otağının qapısı bəzi axşamlar bağlı olurdu. Qreqor bundan narazı qalmırdı, çünki axşamlar qapı açıq qaldıqda belə o, bundan istifadə etmirdi, otağın ən qaranlıq bir küncündə, ailənin görmədiyi bir yerdə yatıb qalırdı. Bir dəfə qulluqçu qonaq otağının qapısını aralı qoydu, bu qapı axşam kirayənişinlərin gəldiyi, işığın yandırıldığı vaxt da aralı qaldı. Onlar stolun başında, əvvəllər ata, ana və Qreqorun oturduğu yerdə oturdular, salfetləri açıb, bıçaq və çəngəlləri götürdülər. Dərhal, əlində ət dolu bir qab olan ana, onun ardınca da kartof dolu qabla bacı göründü. Xörəklərdən güclü buğ qalxırdı. Kirayənişinlər qabaqlarına qoyulmuş qablara doğru əyildilər, sanki yeməyə başlamazdan əvvəl onları yoxlamaq istəyirdilər; görünür, o biri iki nəfərin xüsusi

hörmətini qazanmış ortada oturan adam, elə qabın içindəcə bir tikə ət kəsdi ki, görsün ət kifayət qədər yumşaqdır, yoxsa onu geri yollamaq lazımdır. O razı qaldı, onun hərəkətlərini gərginliklə izləyən ana və bacı arxayınlaşıb gülümsədilər.

Ev sahibləri xörəklərini mətbəxdə yeyirdilər. Ata mətbəxə getməzdən əvvəl qonaq otağına gəldi, hamıya baş əyib, furajkası əlində stolun yanından keçdi. Kirayənişinlər nəzakətlə qalxdılar və dodaqlarının altında nə isə mızıldadılar. Özləri tək qaldıqdan sonra tam sükut içində yeməyə başladılar. Qreğor içəridən müxtəlif səslər, xüsusən bir-birinə toxunan dişlərin şıqqıltısını eşidirdi. Bu, ona qəribə gəlirdi. Elə bil Qreğora sübut edilirdi ki, yemək üçün yalnız diş lazımdır, əgər diş yoxdursa, demək, ən gözəl çənələr də heç nəyə yaramaz. Qreğor iztirab içində öz-özünə dedi: “Az mən də bir şey yeyərdim, ancaq onların yediyindən yox. Bu adamlar nə çox yeyirlər, mən isə məhv oluram!”

Məhz həmin axşam mətbəxdən skripka səsi gəldi – Qreğor bu vaxt ərzində bir dəfə də olsa bacının çaldığını eşitməmişdi. O keçən günləri xatırladı. Kirayənişinlər şam edib qurtarmışdılar, ortadakı qəzet çıxarıb hərəsinə bir səhifə vermişdi, indi onlar arxaya söykəni oxuyurdular. Skripka səslənməyə başlayanda qulaq verdilər, ayağa qalxdılar; barmaqları ucunda dəhlizin qapısına yaxınlaşıb dayandılar. Görünür, onların gəlişini mətbəxdə eşitmişdilər. Ata səsləndi:

- Bəlkə, cənablara musiqi xoş gəlir? Onu bu dəqiqə kəsmək olar.

Ortancıl dedi:

- Əksinə, yaxşı olmazmı xanım gəlib bizim yanımızda çalsın, bu otaq daha münasib deyilmə?

- Baş üstə! – ata dedi, sanki skripka çalan o idi.

Kirayənişinlər qonaq otağına qayıdıb gözləməyə başladılar. Bir az sonra ata püpitrlə, ana notla, qız skripka ilə gəldi. Bacı çalmaq üçün sakitcə hazırlaşmağa başladı, heç vaxt otaqlarını kirayə verməyən və buna görə kirayənişinlərlə hədsiz nəzakətlə davranan ev sahibləri öz xüsusi stullarında oturmağa cəsarət etmədilər; ata sağ əlini düymələnmiş livreyasının iki düyməsi arasından içəri soxaraq qapıya söykəndi, ana isə kirayənişinlərdən birinin təklif etdiyi stulu elə onun təsadüfənqoyduğu yerdə buraxıb kənarda, küncdə oturdu.

Bacı çalmağa başladı. Ata və ana hərəsi öz durduğu tərəfdən diqqətlə qızın əllərinin hərəkətinə baxırdılar. Musiqiyə valeh olmuş qreqor ürəklənib həmişəkindən bir az qabağa gəldi, demək olar ki, onun başı artıq qonaq otağında idi. o, son zamanlar başqalarına bir elə həssas münasibət bəsləmədiyinə görə təəccüb etmirdi; əvvəllər bu həssaslıq onun fəxri idi. halbuki məhz indi onun gizlənmək üçün həmişə olduğundan daha çox əsası var idi, çünki otağının hər tərəfində yığılıb qalan və azacıq tərpənən kimi qalxan tozun əlindən qurtulmaq mümkün deyildi, o büsbütün tozun içində idi; kürəyindən və böyürlərindən saplar, tüklər, yemək qalıqları sallanırdı; o, hər şeyə qarşı çox laqeyd olmuşdu, əvvəllər olduğu kimi gündə bir neçə dəfə arxası üstə uzanmaq və kürəyini xalçaya sürtüb təmizləmək heç ağına da gəlmirdi. Lakin özünün iyrənc görkəminə baxmayaraq, qonaq otağının ayna kimi parıldayan döşəməsi üstündə sürünməkdən çəkinmədi.

Burası da var ki, heç kəs ona əhəmiyyət vermirdi. Valideynlərin fikri-zikri çalğıda idi. Əllərini şalvar cibinə qoyub bacının püpitri yanında duran, oradan nota nəzər salan, bununla da, şübhəsiz, bacıya mane olan kirayənişinlər isə çox çəkmədən astadan danışa-danışa və başlarını aşağı salaraq pəncərəyə doğru çəkildilər, indi ata da fikirli-fikirli gözünü oraya zilləmişdi. Bu açıq-aydın ona bənzəyirdi ki, onlar yaxşı, maraqlı musiqi dinləmək gümanında yanılmışdılar, bu səhnə onları bezikdirmişdi, yalnız nəzakət xatirinə səbirlərini basıb durmuşdular, burunlarından, ağızlarından buraxdıqları siqar tüstüsü də onların bərk əsəbiləşdiklərini biruzə verirdi. Bacı isə elə yaxşı çalırdı ki! Onun üzü yana əyilmişdi, nəzərləri not işarələrini diqqətlə, hüznə izləyirdi. Qreqor bir az qabağa süründü, bacı ilə göz-gözü gəlmək üçün başını döşəməyə söykədi. Əgər musiqi onu bu qədər həyəcanlandırırdısa, o, heyvan idimi? Ona elə gəlirdi ki, qarşısında əziz, müəmmalı bir nemətə yol açılır. O, özündə tam qətiyyət hiss edirdi, elə bir qətiyyət ki, bacının yanına qədər sürünsün, onun yubkasından tutub dartsın, ona çatdırsın ki, bacı skripkanı götürüb onun otağına keçsin, zira burada bacının çalmasını heç kəs onun kimi qiymətləndirmir. O, bacını bir daha öz otağından buraxmamaq qərarına gəldi, heç olmasa özü sağ olana qədər; qoy dəhşətli görkəmi axırda bacısına xidmət etsin; kimliyindən asılı olmayaraq onların yanına gələnləri fısıltı ilə qorxudub geri oturtmaq üçün otağın bütün qapılarında eyni zamanda görünmək istəyirdi; bacı onun yanında məcburiyyətlə yox, könüllü – öz xoşu ilə qalmalıdır; qoy bacı divanda onunla yanaşı otursun və qulağını ona tərəf əysin, o zaman Qreqor ona bildirər: səni konservatoriyaya düzəltmək niyyəti qəti idi, bu bədbəxtlik üz verməsəydi, hələ keçən il Milad günü – axı ehtimal ki, Milad günü keçmişdir – heç kəsdən və heç cür etirazlardan çəkinməyərək bunu hamıya xəbər verəcəkdə. Bu sözlərdən sonra mütəəssir olmuş bacı ağlayar, Qreqor isə onun çiyinə qalxar, qulluğa girən gündən nə yaxalqla, nə də lentlə örtmədiyi boynundan öpərdi.

cevrilme sekil4

- Cənab Zamza” – deyə ortancıl kirayənişin atanı səslədi, artıq heç bir söz işlətmədən barmağı ilə ağır-ağır irəli sürünən Qreqoru göstərdi. Skripka susdu, ortancıl kirayənişin dostlarına başı ilə işarə edib əvvəlcə gülümsədi, sonra yenə Qreqora nəzər saldı. Ata görünür, əvvəlcə kirayənişinləri sakitləşdirməyi Qreqoru qovmaqdan daha zəruri hesab etdi, halbuki onlar qətiyyənlərini həyəcanlandırmırdılar, görünür, Qreqor onları skripka səsinə daha çox əyləndirirdi. Ata onlara tərəf getdi, geniş açılmış qolları ilə kirayənişinləri öz otaqlarına salmaq, eyni zamanda

bədəni ilə Qreqorun qabağını tutmaq istəyirdi. İndi onlar atanın davranışdanmı, Qreqor kimi bir qonşu ilə yaşadıklarını ağıllarına gətirmədiklərindənmi, həqiqətən, hirsənməyə başlayırdılar. Onlar atadan izahat istəyir, əl-qollarını ölçür, saqqallarını didişdirir və ağır-ağır öz otaqlarına çəkildilər. Çalğısını qəflətən kəsdiyə üçün çəşmiş bacı, yavaş-yavaş özünə gəldi; o, skripkanı və yayı gücdən düşmüş əlində bir neçə an saxladı, çalmağa davam edirmiş kimi əvvəlki tək nota nəzər saldı, sonra birdən yerindən sıçradı, aləti ananın dizinin üstünə qoyub – ana hələ öz yerində oturmuşdu, dərinədən nəfəs alırdı, elə bil boğulurdu, – qonşu otağa qaçdı, atanın təzyiqi altında kirayənişilər tezliklə yan otağa yaxınlaşdılar. Bacının öyrəncəli əllərində yorğanların, pərqu balıq və döşəklərin necə silkələnəyi görünürdü. Kirayənişilər öz otaqlarına çatana qədər bacı yataqları düzəldib oradan çıxdı. İnad, görünür, atanı elə sarmışdı ki, o adicə nəzakəti unuttu, halbuki istənilən halda kirayənişilərinə hörmət etməyə borclu idi. Ata onları sıxışdırırdı, nəhayət, o dərəcəyə çatırdı ki, otağın qapısında ortancıl kirayənişinin ayaqlarını bərk-bərk yerə döydü və bununla atanı dayandırdı.

- İcazənizlə deyim ki, – o, əlini qaldırdı və həmçinin gözləri ilə ananı və bacını axtardı, – bu evdə, həm də bu ailədə hökm sürən mənfur qaydalara görə, – burada, qətiyyətlə döşəməyə tüpürdü – mən otaqdan qəti surətdə imtina edirəm. Biləsiniz ki, burada qaldığım günlər üçün bir qəpik də verməyəcəyəm, əksinə, istəyirəm sizə qarşı bir iddia irəli sürüm, özü də əmin ola bilərsiniz ki, tam əsaslı bir iddia...

O susdu, diqqətlə qabağa baxdı, sanki nəşə gözləyirdi. Həqiqətən də hər iki dostu dərhal səslərini çıxartdılar.

- Biz də qəti surətdə imtina edirik.

Bundan sonra o, dəstəkdən yapışıb, qapını bərk çırpıb ördü.

Ata əlini qabağa uzadıb səndələyə-səndələyə kreslosuna tərəf getdi və özünü onun üstünə saldı. İlk baxışda elə düşünmək olardı ki, o həmişə olduğu kimi, mürgüləmək üçün yerini rahatlayır, lakin başının silkələnməsindən bilmək olardı ki, yatmır. Qreqor kirayənişilərin onu gördüyü yerdə hərəkətsiz uzanmışdı, planının uğursuzluğundan doğan məyusluq, bəlkə də, uzun müddət acliqdan sonra əmələ gəlmiş zəiflik nəticəsində o, hərəkət qabiliyyətini tamam itirmişdi. Şübhə etmirdi ki, elə indicə hamının hiddəti, qəzəbi onun üstünə yağacaq; o, bunu gözləyirdi. Anasının titrəyən barmaqları arasından çıxan, dizi üstədən sürüşüb yerə düşən və boğuş səs çıxaran skripka da onu hürkətmədi.

Bacı hamının diqqətini cəlb etmək üçün əlini stola çırpdı.

- Mənim əzizlərim, daha belə yaşamaq olmaz. Bəlkə də, siz bunu başa düşmürsünüz, amma mən başa düşürəm. Mən bu eybəcərin yanında qardaşımın adını çəkməyəcəyəm, təkcə onu deyəcəyəm: biz yaxamızı onun əlindən qurtarmağa çalışmalıyıq. Biz insan qüvvəsi daxilində olan hər şeyi etdik, onun qulluğunda olduq, mənəcə, bizi heç nədə məzəmmət etmək olmaz.

- Qız min dəfə haqlıdır, – ata astadan dedi.

Hələ də boğulmaqda olan ana əlini ağızına tutub öskürməyə başladı; onun gözləri dəli gözüne oxşayırdı.

Bacı ananın yanına tələsdi, başını əli ilə tutdu. Deyəsən, bacının sözlərindən sonra daha qəti bir fikrə gəlmiş ata kreslodə dikəldi; o, şamdan sonra hələ də yığıldırılmamış boşqabların arasında olan furajkası ilə oynayır, hərdənbir yerində donub qalmış Qreçora baxırdı.

- Biz ondan yaxamızı qurtarmağa çalışmalıyıq, – deyə bacı təkcə ataya müraciət etdi, çünki ana öskürəkdən heç nə eşitmirdi – o, sizin hər ikinizi məhv edəcək görürsünüz. Bizim kimi ağır iş görən adamlar evdə belə işgəncəyə, məşəqqətə tab gətirə bilməzlər. Mən də artıq dözə bilmirəm.

O, hönkürtü ilə ağlamağa başladı, onun göz yaşları ananın yanaqlarına tökülür, qız onları qeyri-iradi silirdi.

- Mənim balam, – ata ürək yanğısı ilə soruşdu, – bəs nə edək?

Bacı əvvəlki qətiyyətinin əksinə olaraq ağladığı zaman ona hakim kəsilməmiş çaşqınlıqla çiyinini atdı.

Ata yarısual şəklində dedi:

- Əgər o bizi başa düşsəydi...

Bacı ağlamağına davam edərək, əlini yellətdi, bununla demək istəyirdi ki, bu barədə heç düşünməyə dəyməz.

- Əgər o bizi başa düşsəydi – deyə ata təkrar etdi, bunun mümkün olmadığı barədə bacının inamına şərik çıxaraq gözlərini yumdu – onda bəlkə də, onunla danışib bir qərara gəlmək olardı. İndi isə...

- Qoy rədd olub, getsin! – bacı çığırdı. – bu, yeganə çıxış yoludur, ata. Sən yalnız bunun Qreqor olması fikrindən vaz keçməlisən. Bizim bədbəxtçiliyimiz də elə bundan ibarətdir ki, uzun müddət buna inanmışıq. O, haranın Qreqorudur? Əgər o Qreqor olsaydı, çoxdan başa düşərdi ki, adamlar belə heyvanla bir yerdə yaşaya bilməzlər. Və özü çıxıb gedərdi. O zaman bizim qardaşımız olmazdı, lakin bunun müqabilində biz əvvəlki kimi yaşaya bilər və onun xatirəsini əziz saxlardıq. Bəs gör bu heyvan bizi necə təqib edir, kirayənişinləri qovur, açıq-açığına bütün evi tutmaq, bizi küçəyə atmaq istəyir. Bir bax, ata, – qız qəflətən bağırdı, – o yenə öz işini görür!

Bacı Qreqora qətiyyənlə aydın olmayan dəhşət içərisində stuldan kənara sıçrayaraq anadan uzaqlaşdı, – sanki Qreqorla yanaşı olmaqdsansa, ananı qurban verməyi daha üstün tuturdu, – onun hərəkətindən təlaşa düşmüş ataya doğru getdi, ata qalxıb onu müdafiə etmək istəyirmiş kimi, qollarını qıza sarı uzatdı.

Lakin Qreqorun heç kəsi qorxutmaq fikri yox idi, o ki qala bacısı ola. O, öz otağına sürünmək üçün sadəcə olaraq dönməyə başlayırdı, bu isə dərhal nəzərə çarpdı, çünki vəziyyəti ağır olduğundan başı ilə özünə kömək etməli və başını fasiləsiz olaraq qaldıraraq döşəməyə çırpmalı idi. O dayanıb geri baxdı. Deyəsən, onun xoş niyyətdə olduğu anlaşılırdı, qorxu keçib getmişdi. İndi hamı ona səssiz-səmirsiz və kədərlə baxırdı. Ana qıçlarını uzadaraq stula yayxanmışdı, yorğun olduğu üçün onun gözləri demək olar ki, örtülü idi; ata ilə bacı yanaşı oturmuşdu, bacı atanın boynunu qucaqlamışdı.

“Yəqin mən daha dönə bilərəm” – deyə Qreqor düşündü və öz işini təzədən başladı.

O, gərginlikdən ləhləyir və tez-tez dincəlməyə məcbur olurdu. Heç kəs onu tələsdirmirdi, hər şey onun öhdəsinə buraxılmışdı. Nəhayət, dönüb qurtardıqdan sonra dərhal qabağa süründü. Otağına qədər olan məsafəni görüb heyrət etdi, belə zəif ikən bu qədər məsafəni hiss etmədən necə sürünüb gəldiyini anlaya bilmədi. Yalnız sürünüb tezliklə otağına keçmək qeydinə qaldığından o hiss etmədi ki, validenylərin heç bir sözü, heç bir harayı artıq ona mane olmur. Ancaq qapıya çatanda başını döndərdi, o da tamam yox; çünki hiss etdi ki, boynu quruyur, amma yenə də arxa tərəfdə heç nəyin dəyişmədiyini, təkəcə bacının ayağa durduğunu gördü. Onun son nəzəri tamam yatmış olan anaya düşdü.

Otağına keçən kimi qapı tələsik örtüldü, əvvəlcə siyirtmə ilə, sonra isə açarla bağlandı. Gözlənilmədən arxada qopan gurultu Qreqoru elə qorxutdu ki, onun ayaqları titrədi. Bu canfəşanlıığı bacı göstərmişdi. O, hazır vəziyyətdə dayanıb, sonra yüngülcə qabağa atılmışdı, – Qreqor onun necə yaxınlaşdığını heç eşitməmişdi – və valideynlərə: “Canımız qurtardı!” deyib, açarı hərlətmişdi.

Qreqor qaranlıqda ətrafa nəzər saldı və öz-özündən soruşdu: “Bəs indi nə olsun?”. Çox çəkmədi gördü ki, artıq tərpənə bilmir. O, buna təəccüb etmədi, əksinə, indiyəqədər belə nazik ayaqlarla hərəkət etməsi ona qeyri-təbii göründü. Qalan işlər artıq vecinə deyildi. Doğrudur, bütün bədənində ağrı hiss edirdi, amma ona elə gəlirdi ki, bu ağrı getdikcə zəifləyir və axırda tamam keçib gedir. O artıq belindəki çürümüş almanın ətrafında əmələ gəlmiş və torla örtülmüş iltihabı demək olar, hiss etmirdi. O, öz ailəsi haqqında hörmətlə, məhəbbətlə düşünürdü. O da hiss edirdi ki, yox olmalıdır, bəlkə də bunu bacısından daha yaxşı başa düşürdü. O, bu təmiz və dinc fikirlərə dalmış vəziyyətdə qüllə saati gecə üçü vurana qədər qaldı. Pəncərənin o tərəfində bayırda hər yer işıqlanmağa başlayanda o hələ sağ idi. sonra iradəsindən asılı olmayaraq başı tamam aşağı sallandı və son dəfə zəif-zəif köks ötürdü.

Səhər tezdən qulluqçu qadın gələndə – səs-küy salmamağı nə qədər xahiş edirdilərsə, bu yekəpər qadın tələsə-tələsə qapını elə çırpırdı ki, onun gəlişi ilə evdə dinc yuxu pozulurdu – həmişə olduğu kimi Qreqora baş çəkdi, əvvəlcə bir şey hiss etmədi, elə bildi ki, Qreqor özünü incikliyə vuraraq qəsdən hərəkətsiz uzanmışdı: onun məzəli olduğuna arvad şübhə etmirdi. Əlində təsadüfən uzun süpürgə olduğundan o, qapının yanında durub Qreqoru qıdıqlamaq istədi. Lakin bu, gözlənilən nəticəni vermədiyi üçün hirslandı, Qreqoru yüngülcə itələdi, heç bir müqavimət görmədikdə diqqətini topladı, onu yerindən tərpətdi. Nə baş verdiyini əlüstü başa düşərək gözlərini bərəltədi, fit çaldı, amma ləngimədi, yataq otağının qapısına cumdu, bütün gücü ilə qaranlığa üz tutub bağırırdı:

- Baxınız, o ölmüşdür, tamam gəbərmişdir!

İzdivac yatağında uzanmış, Zamzalar, qulluqçunun onların yanına gəlməsindən doğmuş qorxunu güc-bəla dəf etdikdən sonra onun dediyi sözlərin mənasını anladılar. Cənab və xanım Zamza bu mənanı anladıqdan sonra hərə öz tərəfindən cəld ayağa qalxdı, cənab Zamza yorğanı çiyinə aldı, xanım Zamza isə gecə köynəyində durdu, beləcə Qreqorun otağına daxil oldular. Bu vaxt qonaq otağının da qapısı açıldı, – (kirayənişinlər peyda olandan bəri Qreta orada yatırdı), – bacı yatmamış kimi tamam-kamal geynirmişdi, elə rənginin qaçması da yatmadığına dəlalət edirdi.

- Ölüb? – deyə xanım Zamza sualedici nəzərlə qulluqçuya baxdı, halbuki özü bunu yoxlaya bilərdi, yaxud yoxlamadan da anlaya bilərdi.

- Elə bunu deyirəm də, – qulluqçu dediklərini isbata yetirmək üçün Qreqorun meyitini süpürgə ilə daha da kənara itələdi. Xanım Zamza elə bir hərəkət etdi ki, guya süpürgəni tutub saxlamaq istəyirdi, amma saxlamadı.

Cənab Zamza dedi:

- Bax, indi biz Allaha şükür edə bilərik.

O, xaç vurdu, qadınların üçü də onun kimi etdilər. Qreta gözlərini meyitdən çəkmədən dedi:

- Görün o, necə də arıqlamışdır. Axı o, çoxdandı bir şey yemirdi, nə yemək gətirirdiksə, heç yaxın durmurdu.

Qreqorun cəsədi, həqiqətən, tamam quruyub yastılaşmışdı, bu yalnız indi, ayaqlarının onu yerdə üzmədiyini, nəzərləri başqa heç nəyi cəlb etmədiyini zaman aydınca görünürdü. Xanım Zamza hüznü bir təbəssümlə:

- Qreta, – dedi – bir dəqiqəliyə yanımıza gəl!

Qreta meyitdən nəzərini çəkmədən valideynlərinin arxasınca yataq otağına getdi. Qulluqçu qapını bağlayıb pəncərələri taybatay açdı. Obaşdan olsa da, təmiz hava artıq qızmışdı. Martın axırları idi.

Kirayənişinlər otaqlarından çıxdılar, səhər yeməyini görməyib heyrətləndilər: onları unutmuşdular.

Ortancıl, qaşqabağını töküüb qulluqçudan soruşdu:

- Yemək hardadır?

Lakin qulluqçu barmağını dodağının üstünə qoyub səsini çıxarmadan, başı ilə tələsik işarə etdi ki, Qreqorun otağına keçsinlər. Onlar içəri daxil oldular, əllərini köhnə pencəklərinin cibinə qoyub büsbütün, tamam işıqlanmış otaqda Qreqorun cənazəsini araya aldılar.

Bu an yataq otağının qapısı açıldı, cənab Zamza livreyada gəldi; bir tərəfdən arvadı, bir tərəfdən də qızı onun qoluna girmişdi. Hər üçünün gözü bir az nəm idi, Qreta ara-sıra üzünü atasının çiyinə söykəyirdi.

- Elə bu dəqiqə mənim evimi tərk edin!- cənab Zamza dilləndi; qadınlar hələ də onun qolundan yapışmışdılar.

- Siz nəyi nəzərdə tutursunuz?- ortancıl kirayənişin bir qədər pərt halda soruşdu və yaltaqcasına gülümsədi. O biri iki nəfər isə arxalarında çarpazladıkları əllərini fasiləsiz ovuşdururdular, sanki xeyirli nəticə verəcək böyük bir mübahisənin axırını gözləyirdilər.

- Mən elə dediyimi nəzərdə tuturam, – deyə cənab Zamzan cavab verib yanındakılarla bərabər kirayənişinə yaxınlaşdı.

Kirayənişin bir neçə saniyə döşəməyə baxa-baxa kiritmişə dayandı, sanki hər şeyi götür-qoy edirdi.

- Nə deyim, onda biz gedirik, – sonra o dillənib cənab Zamzaya elə baxdı ki, guya qəflətən sakitləşmiş bu adamdan getmək məsələsində razılıq almaq istəyirdi.

Cənab Zamza gözlərini bərəldərək bir neçə dəfə başını tərpətdi. Bundan sonra ortancıl kirayənişin, həqiqətən də, dərhal iri addımlarlam dəhlizə yönəldi, hər iki dostu ona qulaq asdılar, əllərini ovuşdurmaqdan vaz keçərək hoppana-hoppana onun dalınca düşdülər, sanki qorxurdular ki, cənab Zamza dəhlizə qabaqca çıxıb onları başçılarından ayırar. Hər üç kirayənişin asqıdan şlyapalarını aldılar, əl ağaclarını göturdülər, bir söz demədən baş əyib evdən çıxdılar. Göründüyü kimi, bir növ tamam əsassız etimadsızlıqla cənab Zamza hər iki qadınla pilləkən meydançasına çıxdı, onlar sürəliyə söykənərək kirayənişinlərin ağır-ağır, amma durmadan pillələri necə düşdüklərinə, hər mərtəbənin döngəsində necə gözdən itdiklərinə və bir az sonra yenə təzədən görüdüklərinə baxdılar. Onlar aşağıya nə qədər çox düşürdülərsə, Zamzalar

ailəsini bir o qədər az məşğul edirdilər, əvvəlcə onlarla üz-üzə gələn, sonra isə onlardan yuxarı qalxan, başında səbət, yanlarını basa-basa addımlayan qəssab şagirdini görəndə cənab Zamza və arvadlar qapının ağzını tərk edib, üstlərindən ağır yük götürülmüş kimi evə qayıtdılar.

Onlar bu günü istirahətə və gəzməyə həsr etməyi qərara aldılar. Onlar nəinki buna layiq idilər, hətta bu istirahət onlar üçün zəruri idi. buna görə də masa arxasında oturub izahat yazdılar. Cənab Zamza – öz müdiriyyətinə, xanım Zamza – öz iş verəninə, Qreta isə öz şefinə. Onlar yazdıqları zaman qulluqçu getmək istədiyini bildirmək üçün içəri daxil oldu; onun səhər işləri qurtarmışdı. Yazanlar əvvəlcə ona baxmadan başları ilə razılıqlarını bildirdilər, qulluqçu çıxıb getmək əvəzinə yerində durub qaldıqda, ona narazı nəzər saldılar.

- Nə durmusan? – cənab Zamza soruşdu.

Qulluqçu gülümsəyə-gülümsəyə qapıda elə bir görkəmlə dayanmışdı ki, elə bil ailəyə xoş bir xəbər vermək istəyirdi, ancaq inadkar sorğu-suallardan sonra. Onun şlyapasındakı dik, cənab Zamzanı daima əsəbləşdirən dəvəquşu lələyi o tərəf bu tərəfə yırğalanırdı.

Qulluqçunun nisbətən az-maz hörmət bəslədiyi xanım Zamza soruşdu:

- Sizə nə lazımdır?

Qulluqçu xeyirxah gülüşdən boğula-boğula cavab verdi:

- Hə, onu necə yığıdırmaq barədə narahat olmayın. Hər şey öz qaydasındadır.

cevrilme sekil 5

Xanım Zamza və qreta başlarını məktublarına doğru əydilər, sanki dalısını yazmaq niyyətində idilər; qulluqçunun hər şeyi müfəssəl danışmaq istədiyini görəndə cənab Zamza əlinin hərəkəti ilə qəti etirazını bildirdi. Qulluqçu ona danışmaq imkanı vermədiklərindən xəatırladı ki, çox tələsir, açıq narazılıqla: “Salamat qalın!” – deyib döndü, qapını qəzəblə çırparaq getdi.

Cənab Zamza:

- Axşam o qovulacaqdır, – dedi, amma nə arvadından, nə də qızından cavab almadı, çünki qulluqçu onların yenicə əldə etdikləri dincliyi pozmuşdu. Onlar qalxıb pəncərənin qabağına gəldilər, qucaqlaşdı dayandılar. Cənab Zamza stulla bərabər onlara tərəf döndü və bir müddət sükut içində baxıb sonra səsləndi:

- Bura gəlin! Olub-keçənləri yaddan çıxarın! Heç olmasa, bir az da mənim fikrimi çəkin.

Qadınlar dərhal onun yanına tələsdilər, onu oxşayıb əzizlədilər və tez də məktublarını yazıb qurtardılar.

Sonra onlar neçə aydan bəri ilk dəfə üçü də bir yerdə evdən çıxdı, tramvaya minib şəhər kənarına getdilər. Onlardan başqa sənişini olmayan vaqonu isti günəş şəfəqləri doldurmuşdu, onlar oturacaqlarda rahatca arxaya söykənərək gələcəl planları müzakirə edirdilər; belə baxanda bu planlar pis görünmürdü, çünki hər üçünün qulluğu çox yaxşı idi;indiyə kimi bu barədə bir-birindən hal-əhval tutmamışdılar, başlıcası isə – bu qulluq gələcək üçün çox şey vəd edirdi. Əlbəttə, mənzilin dəyişdirilməsi onların vəziyyətini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırı bilərdi; onlar Qreqorun tutduğu indiki mənzildən kiçik, rahat və daha ucuz, ümumiyyətlə, daha münasib mənzil tutmağı qərara aldılar. Bu barədə söhbət edərkən cənab Zamza və xanım Zamza getdikcə coşan qızlarına baxıb ikisi də eyni zamanda düşündülər ki, rəngini saraldan bütün dərd-qüssəyə baxmayaraq, qız bu son zamanlar qəşəngləşmiş, xalis gözəl çevrilmişdir. Onlar qeyri-iradi olaraq baxışdılar, qıza yaxşı ər tapmağın vaxtı çatdığı barədə düşündülər. Qız onların yeni arzularını və gözəl niyyətlərini təsdiq edirmiş kimi, səyahətlərinin axırına çatanda birinci olaraq ayağa qalxıb cavan qamətini düzəltdi.

Cəza koloniyası

- Xüsusi aparatdır, – zabit səyyaha dedi və yaxşı tanıdığı aparatı müəyyən mənada məftun nəzərlərlə hərtərəfli gözdən keçirdi. Səyyah, deyərsən, komendantın dəvətini nəzakət xatirinə qəbul etmişdi; komendant onu çağırmışdı ki, komandirinin sözündən çıxmış və vəzifəcə özündən böyüyü təhqir etmiş əsgərin cəza mərasimində iştirak etsin. Bu mərasimə maraqlı görünür, cəza koloniyasında o qədər də böyük deyildi. Ən azı burada, çılpaq yamacların arasındakı bu dərindən, qumlu, kiçik dərəcədə zabit və səyyahdan başqa, kütbeyin, cırımağız, saçlarından və üz-gözündən

səliqəsizlik yağan müttəhim, bir də onun ayaqlarına və əllərinə, eləcə də boynuna vurulmuş və öz aralarında digər zəncirlərlə bir-birinə bərkidilmiş ağır kotan zəncirini əlində saxlayan digər əsgər iştirak edirdi. Əslində, müttəhimin elə itsayağı məzlum görkəmi vardı ki, düşünürdün, bu dəqiqə onu yamaclarla üzüaşağı qaçırtmaq və mərasim başlayan kimi fişqırıqlayıb geri qaytarmaq olardı.

Səyyah aparata o qədər də maraq göstərmirdi və müttəhimin arxasında, az qala, aşkar laqeydliklə var-gəl edirdi, bu arada isə zabit son hazırlıqları görürdü, gah sürünüb torpağa basdırılmış aparatın altına girir, gah da yuxarı hissələri yoxlamaq üçün nərdivana qalxırdı. Bu, elə iş idi ki, onu mexanikə də tapşırmaq olardı, amma zabit xüsusi can-fəşanlıqla özü icra edirdi, görünür, ya bu aparatın vurğunlarından biri idi, ya da hansı səbəbdənsə bu işi başqalarına etibar etmirdilər.

- Artıq hər şey hazırdır! – Zabit, axır ki, ucadan səslənib nərdivandan endi.

Yazıq tamam əldən düşmüşdü, demək olar, ləhləyirdi, dili çöldə qalmışdı, bir cüt qadın dəsmalını yaxalığının altına qoymuşdu.

- Mündirləriniz tropik zona üçün çox ağırdır, – zabitin gözlədiyinin əksinə olaraq, aparat barədə heç nə soruşmadan səyyah dilləndi.

- Elədir, – deyib zabit yağlı əllərini su çiyində yudu, – amma o mündirlər vətən deməkdir, biz də vətəni itirmək istəmirik. İndi isə bu aparata fikir verin, – tələsik əlavə etdi, dəsmalla əllərini qurulayıb aparatı göstərdi. – İndiyə qədər əl əməyindən istifadə edirdik, indi isə aparat öz-özünə işləyir.

Səyyah başı ilə təsdiqləyib zabitə qulaq asmağa başladı. Zabit də baş verə biləcək nasazlıqlardan sığortalamaq üçün dedi:

- Təbii ki, müəyyən nasazlıqlar olur, amma ümid edirəm, bu gün olmaz, hər halda, yenə də diqqət yetirmək lazımdır. Aparat fasiləsiz on iki saat işləməlidir. Nasazlıqlar olanda da xırda olur, onlar da tez aradan qaldırılır. Oturmaq istəmirsiniz? – deyə zabit dəmir kürsülərdən birini qabağa çəkdi və onun səyyaha təklif etdi.

Səyyah boyun qaçıra bilmədi. O, ötəri nəzər saldığı çalanın qırağında əyləşmişdi. Çala çox da dərin deyildi. Bir tərəfində qazılıb çıxarılmış torpaq qalaqlanmışdı, o biri tərəfində isə aparat dayanmışdı.

- Bilmirəm, – zabit dedi, – komendant aparat barədə sizə danışıb, ya yox. – Səyyah qeyri-müəyyən bir əl hərəkəti etdi, zabit əslində, yaxşı heç nə gözləməirdi, çünki aparatın işini özü də izah edə bilərdi. – Bu aparat, – deyib dəmir dirəkdən yapışdı və ona söykəndi, – keçmiş komendantımızın ixtisarıdır. Mən özüm lap ilk məqamlardan onunla birgə çalışmışam və tamamlama işlərinin hamısında iştirak etmişəm. Fəqət ixtira yalnız onun adı ilə bağlıdır. Keçmiş komendantımız barədə məlumatınız var? Yox? Həə, desəm ki, cəza koloniyasının yaradılması onun xidmətidir, az şey demiş olaram. Onun məsləkdaşları olan bizlər komendantın ölümündən sonra artıq başa düşmüşdür ki, koloniyanın düzəni özünə elə qapanıb ki, xələfinin min cür yeni planı olsa belə, ən azı uzun illər qocanın işlərində heç nəyi dəyişdirə bilməyəcək. Ehtimallarımız düz çıxdı; təzə komendant bunu özü də dərk edəsi oldu. Heyif ki, keçmiş komendantı tanımamısınız! Amma, – zabit sözünə ara verdi, – dil-dil ötürəm, onun da aparatı durub gözümüzün qabağında. Bildiyiniz kimi, aparat üç hissədən ibarətdir. Zaman keçdikcə bu hissələrdən hər biri müəyyən mənada xəlqi adlar qazanıb. Alt hissənin adı çarpayıcıdır, üst hissə cizgiçi adlanır və buradakı titrəyən orta hissəyə vəl deyirik.

- Vəl? – deyə səyyah soruşdu. Tam diqqətlə qulaq asmamışdı, kölgəsiz dərədə günəş yandırır, adam diqqətini toplamaqda çətinlik çəkirdi.

Paqonlarla ağırlaşan, lentlər asılmış dar parad paltarında öz işini şərh edən, üstəlik, danışa-danışa əlindəki çilingər açarı ilə orada-burada qaykaları bərkidən zabit ona xeyli heyrətamiz göründü. Deyəsən, əsgərin də vəziyyəti səyyahın kimi idi. Müttəhimin zəncirini hər iki biləyinə dolamış, bir əli ilə silahına dirənmiş, başını aşağı salmışdı və dünya vecinə deyildi. Səyyah buna təəccüblənmədi, çünki zabit fransızca danışdı, fransız dilini də nə əsgər, nə də müttəhim başa düşürdü. Buna baxmayaraq, aşkar nəzərə çarpırdı ki, müttəhim zabitin şərhlərinə diqqət yetirməyə çalışır. Bir növ, mürgülü bir ısrarla baxışlarını həmişə zabitin göstərdiyi yerlərə tuşlayırdı və səyyah verdiyi sualla zabitin sözünü kəsəndə o da zabit kimi səyyah tərəfə baxırdı.

- Elədir, vəl, – zabit dedi, – ad uyğun gəlir. İynələr vəlin dəmirləri kimi düzülüb və bərabər, özü də yüksək məharətlə işləsə də, bütövlükdə vəl kimi işləyir. Əslində, indicə sizə aydın olar. Müttəhim buraya, çarpayının üstünə uzadılır. Əvvəlcə aparatı təsvir etmək, sonra da cəzanı icra etdirmək istəyirəm. Belə olanda yaxşı baxa biləcəksiniz. Cizgiçinin içindəki dişli çarx möhkəm cilalanıb; iş düşəndə səs-küyündən qulaq tutulur, bu zaman yanındakını eşitmək də olmur. Əfsuslar ki, ehtiyat hissələr burada çətin tapılır. Hə, dediyim kimi, bu da çarpayı. Ora başdan-ayağa pambıq döşənib, bunun nə məqsədlə edildiyini də biləcəksiniz. Bu pambığın üstünə müttəhim ağzı üstə uzadılır, təbii ki, çıpaq. Bu qayıq əllər üçündür, bu qayıq ayaqlar üçün, bu da boyun üçün ki, müttəhim çapalamasın. Burada, çarpayının baş tərəfində, dediyim kimi, adamın üzü üstə uzandığı yerdə asanlıqla tənzimlənən keçə qırığı qoyulur ki, müttəhimin ağzına tıxasınlar. Onun vəzifəsi qışqırmağın və dilini dişləməyin qarşısını almaqdır. Təbii ki, adam keçədən imtina edə bilməz, yoxsa boyun qayıışı onun boynunu sındırar.

- Pambıq budur? – səyyah soruşub irəli əyildi.

- Hə, elədir, – zabit təbəssümlə cavab verdi, – özünüz yoxlayın. Səyyahın əlindən tutub çarpayının üstünə sürtdü. – Xüsusi hazırlanmış pambıqdır, ona görə də seçilmir; onun nə məqsədlə qoyulduğundan da danışacam.

Səyyahda aparata azca maraq oyanmışdı. Aparatın yanında dayanıb əllərini gözünün üstünə söykəyərək baxdı. Böyük qurğuydu. Çarpayı ilə cizgiçinin tutumu eyni idi və iki qara sandığa bənzəyirdi. Cizgiçi, təxminən, iki metr çarpayından yuxarıda quraşdırılmışdı, hər ikisi künclərdən gün altında şəfəq saçan dörd tunc dirəklə bərkidilmişdi. Sarıdıqların arasında polad bağdan asılmış vəl yellənirdi.

Zabit səyyahın bayaqkı biganəliyini, demək olar, heç sezməmişdi, fikri özünə maraqlı olan aparatın yanındaydı, ona görə də səyyahın əngəlsiz müşahidəsinə vaxt qazandırmaq üçün öz izahatlarına ara verdi. Müttəhim səyyahı yamsılayırdı, əlini gözünün üstünə qoya bilmədiyinə görə gözləri qamaşa-qamaşa göyə baxırdı.

- Deməli, adam burada uzanır, – deyib səyyah kürsüdə yayxandı və ayağının üstünə aşırıdı.

- Bəli, – deyib zabit papağını geri itələdi və əlini od tutub yanan sifətinə çəkdi, – indi isə qulaq asın! Nə çarpayının, nə də cizgiçinin ayrıca batareyası var; batareya çarpayının özünə lazım olur, cizgiçi də vəli işıqla təmin edir. Elə ki adam möhkəm-möhkəm qayışlandı, çarpayı işə salınır. Çox sürətlə, eyni zamanda həm yandan-yana, həm də aşağı-yuxarı titrəyir. Oxşar aparatları xəstəxanalarda görmüş olarsınız; amma bizim çarpayıda bütün hərəkətlər dəqiq hesablanıb; onlar, əslində, vəlin hərəkətləri ilə həmahəng düzəldilib. Həmin vəl də hökmü icra edir.

- Hökm nədən ibarətdir? – səyyah soruşdu.

- Bunu da bilmirsiniz? – Zabit təəccüblə cavab verib dodağını dişlədi. – İzahatım yetərli olmayıbsa, məni bağışlayın; çox-çox üzr istəyirəm. İzahatları əvvəllər, bir qayda olaraq, komendant verərdi; yeni komendant isə bu şərəfli vəzifədən yaxasını qırağa çəkir; belə yüksək bir qonağı...-səyyah bu bəlağətli sözləri təvazökarcasına rədd etməyə çalışdı, amma zabit öz ifadəsində israr etdi, – belə yüksək bir qonağı hətta hökmə tanış etməmək növbəti yenilikdir, – söyüş dilinin ucundaydı, lakin özünü ələ alıb yalnız bunları dedi: – Bu barədə məni xəbərdar etməyiblər, günah məndə deyil. Hər halda, hökmlərimizin çeşidlərini izah etməyi qadirəm, çünki mən, – döş cibinə döyəclədi, – keçmiş komendantın öz əli ilə çəkdiyi cizgiləri burada gəzdirirəm.

- Öz əli ilə çəkdiyi cizgiləri? – səyyah soruşdu. – Yəni, o hər şeyi özündə birləşdirirdi? Həm əsgər, həm hakim, həm komendant, həm kimyaçı, həm də cizgi çəkən idi?

- Əlbəttə, – zabit başını tərpətib dedi. Onun donuq, fikirli baxışları vardı. Sonra sınaıçı nəzərlərlə əlinə baxdı; cizgiləri cibindən çıxarmaq üçün əllərini bir də yudu. Axırda balaca dəri qovluğu cibindən çıxarıb sözünə davam etdi: – Hökmümüz o qədər də sərt deyil. Nizamnamənin hansı bəndini pozubsa, həmin bənd vəllə onun bədənində yazılacaq. Bu müttəhimin, mələsən, – zabit oğlanı göstərdi, – bədənində yazılacaq: “Rütbəcə özündən böyüyün yolunu gözlə!”

Səyyah gözü müttəhimə baxdı; zabit əli ilə onu göstərəndə müttəhim nəsə öyrənmək üçün başını aşağı salıb, sanki, bütün eşitmə qabiliyyətini işə saldı. Lakin bir-birinə sıxılmış kömbə dodaqları açıq-aşkar deyirdi ki, heç nə başa düşməyib. Səyyah çox şey soruşmaq istəyirdi, ancaq müttəhimin gözü qarşısında təkə bunu soruşdu:

- Hökmdən xəbəri var?

- Yox, – deyib zabit tələsik izahatını davam etdirmək istədi.

- Hökmdən xəbəri yoxdur?

- Xeyr, – zabit yenidən cavab verdi; sonra biranlıqda donub qaldı, elə bil, səyyahdan sualının dəqiqləşdirilməsini tələb edirdi və sonra əlavə etdi: – Bu xəbəri ona deməyin xeyri yoxdur. Onsuz da, bunu canında hiss edəcək.

Səyyah susmaq istədi, amma bu vaxt gördü ki, müttəhimin gözünü ondan çəkmir, sanki, soruşmaq istəyir ki, deyilən əməliyyatı bəyənirmi? Ona görə də arxaya söykənən səyyah qabağa əyilib bir də soruşdu:

- Heç olmasa, ittiham olunduğunu bilirmi?

- Onu da yox, – deyib zabit səyyahın üzünə irişdi, sanki, ondan yenə qəribə-qəribə sözlər gözləyirdi.

- Yoox, – səyyah dillənib əlini alınına çəkdi, – onda ən azı müdafiəsinin necə təşkil olunduğundan xəbəri olar?

- Özünü müdafiə etməyə imkan tapmayıb, – deyib zabit kənara baxdı, elə bil, öz-özü ilə danışırdı və özünə gün kimi aydın olan şeyləri səyyaha danışmaqla onu utandırmaq istəmirdi.

- Axı özünü müdafiə üçün ona imkan verilməliydi, – deyib səyyah oturduğu yerdən qalxdı.

Zabit anladı ki, aparatın şərhində çox dayanmağı ilə təhlükə yaradıb, odur ki, səyyahın yanına gedib onun qoluna girdi. Diqqət açıq-aşkar ona yönəldiyi üçün fərağat dayanan – bir tərəfdən də əsgər zənciri bərk-bərk çəkmişdi – müttəhimə əli ilə göstərib dedi:

- Məsələ belədir: cavanlığımıza baxmayaraq, mənə cəza koloniyasında hakim təyin ediblər. Çünki bütün cəza məsələlərində həmişə keçmiş komendantın tərəfini saxlamışam, aparata da ən yaxşı bələd olan mənəm. Çıxardığım qərarların əsası bu olur: suça şübhə ilə yanaşmazlar. Digər məhkəmələr bu baş prinsipə əməl etmir, çünki onlar bir neçə nəfərdən ibarət olur və başlarının üstündə daha yüksək məhkəmələr dayanır. Burada isə belə deyil, ən azı keçmiş komendantın vaxtında belə deyildi. Təzəsi, hər halda, mənim məhkəməmə qarışmağa səy göstərdi, lakin bu günə qədər onu yaxın buraxmamaq mənə müyəssər olub və gələcəkdə də olacaq. İstəyərdiniz, bu iş sizə izah edilsin; başqaları kimi o da çox adidir. Kapitanlardan biri bu gün səhər tezdən şifahi raportla bildirib ki, ona xidmətçi kimi verilmiş və qapısının ağzında durmalı olan bu adam postda yatıb. Əslində, onun borcudur ki, hər saatdan bir ayağa qalxıb kapitanın qapısına hərbi salam versin. Təbii ki, çətin tapşırıq deyil, həm də vacibdir, çünki xidmətçi həm keşik üçün, həm də xidmət üçün gümrah qalmalıdır. Kapitan dünən gecə yoxlamaq istəyib ki, xidmətçisi vəzifəsini necə yerinə yetirir. Düz saat ikidə qapını açıb və onun büzüşüb yatdığını görüb. Matrası götürüb onun üzünə vurub. Əsgər ayağa durub üzr istəmək əvəzinə, ağasının qıçlarından yapışıb, onu bərk-bərk silkələyib və deyib: “Matrası at, yoxsa səni diri-diri yeyəcəm”. Məsələnin canı budur. Kapitan bir saat qabaq yanıma gəldi, dediyi məlumatları yazıb götürdüm, ardınca da hökmü yazdım. Sonra adamı zəncirlətdirdim. Hər şey çox sadə alındı. Onu əvvəlcə çağırıb sorğu-suala tutsaydım, yanlış təsəvvür yaranardı. Yalan danışardı, yalanları açmaq mənə müyəssər olsaydı belə, təkzib edərdi, onu yeniləri ilə əvəzləyərdi və sairə. İndi isə əlimdədir və buraxan deyiləm. Hər şey aydın oldu? Vaxt keçir, edam çoxdan başlamalıydı, mənə hələ aparatın şərhini başa çatdırmamışam. – Səyyahı kürsüdə oturmağa məcbur edib aparata yaxınlaşdı və başladı: – Gördüyünüz kimi, vəl insanın boyuna uyğun gəlir. Vəlin bu hissəsi bədənin yuxarısı üçündür, qalan hissəsi isə qıçlar üçün. Baş üçün yalnız bu balaca sancaq nəzərdə tutulub. Burası sizə aydın oldu?

O, ətraflı izahata hazır vəziyyətdə dostcasına səyyaha doğru əyildi. Səyyah qaşlarını düyünləyib diqqətlə vələ baxdı. Məhkəmə prosesi barədə məlumatlar onu qane etməmişdi. Dalbadal öz-

özünə deyirdi ki, burada söhbət cəza koloniyasından gedir, burada xüsusi tədbirlər qüvvədədir və hər şeyə hərbi baxımdan yanaşılır. Bununla yanaşı, o, açıq-aşkar, bir az da asta-asta təzə məhkəmə proseslərini tətbiq etmək istəyən yeni komendanta müəyyən ümidlər bəsləyirdi ki, həmin proseslər də bu zabitin dardüşüncəli başına heç cür girmək istəmirdi. Bu düşüncələrin təsiri altında səyyah soruşdu:

- Komendant edam mərasimində iştirak edəcək?

- Dəqiq deyil, – gözlənilməz sualdan möhkəm pərt olmuş zabit dilləndi və o saat xoş sifəti əyildi. – Elə buna görə də tələsməliyik. Mənə nə qədər ağır olsa da, şərhimi qısaltmalı olacam. Amma təfərrüatlı izahı sabah, aparat yenidən təmizləndəndən sonra da verə bilərdim; həddən artıq çirklənməsi də onun yeganə nöqsanıdır. İndi isə ən vacib məqamlara keçək. Adam çarpayıda uzananda və çarpayı titrəyişə gətiriləndə vəl bədənin üstünə enir. Özü özlüyündə işə elə düşür ki, bədənə yalnız iynənin ucları ilə toxunur; işə düşmə gerçəkləşəndə bu polad vəl, sanki, dönüb paya olur. Oyun da bundan sonra başlayır. Bixəbər kəs cəzalardakı zahiri fərqləri görmür. Vəl eyni ahənglə işləməyə başlayır. Titrəyərək iynələrinin uclarını çarpayının əsdirdiyi bədənə sancır. Hökmün icrasına hər kəs üçün nəzarət imkanı yaratmaqdan ötrü vəl şüşədən hazırlanıb. İynələri ora bərkitmək üçün xeyli texniki çətinliklərlə üzləşdik. Lakin saysız təcrübələrdən sonra buna nail ola bildik. Zəhmətimizi qəti əsirgəmədik. İndi isə hər kəs yazının bədənə necə döyüldüyünü şüşədən görə bilər. Yaxına gəlib iynələrə baxmaq istəmirsinizmi?

Səyyah yerindən durub ora getdi və vəlin üstünə əyildi.

- Siz burada,- zabit dilləndi, – fərqli düzülüşlərdə iki cür iynə görürsünüz. Hər uzun iynənin yanında bir gödəyi də var. Uzun iynə yazır, gödək isə qanı yumaq üçün su fisqırdır və yazının həmişə görünməsinə imkan yaradır. Sulu qan da buradan xırda cığırlara axıdılır, onlar da sonda axma borusu ilə çalaya uzanan böyük arxa tökülür.

Qanlı suyun axacağı yolu zabit barmacağı ilə dəqiq göstərdi. Bunu imkan daxilində əyaniləşdirmək üçün hər iki əlini axıdıcı borunun ağzına tutanda səyyah başını qaldırıb əli ilə arxanı yoxlaya-yoxlaya öz kürsüsünə dönmək istədi. Bu vaxt səyyahı heyrətə gətirən o oldu ki, müttəhim də zabitin dəvətini qəbul edib qurğuya yaxından baxmaq üçün ora yan almışdı. Mürgü döyən və əlində zəncir tutan əsgəri də özü ilə bir balaca qabağa dartıb şüşənin üstünə əyilmişdi. Bu iki cənabın indicə müşahidə etdiyi şeyi şübhəli baxışlara necə axtardığı, lakin verilən izahatı başa düşmədiyinə görə buna müyəssər olmadığını asanca görmək olardı. Gah bura, gah da ora əyilirdi. Həmişə də gözü şüşədə ilişib qalırdı. Səyyah onu geri sıxışdırmaq istədi, çünki etdikləri, çox güman ki, cəzaya layiq idi. Lakin zabit bir əli ilə səyyahı tutub o birisi ilə yerdən bir kəsək götürdü və əsgərə atdı. O da diksinib gözünü açdı və müttəhimin nəyə cəsarət etdiyini görüb silahını yerə atdı, ayaqlarını dirəyib müttəhimi arxaya elə bərk dartdı ki, o, yerə sərildi, sonra əsgərə doğru baxıb onun necə qıvrıldığını və zənciri cingildətdiyini gördü.

– Qaldır onu! – zabit bağırdı, çünki görürdü ki, müttəhim səyyahın diqqətini yayındırır. Səyyah vələ maraq göstərmədən müttəhimin üstünə əyildi və onun başına nə gəldiyini müəyyənləşdirmək istədi. – Qayğısına yaxşı-yaxşı qal! – Zabit bir də bağırdı. Aparatın başına dolanıb tez-tez sürüşən müttəhimin qolundan yapışdı və əsgərin köməyi ilə onu ayaq üstə qaldırdı.

– Hər şeyi bildim, – zabit yenidən onun yanına qayıdanda səyyah dilləndi.

– Əsas yerindən başqa, – deyib zabit səyyahın qoluna girdi və başını qaldırıb yuxarı baxdı. – Orada cizgiçinin içində vəlin hərəkətini tənzimləyən çarx var və həmin çarx hökmə uyğun olaraq cizgi ilə quraşdırılır. Mən hələ də keçmiş komendantın cizgilərindən istifadə edirəm. Budur onlar – dəri qovluqdan xeyli kağız çıxartdı. – Əfsuslar ki, onları sizin əlinizə verə bilmərəm, onlar mənim ən qiymətli sərvətimdir. Əyləşin, mən onları bu məsafədən göstərəcəm, hər şeyi yaxşı görəcəksiniz.

- Birinci vərəqi göstərdi. Səyyah nəsə xoş bir söz demək istədi, ancaq dəfələrlə bir-birinə dolaşib-keçən dolanbac xətlərdən başqa, heç nə görmədi, xətlər kağızı elə örtmüşdü ki, aralarındakı ağ ləkələri güclə sezmək olurdu.

- Oxuyun, – zabit dedi.

- Oxuya bilmirəm, – səyyah cavab verdi.

- Aydındır ki, – zabit dedi.

- Əsl sənət əsəridir, – səyyah yayğın cavab verdi, – amma ayırd edə bilmirəm.

- Hə, – deyib zabit güldü və qovluğu təzədən cibinə qoydu, – şagird hüsnxətti deyil. Gərək dərinədən oxuyub öyrənəsən. Haçansa siz də oxuya biləcəksiniz. Təbii ki, bu, adi yazı ola bilməzdi; axı elə həmin an öldürmür, yalnız on iki saat ərzində. Dönüş nöqtəsi altıncı saata hesablanıb. Deməli, əsl yazını saysız nəqşlər dövrələməlidir; əsl yazı bədəni yalnız nazik qayıq şəklində təsvir edir; ancaq bədənin ayrı nöqtələri nəqşlər kimi qeyd olunur. İndi vəlin və bütünlüklə aparatın işini dəyərləndirə bilərsinizmi? Hələ baxın! – sıçrayıb nərdivana qalxdı, təkərin birini fırladıb aşağıya qışqırdı: – Diqqət, qırağa çəkilin!

- Hər şey hərəkətə gəldi. Təkər xırçıldamasaydı, mərasim çox gözəl olardı. Sanki, zabit bu səs-küylü təkərdən çəşbaş qalmışdı, yumruğunu düyünləyib onu hədələdi, sonra üzrxahlıq edərək

qollarını səyyaha doğru açıb aparatın işini aşağıdan müşahidə etmək üçün nərdivandan endi. Aparat nəşə qaydasında olana oxşamırdı, bunu yalnız o özü hiss etmişdi. Yenidən yuxarı dırmaşdı, hər iki əli ilə cizgi qurğusunun içindən yapışdı, sonra tez olsun deyə, nərdivandan istifadə etmək əvəzinə, dəmir paya ilə sürüşüb aşağı düşdü və səs-küydə anlaşılsın deyə, var gücü ilə səyyahın qulağına qışqırdı:

- Proses sizə aydındır? Vəl yazmağa başlayır; adamın kürəyində ilk yazını başa çatdırdımı, pambıq qat hərəkətə gəlib bədəni asta-asta qırağa sıxışdırır ki, vələ yeni məkan yaratsın. Bu arada yazılmış yaralı yerlər xüsusi qurğular vasitəsilə qanı o saat dayandıran və yazıların yeni dərinləşməsinə hazırlayan pambığın üstünə uzanır. Sonra burada vəlin qırağındakı dişçiklər bədənin növbəti fırlanması zamanı pambığı yaralardan dartıb qoparır, onu çalaya tullayır və vəl işini təzədən davam etdirir. Beləcə o, altı saat ərzində daha dərinlən yazmağında olur. İlk altı saatda müttəhim, demək olar, əvvəlki kimi yaşayır, yalnız ağrıları hiss edir. İki saatdan sonra keçəni götürürük, çünki adamın qışqırmağa gücü qalmır. Burada, baş tərəfdə elektriklə qızdırılan alaçıy isti düyü sıyığı qoyulur, əgər adamın həvəsi qalıbsa, dilinin çatdığı yerdən onu yalayıb yeyə bilər. Bu imkanı heç bir müttəhim qaçırmır. Mən beləsini görməmişəm və təcrübəm də kifayət qədərdir. Yalnız altıncı saata çatanda o, yemək həvəsini itirir. Onda mən, adətən, burada diz çöküb mənzərəni müşahidə edirəm. Adam axırıncı qisməti nadir hallarda uduur, yeməyi ağzında hərləyib çalaya tüpürür. Onda mən də əyilməli oluram, yoxsa birbaşa sifətimə sıçrayar. Altıncı saatın içində adam necə də kırımlaşır! Ağıl öz yerini dəliliyə verir. Bu, gözlərin qırağından başlayır. Gözün qıraqları genişlənir. Səni yoldan çıxarıb onunla bərabər vəlin altına uzanmağa təhrik edən bir mənzərə. Daha heç nə baş vermir, sadəcə olaraq, adam öz yazısını oxumağa başlayır, dodağını büzüb irəli uzadır, sanki, nəyisə dinşəyir. Özünüz görmürsünüz, yazını adi gözlə oxumaq asan deyil; bizimki isə onu yaraları ilə oxuyur. Hər halda, bu da xeyli işdir; onu başa çatdırmağa müttəhimə altı saat vaxt lazım olur. Sonra isə vəl onu büsbütün dəşik-dəşik edib çalaya tullayır ki, adam da şappıltı ilə qanlı suyun və pambığın içinə düşür. Sonra edam başa çatır və biz, əsgərlə mən, onun üstünü torpaqlayırıq.

Səyyah qulağını zabitə doğru əyib əlləri pencəyinin cibində maşının işləməsinə baxırdı. Müttəhim də gözünü ondan çəkmirdi, amma heç nə anlamadan. Azca aşağı əyilib titrəyən iynələrə baxırdı, birdən zabitin işarəsi ilə əsgər bıçaqla onun köynəyinin və şalvarının arxasını elə kəsdi ki, hamısı yerə töküldü; açıq yerlərini örtmək üçün müttəhim paltardan yapışmaq istədi, lakin əsgər onu yerdən qaldıraraq qalan cır-cındırı da əynindən çıxartdı. Zabit maşını söndürdü və indi buraya hakim kəsilən sakitlikdə müttəhimə vəlin altına uzatdılar. Zəncirlərini açdılar, əvəzində qayıqları bərkitdilər; ilk anda bu, müttəhimə, bir növ, yüngülləşmə kimi gəldi. Vəl bir az da aşağıya endi, çünki müttəhim arıq idi. İynələrin ucu ona toxunanda canından bir üşənti keçdi; əsgər sağ əli ilə məşğul olanda müttəhim sol əlini uzatdı, özü də bilmirdi haraya. Amma bu, səyyahın dayandığı səmt idi. Zabit kənardan daim səyyaha baxırdı, sanki, onun üzündəki ifadəni oxumağa çalışırdı, ona ən azı səthi də olsa, izah etdiyi edamın yaratdığı ifadəni.

Bilək qayıq qırıldı, yəqin əsgər onu bərk dartmışdı. Zabit köməyə gələsi oldu, əsgər qayıqın qırığını ona göstərdi. Zabit səyyahın yanına qayıtdı, üzünü ona tutub dedi:

– Maşının qaykaları bərk sıxılıb, ona görə də gah orada, gah da burada nəyisə qırmalı, ya da sındırmalı olur. Amma belə şeylə bütövlükdə edama şübhə etmək olmaz. Qayıqsa indicə əvəz tapar; onun yerinə zəncirdən istifadə edərim; belə olanda da sağ qolda titrəmə zərifliyini

itirəcək. – Zənciri bağlaya-bağlaya bunları da dedi: – Maşını saxlama xərcləri indi xeyli azalıb. Keçmiş komendantın zamanında yalnız bu məqsəd üçün mənə xüsusi büdcə ayrılmışdı. Burada bütün mümkün ehtiyat hissələrinin satıldığı xüsusi bir dükan vardı. Etiraf edirəm ki, həmin büdcə ilə bədxərclik edirdim, əvvəlləri nəzərdə tuturam, indini yox, yeni komendantın dediyi kimi, pulu xərcləməyə o da bir bəhanə olmuşdu. Maşının büdcəsini təzə komendant indi öz əlinə alıb və yeni qayış üçün yanına adam göndərsəm, sübut kimi qırılmışını tələb edəcək, təzəsi də yalnız on gündən sonra qırılmışını tələb edəcək, təzəsi də yalnız on gündən sonra gələcək, pis keyfiyyətdə olacaq və heç nəyə yaramayacaq. Amma o vaxta kimi heç kimin vecinə deyil ki, qayıqsız maşını necə işlədəcəyəm.

Səyyah fikrə getdi: yad münasibətlərə köklü müdaxilə etmək həmişə ürək tələb edir. O nə koloniyanın sakini idi, nə də onun yerləşdiyi dövlətin vətəndaşı. Əgər bu edam barədə mühakimə yürüdü onu ləğv etdirmək istəsəydi, deyəcəkdilər: “Qəribsən, otur qərib yerində, dilini də qoy qarnına”. Buna da heç cür cavab qaytara bilməzdi, yalnız onu əlavə edərdi ki, bu məsələni heç özü də düz-əməlli qavraya bilmir, çünki ona baxmaq məqsədiylə buraya gəlib, heç də yad ölkənin cinayət məəcəlləsini dəyişməyə yox. Hər halda, buradakı işlər xeyli tovlayıcı idi. Məhkəmənin ədalətsizliyi, edamın vəhşiliyi şübhə doğurmurdu. Səyyahın mərhəmətini heç kəs qəbul etməzdi, çünki müttəhim ona yad idi, yerlisi deyildi, onu mərhəmətə layiq adam da hesab etmək olmazdı. Səyyah özü isə yüksək dairələrin məsləhətiylə gəlmiş, burada böyük ehtiramla qarşılanmışdı və bu edama dəvət olunması hətta o demək idi ki, bu məhkəmə haqqında onun fikrini gözləyirlər. Bunu bir də ona görə güman etmək olardı ki, apaydın eşitdiyi kimi, komendant belə məhkəmənin tərəfdən deyildi və zabitdən fərqli olaraq buna düşmən münasibəti bəsləyirdi.

Bu vaxt səyyah zabitin şappılısını eşitdi. Çətinliklə də olsa, o, keçəni müttəhimin ağzına yaxınlaşdıra bilmişdi, müttəhim də tənbellik etmədən gözlərini yumub qusmuşdu. Zabıt da onu tələsik dartıb keçədən aralamış, başını çalaya doğru çevirmək istəmişdi; amma gecikmişdi, qusuntu maşından üzə aşağı axırdı.

- Günahın hamısı komendantdadır! – zabıt qışqırıb tunc dirəkləri dəli kimi silkələdi. – Maşın tövlə kimi zibilləndi. – Baş verənləri əlləri əsə-əsə səyyaha göstərdi. – Saatlarla komendanta başa salmağa çalışmadım ki, edamdan bir gün qabaq müttəhimə yemək verilməsin. Amma bu mülayim yeni rəhbərlik ayrı fikirdədir. Gədə bura gətirilənə qədər komendantın arvadları onu təpəşdirib qarnını şirniyyatla doldurdular. Ömrü boyu iyələnmiş balıqla dolanan adam indi birdən-birə şirniyyat yeyir! Amma bu da mümkündür, etirazım yoxdur, bəs niyə təzə keçə tapıb gətirmirlər, üç aydır ki, ləliyə istəyirəm. Yüzlərlə adamın ölüm ayağında dişlədiyi bu keçəni ürək bulanmadan ağıza necə almaq olar?

Müttəhim başını yerə qoymuşdu, məsum görkəmi vardı. Əsgər onun köynəyini götürüb maşını silməyə girişmişdi. Zabıt naməlum bir duyumla bir addım geriye çəkilən səyyaha yaxınlaşdı, onun əlindən tutub kənara çəkdi.

- Sizə ürək qızdırıb bir-iki söz demək istəyirəm, – dedi, – olarmı?

- Əlbəttə, – səyyah cavab verdi, başını aşağı salıb dinlədi.

- Məftun olmağa imkan tapdığınız bu məhkəmə prosesinin və edamın hal-hazırda koloniyamızda açıq tərəfdarları qalmayıb. Onların, həm də keçmiş komendantın qoyub-getdiyi irsin yeganə davamçısı mənəm. Bu cür məhkəmə prosesinin aradan qaldırılmasını heç ağıma da gətirmirəm, indiyə qədər olanı saxlamaq üçün var gücümü əsirgəməyəcəm. Keçmiş komendant sağ olanda koloniya onun pərəstişkarları ilə doluydu; onun inandırma gücündən məndə qismən qalıb, lakin hökmüm yoxdur, heç yoxdur; bunun da nəticəsində pərəstişkarlar öz qınlarına çəkiliblər, hələ çoxları durur, amma heç biri boynuna almır. Siz bu gün, yəni edam günü çayxanaya gedib diqqətlə qulaq assanız, ikili fikir eşidəcəksiniz. Onların hamısı bu işin pərəstişkarıdır, lakin hazırki komendantın rəhbərliyi altında və onun indiki baxışında mənim üçün tam yararsızdılar. İndi sizdən soruşuram: həmin komendanta və ona təsir göstərən arvadlarına görə belə bir həyat əsəri – maşını göstərdi – məhv olmalıdırmı? Buna yol vermək olarmı? Hətta bir qərib kimi bir neçə günlüyə bizim adada olsanız belə? Amma vaxt itirməyə dəyməz, mənim məhkəmə işlərimə qarşı nəşə hazırlayırlar; komendantlıqda artıq mənim iştirakım olunmadan məşvərtlər keçirirlər; hətta sizin gəlişiniz də, mənə, bunun əlamətidir; qorxaqlıq edib sizi, əcnəbini göndərirlər. Qabaqlar edam başqa bir mənzərəydi! Edama hələ bir gün qalmış dərəcə adamları dolardı; hamı tamaşaya axışardı; səhər tezdən komendant özü xanımları ilə gələrdi; şeypurlar düşərgə meydançasını büsbütün oyadardı; mən raport verərdim ki, hər şey hazırdır; məclis, yüksək məmurlardan heç kim qırağa qalmazdı, maşının ətrafına yığılırdı; bu dəmir kürsü yığılır da həmin dövrün miskin qalığıdır. Təzəlikcə təmizlənmiş maşın par-par parıldayırdı, demək olar, hər edama yeni ehtiyat hissələri alardım. Yüzlərlə adamın gözü önündə, bütün tamaşaçılar düz o yamaqlara qədər ayaqlarının ucunda dayanardı, müttəhimi komendantın özü vəlin altına uzadardı. Bu gün adi əsgərin gördüyü işi o vaxt mən, baş həkim, yerinə yetirərdim, bu, mənim üçün bir şərəf işiydi. Edam başlayardı, nə başlayardı! Bir dənə də yersiz səs maşının işinə mane olmazdı. Bəziləri hətta tamaşa da etmirdi, sadəcə, gözlərini yumub qumda uzanırdılar; hamı bir şeyi dəqiq bilirdi: indi ədalət öz yerini tutacaq. Sakitlikdə yalnız müttəhimin keçə ilə boğulan zarıltısı eşidilirdi. Bu gün müttəhimi bərkdən zarılatmağa maşının gücü çatmır, hətta onu boğan keçədən də zəifdir; amma o vaxt yazan iynələr istənilən qədər qan çıxarırdı, bu gün isə onu tətbiq etmək olmur. Hə, sonra altıncı saat gələrdi! Hamının yaxından baxmaq xahişini yerinə yetirmək mümkün olmurdu. Komendant özü bildiyi kimi sərəncam vermişdi ki, ilk növbədə, uşaqlar nəzərə alınsın; hər halda, mən vəzifəmə görə yaxında olurdum; çox vaxt sağ və sol qolumda iki uşaq tutub orada oturdum. Əzablı sifətin ifadəsinə necə baxırdıq, axır ki, başa çatan və keçib-gedən bu ədalətin işığında sifətimiz necə də nurlanırdı! Nə cür zamanlar vardı, dostum!

Zabit qarşısındakının kim olduğunu açıq-aşkar unutmuşdu; səyyahı qucaqlayıb başını onun çiyinə qoymuşdu. Səyyah bərk pərt olmuşdu, zabitin başı üstündən səbirsiz-səbirsiz o üzə baxırdı. Əsgər təmizlik işini başa çatdırmışdı və düyü sıyığını tənəkə qutudan cama tökmüşdü. Tam dincəlmiş oxşayan müttəhim bunu görəndə kimi dili ilə sıyığı yalamağa başladı. Əsgər onu hey qırağa itələyirdi, çünki görünür, sıyıq bir az sonraya nəzərdə tutulmuşdu, amma o, elə tərslik edirdi ki, əsgər çirkləllərini acgöz müttəhimin qarşısındakı sıyığa soxub yeməyə girişdi. Zabit özünü tez ələ aldı.

- Sizi heç də həyəcanlandırmaq istəmirdim, – dedi, – bilirəm, o vaxtları izah edib başa salmaq çətinidir. Əslinə qalsa, maşın elə bu gün də öz işini görür. Bu dərədə tək-tənha dayansa da, öz işini görür. Cəsəd həmişəki kimi anlaşılmaz dərəcədə yüngülcə uçub çalaya düşür, o vaxtlardakı kimi yüzlərlə insan milçəktək çalanın ətrafına yığılmasa da. O vaxt məcbur olub çalanın dörd yanına möhkəm məhəccər düzəltmişdik, çoxdan qırıb atıblar.

Səyyah üzünü zabıtdən çevirmək istədi, məqsədsiz-mərəmsiz ətrafına baxdı. Zabit elə bildi, səyyah dərənin bitkisiz örtüyünü gözdən keçirir; buna görə də onun əlindən tutub baxışını tutmaq üçün ətrafına dolandı və soruşdu:

- Biabırçılığı görürsünüz də?

Lakin səyyah dinmədi. Zabit biranlığa ondan aralandı; ayaqlarını aralı, əllərini də belinə qoyub kırımışca dayandı və yerə baxdı. Sonra səyyahın üzünə bic-bic gülümsəyib dedi:

- Dünən komendant sizi dəvət edəndə uzaqda deyildim. Dəvəti eşitdim. Komendantı yaxşı tanıyıram. Bu dəvətlə nə məqsəd güddüyünü o saat başa düşdüm. Mənə qarşı addım atmaqda ixtiyarının hədd-hüdudu olmasa da, buna ürək eləmir, görünür, mənə sizin, hörmətli bir əcnəbinin öhdəsinə baxır. Pis fikirləşməyib. Siz ikinci gündür ki, bu adadasınız, keçmiş komendantdan və onun düşüncələrindən xəbərsizsiniz, Avropa baxışlarının təsiri altındasınız, bəlkə də, ümumən ölüm hökmünün, xüsusilə də maşınla edamin əleyhinəsiniz, üstəlik, onun şahidisiniz ki, kütləvi iştirak olmadan edam çoxdan xarab olmuş maşında necə də kədərli icra olunur. Bütün bunlardan sonra hamısını bir yerə yığıldıqda komendant belə düşünür, lap asanlıqla mümkündür ki, mənim məhkəmə prosesimi düzgün saymırsınız. Düzgün saymasanız, onda bu barədə mən hələ də komendantın düşüncələrini deyirəm, yəqin ki, susmayacaqsınız, çünki siz, çox güman ki, təkrar-təkrar sınılanmış fikirlərinizə üstünlük verəcəksiniz. Hər halda, bir çox xalqların saysız özəlliklərini görüb onlara hörmətlə yanaşmağa öyrəşmişsiniz, ona görə də, yəqin, bu məhkəmə prosesinin əleyhinə var gücünüzlə çıxmazsınız, hərçəndi ki öz vətəninizdə mütləq belə edərdiniz. Amma komendant heç onu da vecinə alan deyil. Ötəri, ehtiyatsız bir kəlmə bəsidir. Onun istəyi ilə ayaqlaşırsa, sizin qənaətinizə uyğun gəlməyə də bilər. Bütün hiylələrini işə salıb lazımı sözü sizdən qoparacağına tam əminəm. Xanımları da dörd yanında oturub qulaqlarını şəkləyəcək; təqribən, belə deyəcəklər: “Bizdə məhkəmə prosesi tam başqa cür olur”, ya da: “Bizdə müttəhim hökmlə tanış olur”, yaxud: “Bizdə ölüm hökmündən başqa ayrı cəzalar da var”, yaxud da: “Bizdə işgəncələr orta əsrlərdə olub”. Hamısı sizə təbii göründüyündən də doğru iraddır, mənim məhkəmə prosesimə aidiyyəti olmayan məsum iradlar. Bəs komendant onları necə qarşılayacaq? Mən gözəl komendantımızın kətili kənara çəkib balkona tələsdiyini, xanımlarının onun dalınca getdiyini indidən görürəm, onun səsini, xanımları buna “göy gurultusu” deyir, eşidirəm: “Qərbin bu işə səlahiyyətli böyük tədqiqatçısı bildirir ki, bizim köhnə adətimizlə apardığımız məhkəmə işi qeyri-insanıdır. Belə bir şəxsiyyətin həmin qənaətindən sonra bu məhkəmə işinə dözmək mənə mümkünsüz görünür. Bugünkü gündən sərəncam verirəm və sairə”. Yadıңызda saxlayın, onun dediklərini siz dilinizə də gətirməmişsiniz, mənim məhkəmə prosesimə qeyri-insani deməmişsiniz, əksinə, sizin möhkəm əminliyinizə görə bunu ən humanist və ən insanalayıq

sayırsınız, bu maşın məsələsinə də aludə olmusunuz, amma çox gecdir, siz qadınlarla dolu balkona da çıxmırsınız; istəyirsiniz, sizi də saysınlar; qışqırmaq istəyirsiniz; ancaq qadın əllərindən biri sizin ağzınızı yumur və mən də, keçmiş komendantın əməyi də məhv oluruq.

Səyyah təbəssümünü birtəhər boğdu; həddən artıq çətin saydığı iş, deməli, belə asanmış. Boyun qaçıran adamlar kimi dilləndi:

- Mənim təsir gücümü çox şişirdirsiniz; komendant mənə verilmiş zəmanət məktubunu oxuyub, bilir ki, məhkəmə işlərinin bilicisi deyiləm. Fikir söyləyəsi olsam, bu, fərdin fikri olar, istənilən adamın fikri kimi heç bir mənə kəsb etməz, az-maz bildiyim kimi, bu cəza koloniyasında geniş səlahiyyətlərə malik komendantın fikrinin yanında isə çox əhəmiyyətsiz görünər. Sizin düşündüyünüz kimi, bu məhkəmə prosesi barədə onun fikri məlumdursa, qorxuram ki, mənim cüzi yardımım olmadan da bu işin sonu çatmış olsun.

Zabit bunu anladımı? Xeyr, hələ ki anlamadı. Bərk-bərk başını silkələdi, onun baxışından diksinib sıyıqdan əl çəkən müttəhimə və əsgərə gözucu nəzər saldı, səyyaha daha da yaxın gəldi, bu dəfə onun üzünə yox, haradasa pencəyinə baxdı və bayaqkindan xeyli asta səsle dilləndi:

- Komendantı yaxşı tanıyırsınız; ona və bizim hamımıza baxanda siz, ifadəmə görə üzr istəyirəm, müəyyən mənada məsumsunuz; inanın mənə, təsiriniz o qədər də yüksək dəyərləndirilə bilməz. Eşidəndə ki yalnız edamda iştirak etmək fikriniz var, özümü çox xoşbəxt saydım. Komendantın bu sərəncamı mənə aid olmalıydı, indi isə ondan mən öz xeyrimə istifadə edəcəyəm. Fikriniz yalançı pıçapıçlardan və ikrahlı baxışlardan yayınmadan, edamdakı iştirakçıların sayı çox olanda bundan qaça bilməzdiniz, izahlarımı dinlədiniz, maşını gördünüz, indi də edama baxmaq fikrindəsiniz. Yəqin, müəyyən qənaətə gəlmisiniz; xırda əyər-əskik olsa, edam vaxtı aradan qaldırılacaq. İndi isə sizdən bir xahişim var: komendantın yanında mənə dəstək verin!

Səyyah onun sözünü kəsdi.

- Necə edə bilərəm axı, – az qala, qışqıra-qışqıra dedi, – heç cür mümkün deyil. Sizə ziyanım dəyəcək qədər də xeyrim dəyə bilər.

- Edə bilərsiniz, – zabit cavab verdi. Səyyah qorxa-qorxa gördü ki, zabit yumruğunu düyünləyib. – Edə bilərsiniz, – zabit daha da israrla təkrarladı. – Başında bir plan var, alınmalıdır. Fikirləşirsiniz ki, təsiriniz yetərli olmaz. Mənsə bilirəm ki, olar. Amma etiraf edim ki, haqlısınız.

Fəqət bu məhkəmə prosesinin saxlanması üçün hətta mümkünsüz işə də cəhd etmək lazım gəlmirmi? Ona görə də planımı dinləyin. Onun baş tutması üçün gərək, hər şeydən əvvəl, məhkəmə barədə fikrinizi koloniyada bacardıqca dilə gətirməyəsiniz. Əgər sizdən birbaşa soruşmasalar, fikir söyləməyə ixtiyarınız yoxdur; cavabınız da qısa və qeyri-müəyyən olmalıdır; qoy elə bilsinlər ki, bu barədə danışmaq sizə ağırdır, kefiniz yoxdur, ağzınızı açıb danışmalı olsanız, ən ədəbsiz söyüşlər deməli olacaqsınız. Sizdən tələb etmirəm ki, yalan danışasınız; heç vəcəhlə; yalnız qısa cavab verəsiniz, təxminən: “Hə, edamı gördüm”, ya da, “Hə, bütün izahları dinlədim”. Yalnız bunu, daha bir kəlmə də. Lap komendantın düşüdükləri olmasa da, kefinizin pozulduğunu görmələrinə istənilən qədər səbəb var. Təbii ki, o, hər şeyi tam tərsinə başa düşəcək və özü bildiyi kimi yozacaq. Mənim planım da elə buna hesablanıb. Sabah komendantın sədrliyi altında idarənin ən yüksək məmurlarının iştirakıyla böyük bir iclas keçiriləcək. Bu cür icaslardan tamaşa düzəltməyə komendant çoxdan öyrəşib. Həmişə tamaşaçılarla dolu olan bir qalereya tikilib. Müşavirələrdə iştirak etməyə mən də məcburam, amma qəti ürəyimcə olmadığına görə, az qala, əsim-əsim əsirəm. Siz bu iclasa mütləq dəvət olunacaqsınız; bu gün özünüzü mənim planıma görə aparsanız, dəvət dönüb ısrarlı xahiş olacaq. Amma hansısa naməlum səbəbdən dəvət olunmasanız, onda gərək dəvətnaməni özünüz istəyəsiniz. Onu alacağımıza şübhə ola bilməz. Hə, deməli, sabah xanımlarla bərabər komendantın lojasında əyləşirsiniz. Nəzərlərini yuxarıya salanda komendant sizin orada oturduğunuza əmin olur. Bir neçə darıxdırıcı, məzəli, yalnız tamaşaçılara hesablanan müzakirə obyektindən – çox vaxt liman tikintisindən, yalnız liman tikintisindən danışirlar və nəhayət, məhkəmə prosesi də dilə gətirilir. Bunu komendant yetərincə tez etməsə, çalışacam ki, müzakirəyə çıxarılsın. Ayağa durub bugünkü edam haqqında məlumat verəcəm. Belə bir məlumat, əslində, orada verilmir, amma mən mütləq verəcəm. Komendant həmişə olduğu kimi, səmimi təbəssümlə mənə təşəkkür edəcək və özünü saxlaya bilməyəcək, ələ düşən gözəl fürsətdən istifadə edəcək.

“İndicə”, – bunu və ya buna bənzər nəşə deyəcək, – edam barədə məlumat verildi. Bu məlumata yalnız onu əlavə etmək istərdim ki, orada bildiyiniz kimi, koloniyamızın ən hörmətli qonağı, böyük tədqiqatçı iştirak edib. Elə bugünkü iclasımız da onun iştirakı ilə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Edamın və ondan əvvəlki mərhələnin köhnə qaydada aparılması barədə bu böyük tədqiqatçıya sual versək, necə olardı?” Təbii ki, hər tərəfdən sürəkli alqışlar, ümumi dəstək, ən fəali də mən. Komendant sizə təzim edib deyəcək: “Onda hamının adından sual verirəm”. Bu vaxt məhəccərin üstünə əyilirsiniz. Əllərinizi də, hamı görsün deyə, onun üstünə qoyursunuz, yoxsa xanımlar əllərinizdən yapışıb barmaqlarınızla oynayır. Nəhayət, söz sizə çatır. O vaxta qədərki saatların gərginliyinə necə dözəcəyimi bilmirəm. Nitqinizə heç bir məhdudiyyət qoymamalısınız, həqiqəti deyib səs-küy qaldırın, məhəccərin üstünə əyilin, fikrinizi – təkzib olunmaz fikrinizi səsiniz gəldikcə bağırın, bəli, bağırın komendantı bildirin. Bəlkə, bunu istəməyəcəksiniz, bu, sizin xarakterinizə uyğun gəlmir, bəlkə də, sizin ata yurduunuzda belə vəziyyətlərdə ayrı cür hərəkət edirlər, əslində, o da düzdür, elə bu da yetərlidir, qəti ayağa qalxmayın, yalnız bir-iki kəlmə deyin, pıçıltı ilə deyin ki, sizdən aşağıda oturan məmurlar eşitsin, bu bəs edər, gərək iştirakçıların kimliyindən, xırçıldayan çarxdan, qırılmış qayışdan, murdar keçədən bir kəlmə də deməyəsiniz, qəti, yerdə qalanlar mənim işimdir, inanın mənə, nitqim komendantı zaldan qovub çıxarmasa da, onu diz çökdürəcək və etiraf etməli olacaq: “Ey keçmiş komendant, qarşında baş əyirəm”. Budur mənim planım; onun yerinə yetirilməsində mənə kömək etmək istəyirsinizmi? Əlbəttə, istəyirsiniz, hələ daha çox istəməlisiniz!

Zabit səyyahın hər iki qolundan tutub tövşüyə-tövşüyə onun üzünə baxdı. Sonuncu cümləni qışqıra-qışqıra elə bərkdən dedi ki, hətta əsgərlə müttəhimin də diqqətini özünə çəkdi; onlar heç nə başa düşməsələr də, yeməklərinə ara verib gövşəyə-gövşəyə səyyaha baxdılar.

Səyyahın verməli olduğu cavab onun özünə lap əvvəldən bəlliydi; həyatında o qədər şey görmüşdü ki, burada qəti tərəddüd edə bilməzdi; dərindən yanaşdıqda doğru-dürüst adam idi və heç nədən qorxusu yox idi. Bununla belə, əsgər və müttəhimin baxışı altında yalnız biranlığa tərəddüd etdi. Necə deməliydisə, axırda elə də dedi:

- Yox. – Zabitin gözləri bir neçə dəfə böyükdü, amma baxışını ondan çəkmədi. – İzahat istəyirsiniz? – soruşdu. Zabit dinməyib başını tərptədi. – Mən bu cür məhkəmə işinin əleyhinəyəm, siz məni inam və etibara çağıranda onlardan heç vaxt sui-istifadə etməyəcəyəm, öz-özümə fikirləşdim ki, bu məhkəmənin əleyhinə çıxmağa haqqım çatırmı və mənim etirazımın, azca da olsa, uğura imkanı varmı? Bu vaxt kimə müraciət etməli olduğum mənə əvvəlcədən aydın idi: təbii ki, komendanta. Bunu mənə daha da aydın etdiniz, sizin vicdanlı inamınız məni azdırma bilməsə də, ürəyimə yatır.

Zabit yerində lal-dinməz qurudu, üzünü maşına çevirib azca dala əyildi, başını qaldırıb cizgiçiyə baxdı, sanki, hər şeyin yerli-yerində olmasını yoxlayırdı. Əsgərlə müttəhim də dostlaşana oxşayırdılar; qayıqla bərk-bərk bağlanan adamın hansı çətinliklərlə üzləşməsinə baxmayaraq, müttəhim əsgərə işarə etdi; əsgər ona doğru əyildi; müttəhim ona nəsə pıçıldadı, əsgər başı ilə razılıq bildirdi. Səyyah zabitin yanına gedib dedi:

- Mənim nə etmək istədiyimi hələ bilmirsiniz. Doğrudur, məhkəmə prosesi haqqında fikrimi komendanta deyəcəm, ancaq iclasda yox, təklidə; özü də burada çox qalmaqayacam ki, məni iclasa çağırırlar; sabah tezdən ya maşınla, ya da gəmi ilə yola düşürəm.

Duruşundan bəlli olurdu ki, zabit ona qulaq asmayıb.

- Deməli, proses sizi qane etməyib, – sanki, öz-özünə deyib gülümsədi, sinli kişi uşağın ağılsızlığına gülümsəyib təbəssümünün arxasında gerçək düşüncəsini gizlətdiyi kimi. – Deməli, onda vaxtı çatıb, – deyib birdən canlanan gözlərini səyyaha tuşladı, həmin gözlərdə müştərəkliyə hansısa bir tələb, hansısa bir çağırış vardı.

- Nəyin vaxtı çatıb, – səyyah narahatlıqla soruşdu, lakin cavab almadı.

- Sən azadsan, – zabit müttəhimə onun ana dilində dedi. Müttəhim əvvəlcə ona inanmadı. – Hə, hə, azadsan, – zabit təkrarladı. Müttəhimin sifətinə ilk dəfə əsl həyat qayıtdı. Gerçək idimi? Zabitin tezliklə keçib-gedəcək kefi əyləncəsiydimi? Onun könlünə bu mərhəməyi əcnəbi səyyahı salmışdı? Nə olan şeydi? Müttəhimin üz-gözündən bu suallar yağdı. Amma bu, uzun çəkmədi. Hər nə olsa da, azad olmağa ixtiyarı vardısı, vəlin imkan verdiyi qədər qımıldanmağa başladı.

- Qayıqları qıracaqsan, – zabit bağırdı, – sakit dur! İndicə açarıq. – Sonra işarə verib yanına çağırdığı əsgərlə işə girişdi. Müttəhim bir kəlmə də demədən xıslın-xıslın güldü, üzünü gah sola, zabitə çevirirdi, gah da sağa, əsgərə. Səyyahı da unutmurdu. – Dart onu çıxart, – zabit əsgərə əmr etdi. Vəl sınımasın deyə, ehtiyatlı tərپənmək lazım idi. Səbirsizliyi ucbatından müttəhim kürəyini bir neçə yerdən cızıb yaralamışdı.

Həmin andan etibarən, zabit ona qəti məhəl qoymadı. Səyyaha doğru gedib dəri qovluğu təzədən çıxartdı, vərəqlədi, axır ki, axtardığı vərəqi tapdı və onu səyyaha göstərdi.

- Oxuyun, – dedi.

- Bacarmıram, – səyyah cavab verdi, – demişəm axı, mən bu vərəqləri oxuya bilmirəm.

- Heç olmasa, vərəqə diqqətlə baxın, – deyib zabit səyyahla bərabər oxumaq üçün daha da yaxına gəldi. Bu da kömək etməyəndə, yeni bir yolla oxumağı səyyaha asanlaşdırmaq üçün çeçələ barmağını vərəqin üstü ilə havada fırlatdı, sanki, kağıza heç cürə toxunmaq olmazmış. Səyyah ən azı bu işdə zabitə yaramaq xətrinə xeyli zəhmətə qatlaşdı, lakin oxumaq ona müyəssər olmadı. Bu zaman zabit yazını hərfləməyə başladı, sonra da hərfləri birləşdirə bilib bir dəfə oxuya bildi.

- “Ədaləti unutma!” yazılıb, – dedi, – indi ki, oxuya bilərsiniz. – Səyyah kağızın üstünə o qədər əyildi ki, onun kağıza toxunacağı qorxusundan zabit onu bir az da qırağa məkdi; doğrudur, səyyah heç nə demədi, amma aydın idi ki, yenə heç nə oxuya bilməmişdi. – “Ədaləti unutma!” yazılıb, – zabit bir də təkrarladı.

- Ola bilər, – səyyah dilləndi, – inanıram ki, orada elə yazılıb.

- Onda çox yaxşı, – qismən razı qalan zabit dillənib əlindəki kağızla nərdivana qalxdı; böyük ehtiyatkarlıqla kağızı cizgiçinin üstünə sərrib çarxın işini büsbütün dəyişdirdi, əzablı iş olmalıydı, söhbət həm də ən xırda çarxlardan gəldirdi; cizgiçinin içində zabitin başı hərdən tamam yox olurdu, çünki çarxı tam dəqiqliyi ilə yoxlamalıydı.

Səyyah ara vermədən bu işi altdan yuxarı izlədi, boynu qurudu, günəş işığına qərq olmuş səmadan gözləri ağrıdı. Əsgərlə müttəhim indi bir-biriyə məşğul idi. Müttəhimin çalaya atılmış köynəyi ilə şalvarını əsgər süngünün ucuna keçirib çıxartdı. Köynək yaman çirkə bulaşmışdı və müttəhim onu su çəmində yudu. Sonra köynəklə şalvarı geyinəndə əsgəri də, onun özünü də gülmək tutdu, çünki paltarlar arxadan iki kəsilmişdi. Bəlkə də, müttəhim əsgəri əyləndirməyə borclu ydu, kəsilib-cırılmış paltarda onun qabağında firfıra kimi fırlanır, əsgər də yerə çöküb gülə-gülə dizinə döyürdü. Həmişə də ağaların burada olduğunu nəzərə alıb özlərini yığışdırırdılar.

Zabit yuxarıda işini bitirəndən sonra hər şeyə xırdalıqlarına qədər bir daha nəzər salıb gülümsədi, bu dəfə də cizgiçinin azca aralı qalmış qapağını örtüdü, aşağı enib əvvəlcə çalaya, sonra da müttəhimə baxdı, özündən razı halda onun paltarını götürdüyünü gördü, axırda əllərini yumaq üçün su çəninin yanına yollandı, əlinin çirkini görüb özündən zəhləsi getdi, dilxor oldu ki, yuya bilməyəcək və nəhayət, əllərini quma soxdu, bu əvəz onu qane etməsə də, taleyinə boyun əyməli oldu, lap axırda ayağa qalxıb pencəyini çırpdı. Bu zaman yaxalığının altına təpişdirdiyi iki qadın yaylığı sürüşüb əlinə düşdü.

– Al, bu da sənin cib yaylıqların, – deyib onları müttəhimə atdı və səyyaha izahat verməyə çalışdı: – Xanımların hədiyyəsidir.

Pencəyini çıxaranda, axırda da tamam lütlənəndə açıq-aşkar tələsməyinə baxmayaraq, hər paltarı səliqə ilə təmizləyirdi, hətta silah geyiminin üstündəki gümüş qaytanları barmağı ilə otərəf-butərəfə sürtüb biləyini silkələdi. Paltarın birini təmizləyib qurtaran kimi könülsüz-könülsüz çalaya tullamağı bu səliqə ilə heç cür bir araya sığmırdı. Qalan axırını əşyası xırda sallama xəncəriydi. Xəncəri qınından çıxarıb sındırdı, sonra hamısını – xəncərin qırıqlarını, qınıni və kəmərinə – əlinə yığıb elə güclə tulladı ki, onlar çalada bir-birinə dəyib səs saldılar.

İndi çılpaq durmuşdu ortada. Səyyah dodağını dişləyib heç nə demədi. Nə baş verəcəyini bilsə də, zabitə nədəsə mane olmağa haqqı yox idi. Zabitin ürəkdən bağlandığı məhkəmə prosesinin ləğvi – bəlkə də, özünü buna borclu sayan səyyahın müdaxiləsi sayəsində – belə yaxınlaşmışdısa, tamamilə düz hərəkət edirdi. Onun yerinə səyyah olsaydı, o da belə edərdi.

Əsgərlə müttəhim ilk anlar heç nə anlamadılar, hətta heç o tərəfə baxmırdılar da. Cib yaylıqlarını geri aldığına müttəhim yaman sevinirdi, lakin sevinci uzun sürmədi, çünki əsgər gözlənilməz, cəld bir hərəkətlə onları dartıb müttəhimin əlindən almışdı. Əsgərin kəmərinin arxasına taxılmış yaylıqları indi də müttəhim çəkib çıxarmağa çalışırdı, amma əsgər ayıq-sayıq idi. Yalnız zabit tam lütlənəndən sonra onlar diqqətlərini bu tərəfə yönəldilər. Hansısa böyük dəyişiklik duyğusundan, deyəsən, müttəhim xüsusilə mat qalmışdı. Onun başına gələnlər indi zabitin başına gəlirdi. Yəqin, əcnəbi səyyah ona belə əmr etmişdi. Deməli, qisas bu imiş. Sona qədər əzab çəkmək əvəzinə, indi onun qisası alınırdı. Üzündə yağın, lal bir gülüş peyda olub bir daha çəkilmədi.

Zabit artıq maşının yanında ydu. Əvvəllər onun maşına bələdliyi tam bəlli olsa da, indi onunla davranmağı və maşının ona qulaq asmağı hər kəsi mat-məttəl qoymuşdu. Əlini vələ təzəcə yaxınlaşdırmışdı ki, vələ əli tuşlamaqdan ötrü düzgün vəziyyəti almaq üçün bir neçə dəfə qalxıb endi; zabit yalnız çarpayının qırağından tutdu və çarpayı titrəməyə başladı; keçə onun ağzına

yaxınlaşdı, görürdün ki, zabit onu ağzına almaq istəmir, lakin tərəddüdü uzun çəkmədi, təslim olub onu ağzına aldı. Hər şey hazır idi, təkcə qayışlar qıraqlardan aşağı sallanırdı, lakin onlara heç ehtiyac da yox idi, zabiti qayışla bağlamağa lüzum qalmamışdı. Bu vaxt müttəhim boş qalmış qayışları gördü, onun fikrincə, onlar bağlanmasaydı, edam yarımçıq sayılardı, ona görə də əsgərə işarə etdi və hər ikisi zabiti qayışla bağlamaq üçün zabit ayağının birini irəli özlərini yetirdilər, ona görə də ayağını geri çəkib özünü qayışlatdı. Bundan sonra ayağı dəstəyə çatmadı; onu nə əsgər, nə də müttəhim tapa biləcəkdilər və səyyah yerindən tərpənməməyi qərara aldı. Buna heç ehtiyac da olmadı; qayışlar yenicə bərkidilmişdi ki, maşın işləməyə başladı; çarpayı titrədi, iynələr dərinin üstündə oynadı, vəl yuxarı-aşağı yırğalandı. Səyyah cizgiçidə çarxlardan birinin xırçıldayacağını xatırlayana qədər bir xeyli ora baxdı; amma hər şey səssiz idi, heç adicə cırıltı da eşidilmirdi.

Bu cür səssiz işləməsi ilə maşın daha heç kimin diqqətini çəkmirdi. Səyyah əsgərlə müttəhim tərəfə baxdı. Müttəhim əsgərə nisbətən xeyli şux görünürdü, maşında hər şey ona maraqlıydı, gah aşağı əyilir, gah da gərnəşirdi, həmişə də əsgərə nəsə göstərmək üçün şəhadət barmağını irəli uzadırdı. Səyyahın bundan zəhləsi qaçdı. Axıra qədər burada qalmağa qərar vermişdi, lakin bu iki nəfərin hərəkətlərinə dözə bilmədi.

– Gedin evə, – dedi.

Əsgər, bəlkə də, buna hazır idi, amma müttəhim əmrinə cəza kimi başa düşdü. Əllərini çarpazlayıb ləliyərk burada qalmasına icazə istədi və səyyah başını silkələyərək dediyindən dönmək istəməyəndə hətta diz çökdü. Səyyah gördü ki, əmrin xeyri olmayacaq, hər ikisini qovmaq üçün onların yanına getmək istədi. Bu vaxt yuxarıda, cizgiçidə şaqqıltı eşitdi. başını qaldıraraq ona baxdı. Çarxlardan biri xarabmi olmuşdu? Amma başqa şey idi. Cizgiçinin qapağı ağır-ağır qalxıb şaqqıltıyla açıldı. Çarxın dilləri göründü və yuxarı qalxdı, tezliklə bütün çarx bayıra çıxdı, sanki, hansısa möhtəşəm bir güc cizgiçini elə sıxdı ki, orada çarxa yer qalmırdı; çarx cizgiçinin qırağına qədər diyirlənib yerə düşdü, bir xeyli qumda yumalanıb rahatlandı. Amma bu vaxt yuxarıda başqa birisi baş qaldırdı və ardınca da zorla seçilən irili-xırdalı bir çoxu, hamısı da eyni cür diyirlənib gəldi, elə bilirdin, cizgiçi indicə boşalacaq, bu vaxt yeni, sayı-hesabı bilinməyən böyük bir çarx dəstəsi içəridən çıxıb üzəaşağı diyirləndi, qumda yumalanıb dayandı. Bu hadisədən müttəhim səyyahın əmrini tamam unutdu, dişli çarxlar onu büsbütün hayıl-mayıll etmişdi, onlardan birini tutmaq istədi, hətta əsgəri ona kömək etməyə çağırırdı, lakin qorxub əlini geri çəkdi, çünki ən azı ilk diyirlənmədə onu qorxuya salan növbəti bir çarxın aşağı yumalanması idi.

Onun əksinə olaraq, səyyah bərk narahatlıq keçirdi; maşın açıq-aşkar dağılıb tökülürdü; onun sakit işləməsi aldadıcı idi; səyyahda zabiti dartıb çıxarmaq duyğusu baş qaldırdı, çünki zabitin öz qeydinə qalmağa halı qalmamışdı. Lakin çarx məsələsi onun diqqətini büsbütün özünə çəkdiyinə görə maşının digər yerlərinə baxmaq fürsətini qaçırmışdı; amma o, indi, sonuncu çarx cizgiçini tərk edəndən sonra vəlin üstünə əyləndə yeni, daha acı sürprizlə qarşılaşdı. Vəl yazmırdı, yalnız iynələrini batırırdı. Səyyah müdaxilə edib bu həngaməni mümkünə durdurmaq istədi, bu, zabitin nail olmaq istədiyi işgəncə deyildi, birbaşa qətl idi. Səyyah əllərini uzatdı. Lakin bu zaman vəl deşik-deşik olmuş bədənlə yana doğru qalxdı, bunu, adətən, on ikinci saatda etməliydi. Bədənin yüz yerindən qan fişqırırdı, su ilə qarışmadan, çünki su borucuqları da imtina etmişdi. İndi sonuncusu da imtina etdi, bədən uzun iynələrdən qopmaq bilmirdi, qan axıda-axıda

çalanın üstündə yerə düşmədən asılıb qalmışdı. Vəl köhnə vəziyyətinə qayıtmaq istədi, lakin, elə bil, yükündən azad olmadığını hiss etdi, çalanın üstündə dayanıb durdu.

– Bəlkə, kömək edəsiniz! – Səyyah əsgər və müttəhim tərəfə qışqırdı və özü zabitin qıçlarından yapışdı. O, bir tərəfdən zabiti ayaqlarından qaldırmaq istəyirdi, həmin iki nəfər isə o biri tərəfdən onun başından tutmalıydılar və bu yolla zabit asta-asta iynələrdən azad olmalıydı. Amma həmin iki nəfər gəlməkdə tərəddüd etdi; müttəhim birbaşa arxaya çevrildi; səyyah onların yanına gedib hər ikisini zabitin başına doğru sıxışdırmalı oldu. Özü də istəmədən cəsədin üzünə baxdı. Sifət sağlığında necəydi, eləydi; vəd olunan xilasdan heç bir nişanə yox idi; başqalarının məşində tapdığını zabit tapa bilməmişdi; dodaqları bərk-bərk bir-birinə sıxılmışdı, gözləri yumulmamışdı, orada həyat ifadəsi, baxışlarında isə bir dinclik və əminlik vardı, iri dəmir iynənin ucu alınə sancılmışdı.

Səyyah qabaqda, arxasınca da əsgərlə müttəhim koloniyanın ilk evlərinə çatanda əsgər onlardan birini barmağı ilə göstərib dedi:

- Çayxana buradır.

Evlərdən birinin zirzəmisində mağaraya bənzər dərin, alçaq, divarları və tavanı hisdən qaralmış bir otaq vardı. Küçə tərəfdən eni boyunca açıq idi. Çayxana komendantura binasına qədər dağılıb-tökülmüş digər koloniya evlərindən az seçilsə də, səyyaha tarixi xatirələr təsiri bağışladı və o, keçmiş dövrün hökmünü hiss etdi. Binaya yaxınlaşdı, hər iki müşayiətçisi də arxasında, çayxananın qabağında düzülmiş boş masaların arası ilə yeridi, içəridən gələn sərin, lakin kif havanı ciyərlərinə çəkdi.

- Qoca burada dəfn olunub, – əsgər dilləndi, – ruhani qəbiristanlıqda basdırılmağa qoymadı. Xeyli çaşıb qaldılar, nəhayət, burada basdırdılar. Bu barədə zabit sizə, yəqin, heç nə danışmayıb, çünki ən çox utandığı şey bu idi. Hətta gecələr bir neçə dəfə qocanı qazıb çıxarmağa cəhd etmişdi, hər dəfə də buradan qovulmuşdu.

- Qəbir haradadır? – Əsgərə inanmaq istəməyən səyyah soruşdu. Hər ikisi – həm əsgər, həm də müttəhim onun qabağına düşüb qaça-qaça əllərini uzatdılar və qəbrin yerini səyyaha göstərdilər. Səyyahı arxa divara qədər gətirdilər, burada bir neçə masanın arxasında müştərilər oturmuşdu. Çox güman ki, liman fəhlələriydi, qara saqqalları işim-işim işıldayan güclü kişilər. Heç birinin əynində pencək yox idi, köynəkləri cırıq idi, taleləri ilə barışan kəsib adamlara oxşayırdılar. Səyyah onlara yaxınlaşanda bir neçəsi ayağa durub divara qısıldı və ona baxdı.

- Əcnəbidir, – səyyahın böyür-başında pıçıldırdılar, – qəbrə baxmaq istəyir.

Altında qəbir daşı olan masalardan birini qırağa çəkdi. Adi bir daş idi, masanın altında gizlədə bilmək üçün yetərinə alçaq. Üstündə həddən artıq xırda hərflərlə yazısı vardı, onu oxumaq üçün səyyah çömbəlməli oldu.

“Keçmiş komendant burada uyuyur. Onun indi adlarını gizlədən pərəstişkarları kişinin qəbrini qazmış və daşını qoymuşlar. Peyğəmbərlik edirlər ki, müəyyən vaxt keçəndən sonra komendant dirilib qalxacaq və öz pərəstişkarlarını bu yurddan koloniyanın yenidən zəbt etməyə səsləyəcək. İnanın və gözləyin!”

Səyyah yazını oxuyub ayağa qalxanda gördü ki, kişilər onun ətrafında dayanıb gülümsəyirlər, sanki, yazını onunla bərabər oxumuş və gülünc saymışdılar, indi də ondan öz fikirlərinə qoşulmağı tələb edirlər. Səyyah özünü elə apardı ki, guya, heç nə başa düşməyib, onlara bir az xırda pul verdi, masanın qəbrin üstünə çəkilməsini gözlədi, çayxanayı tərk edib limana getdi.

Əsgərlə müttəhim çayxanada tanışlarına rast gəldilər, həmin tanışlar onları xeyli ləngitdi. Amma tezliklə onların əlindən çıxıb bildilər, çünki hər ikisi səyyahın dalınca qaçanda o artıq qayıqlara aparan uzun pilləkəni yarı eləmişdi. Çox güman ki, səyyahı son anda məcbur etmək istəyirdilər ki, onları da aparsın. Səyyah onu buxar gəmisinə aparması üçün aşağıdakı qayıqçı ilə sövdələşəndə əsgərlə müttəhim qışqırmağa cürət etməyib lal-dinməz tələsə-tələsə pilləkəni aşağı endilər. Amma onlar gəlib çatana kimi səyyah artıq qayıqdaydı və qayıqçı sahildən aralanırdı. Onlar qayığa hoppana bilərdilər, lakin səyyah düşünlü ağır vəli əlinə götürüb hədələdi və bununla onları qayığa hoppanmaqdan çəkirdi.

Çaqqallar və ərəblər

Biz vadidə düşərgə salmışdıq. Yol yoldaşlarımız yatırdı. Yanımdan ucaboy, ağbəniz bir ərəb keçdi; dəvələri yerbəyer edib yatmağa gedirdi.

Arxası üstə otluğa uzandım; yatmaq istəyirdim, yata bilmirdim; uzaqdakı çaqqalın “gileyli” ulartısı; yenidən qalxıb oturdum. Uzaqdakılar birdən-birə yaxında peyda oldu. Ətrafımda çaqqalların vurnuxması; tutqun qızılı rəngdə parlayıb sönən gözlər; şümşad bədənlər, qamçı altında qanunauyğun və cəld hərəkətlə.

Biri arxadan yaxınlaşdı, qolumun altından sivişib düz qarşımda durdu, sanki, hənirtimə ehtiyacı vardı, sonra yaxına gəlib, az qala, mənimlə göz-gözə danışmağa başladı:

- Bu göz işləyən yerlərdə ən qoca çaqqal mənəm. Səni burada salamladığıma görə özümü xoşbəxt sayıram. Az qala, ümidimi itirmişdim, çünki səni çoxdandır ki, səbirsizliklə gözləyirik; anam gözləyib, onun anası gözləyib, daha sonra onların da ana və nənələri, düz bütün çaqqalların ulu anasına qədər. İnan buna!

- Bu məni bərk heyrtləndirir, – dedim və tüstüsü ilə çaqqalları qovmaq üçün odun qalağını yandırmağı unuttum, – eşitdiklərimə çox təəccüblənirəm. Yalnız təsadüfən uzaq şimaldan gəlmişəm və kiçik bir səyahət etmək fikrim var. İstədiyiniz nədir, çaqqallar?

Bəlkə də, həddən artıq səmimi səslənən bu müraciətdən cəsarətə gəlib ətrafımda sıxlaşdılar; hamısı finxırtı ilə kəsik-kəsik nəfəs alırdı.

- Bilirik ki, – qoca çaqqal dilləndi, – şimaldan gəlirsən, ümidimiz də elə bunadır. Burada ərəblər arasında tapılmayan ağıl orada var. Bilirsənmi, bu soyuq təkəbbürdən ağıl qığılcımı qoparmaq olmaz. Yemək üçün onlar heyvanları öldürürlər və leşdən zəhlələri gedir.

- Belə bərkdən danışma, – dedim, – yaxınlıqda ərəblər yatır.

- Doğurdan da, qəribsən, – çaqqal dedi, – yoxsa bilərdin ki, dünya bina olandan çaqqal heç bir ərəbdən qorxmur. Onlardan qorxaq? Belə bir xalqın içinə düşməyimizin özü bədbəxtlik deyilmi?

- Ola bilsin, ola bilsin, – dedim, – mənə yad olan şeylər barədə hökm verə bilmərəm; deyəsən, bu, çoxdanın davasıdır; bəlkə, qanınızdadır; ola bilsin, elə qanla da sona yetsin.

- Çox ağıllısan, – qoca çaqqal dilləndi; hamısı tənəfnəfəs vəziyyətdən yeyin-yeyin nəfəs aldı, baxmayaraq, sakit dayanmışdılar; açıq ağızlarından və bir-birinə qapanmış dişlərinin arasından ara-sıra acı, dözülməz bir qoxu vururdu, – çox ağıllısan; dediklərin bizim qədim nəsihətimizə uyğun gəlir. Biz gərək onların qanını içək ki, davamıza son qoyulsun.

- Oho! – İstədiyimdən də çılğın dilləndim. – Onlar özlərini müdafiə edəcək; sizi tufəngləri ilə sürü-sürü qıracaqlar.

- Bizi düz başa düşməmişən, – dedi- uzaq şimala da xas olmayan insan düşüncəsi ilə. Biz onları öldürməyəcəyik. Tər-təmiz yuyunmağımıza heç Nilin suyu da bəs eləməzdi. Biz ki onların başını görün kimi qaçıb uzaqlaşırıq, təmiz havaya, vətənimiz səhraya.

Bu arada uzaqlardan gəlib onlara qoşulan çaqqallar da daxil olmaqla hamısı başını aşağı salıb onu pəncələri ilə təmizlədi; sanki, özlərinə də dəhşətli görünən iradələrini gizlətməyə çalışırdılar və mən yaxşı halda çaqqalların başı üstündən sıçrayıb onları tərk edərdim.

- Nə etmək niyyətindəsiniz, – soruşub yerimdən qalxmaq istədim; amma bacarmadım; cavan çaqqallardan ikisi dişlərini arxadan pəncəyimə və köynəyimə keçirmişdi; oturmalı oldum.

- Onlar sənin ətəyindən tutub saxlayırlar, – qoca çaqqal cidd-cəhdlə dilləndi, – ehtiram əlaməti olaraq.

- Deyin məni buraxsınlar! – həm qocaya, həm də cavanlara üz tutub qışqırdım.

- Buraxmayıb nə edəcəklər?! – Qoca çaqqal dilləndi. – Əgər bunu istəyirsənsə. Amma bir az çəkəcək, çünki, adətimize görə, dişlərini bərk batırıblar, indi də gərək asta-asta çəkib çıxarsınlar. Ona qədər xahişimizi dinlə.

- Özünüzü belə aparsanız, dinləməyəcəm, – dedim.

- Gəl bizi sınağa çəkmə, – deyib, ilk dəfə olaraq, təbii səsi ilə gileyləndi, – yazıq məxluq, bacardığımız bircə dişləməyimizdir; hər şeydən ötrü – istər yaxşılıq olsun, istər pislilik – yalnız dişimiz kara gəlir.

- Nə istəyirsən axı? – bir balaca mülayim soruşdum.

- Ağa, – səsinə qaldırılıb dedi, çaqqalların hamısı da ağızlarını göyə tutub uladı; bu, ucqar qərblərdə qulağıma bir avaz kimi doldu. – Ağa, gərək sən dünyanı ikiye bölən davamıza son qoyasan. Görkəmindən ulularımızın dediği adamsan, bunu edəcək adam. Ərəblərdən barış istəyirik; nəfəs almalı hava, üfüqə qədər onlardan təmizlənmiş məkan; ərəbin kəsdiyi qoyunun fəryadını eşitmədən; qoy heyvanlar öz əcəli ölsün; onların qanını sərbəst içək, leşlərini sümüyə

qədər təmizləyək. Təkcə təmizlik, təmizlikdən başqa heç nə istəmirik, – hamısı ağlayıb hıçqırmağa başladı, – sən bu fani dünyada buna necə dözsən, a qəlbi kövrək, a şirin içalat? Onların ağı da murdardır, qarası da; saqqallarının özü bir dəhşətdir; göz qıyıqlarına baxanda tüpürmək istəyirsən; qollarını qaldıranda qoltuqları cəhənnəm kimi ağız açıq. Ona görə də, ey dəyərlı ağa, sənın hər şeyi bacaran əllərinin köməyi ilə qayçıyı götür boğazlarını üz!

Onun başınşn işarəsi ilə çaqqallardan biri yaxınlaşıb köpək dişində pas basmış bir tikiş qayçısı gətirdi.

- Axır ki, qayçı da gəldi və işlər bitdi! – Küləyin əksinə olaraq, ayağını sürüyə-sürüyə bizə yaxınlaşan ərəb sarvanımız qışqırıb nəhəng qaçmasını havada oynatdı.

Hər şey gözlənilməz oldu, ancaq çaqqallar bir xeyli uzağa çəkilib durdular, bir-birinə sığınaraq; o qədər heyvan elə sıx dayanmışdı, elə quruyub qalmışdı, alovla dövrələnmiş dar xalxal təsiri bağışlayırdı.

- Beləcə, ağa, bu tamaşanı da görüb dediklərini eşitdin, – deyə ərəb əsil-nəcəbətının icazə verdiyi qədər şən güldü.

- Deməli, heyvanların nə istədiyini bilirsən? – soruşdum.

- Əlbəttə, ağa, – dedi, – bu ki hamıya bəllidir; nə qədər ki ərəb sağdır, bu qayçı çöldə dolaşacaq və son günə kimi bizdən əl çəkməyəcək. Böyük əməl üçün o, hər avropalıya təklif olunacaq; hər bir avropalı onların gözündə buna qadir insandır. Bu heyvanlar ağılsız ümidlərindən əl götürmür. Xalis dəlidirlər. Buna görə də onları sevirik, onlar bizim itlərimizdir; sizinkilərdən çox-çox gözəl. Baxsan, pis olmaz, gecə dövələrdən biri ölüb, cəmdəyini bura gətirmişəm.

Dörd nəfər gəlib, ağır leşi qabağıımıza uzatdı. Yerə təzəcə ot qoymuşdular ki, çaqqallar ulamağa başladılar. Sapa düzölmüş kimi qarınları üstə, hərdən də duruxa-duruxa bizə yaxınlaşdılar. Ərəbləri, nifrəti yerli-dibli unutmuşdular, kəskin iy verən cəmdək onların ağılı başlarından almışdı. Biri artıq onun boğazından yapışmış birinci dişləmlə şah damarı tapmışdı bədəninin hər əzələsi nəhəng alovu söndürmək üçün su nasosu kimi dartılıb titrəməyə başladı. Bundan sonra hamısı dağ boyda cəmdəyin üstünə döşəndi.

Bu vaxt sarvan onları eninə-uzununa qamçıladi. Çaqqallar başlarını qaldırdılar; yarıməst, yarıhuşsuz; qarşılardakı ərəbi gördülər; qamçının zərbəsini daddılar; bir sıçrayışla arxaya çəkildilər və xeyli geri qaçdılar. Dəvənin qanı gölməçələnib buğlanırdı, bədəni bir neçə yerdən cırılmışdı. Çaqqallar dözə bilmədilər; yenidən özlərini leşin üstünə atdılar; sarvan da qamçısını yenidən qaldırdı; onun qolundan yapışdım.

- Haqlısız, ağa, – dedi, – qoy işlərində olsunlar; həm də yığışmaq vaxtıdır. Onları özün gördün. Qəribə heyvanlardır, deyilmi? Həm də bizə necə də nifrət edirlər!

Kənd həkimi

Mən çox çıxılmaz vəziyyətdəydim ; təcili getmək lazım idi ; on mil aralıdakı kənddə mənə ağır xəstə gözləyirdi ; onunla mənə aramızı dəhşətli çovğun kəsmişdi ; mənə arabam vardı , elə bizim kənd yolları üçün yarayan yüngül və hündür təkərli araba ; əlimdə yol çantası , özüm də kürkə bürünüb getməyə hazır vəziyyətdə həyətdə dayanmışdım ; di gəl, atım yox idi! Builki sərt qışın ağrı və məhrumiyyətlərinə dözməyən at ötən gecə gəbərmişdi ; qulluqçum kəndi axtarmağa başladı ki , bəlkə biri mənə at verə , lakin gözlədiyim kimi ümitsiz cəhd . Və mən getdikcə sıxlaşan qarın altında hərəkətsizlikdən keyiyərək boş – boşuna dayanıb durmuşdum . Bu da qulluqçum , o təkdir ; hələ darvazanın yanından fanarla mənə işarə edir . Əlbəttə ki , belə bir vaxtda , üstəlik də bu cür yol üçün heç kim atını mənə verməzdi ! Yenə də həyətdə var – gəl etdim , lakin onsuz da ağıma bir şey gəlmədi . Qayğılı və fikirli halda istifadəsiz qalmış donuz pəyəsinin laxlayan qapısına ayağımla toxundum . Qapı açıldı və rəzələri cırıldadı . Pəyədən hərərlə birgə elə bil at iyi də gəlirdi . Tavandakı kəndirdə tutqun fənər yellənirdi . Alçaq anbarçada ikiqat bükülüb oturmuş yekəpər bir kişi mənə sarı çevrilib göy gözlərini üzmə zillədi .

- Əmrinizlə həyərləyimmi ? – deyə o iməkləyə -iməkləyə soruşdu .

Bilmədim ki , ona nə deyim . Fəqət əyildim ki , orada daha nə olduğunu görüm . Qulluqçu qız onun yanında dayanmışdı .

- Varlının heç ağına da gəlməz ki , onun təəssüratında nə var , nə yox , – qulluqçu qız belə deyən kimi hər ikimiz güldük .

- E – hey , “ Qardaş “ , e – hey , “ Bacıcan !” – deyə mehtər qışqırdı və iki nataraz at ayaqlarını qarınlarına yığıb gözəl başlarını dəvə kimi yellədirək , yumru ombalarını oynadaraq bir –birinin ardınca qapı aralığında ağır – ağır çıxdı . Dərhal da hündür ayaqları üzərində qamətlərini düzəltdilər . Onların parlaq tükləri arasından qatı buğ çıxırdı .

- Ona kömək elə , – dedim . Lütfkar qız da mehtərə yəhər – qayıışı vermək üçün tələsdi .

- Ancaq qız təzəcə yaxınlaşmışdı ki , mehtər onu qucaqlayıb üzünü üzünə sıxdı . Qız qışqırıb mənim üstümə atıldı ; onun yanağında iki sıra dişin qırmızı yerləri qalmışdı .

- Heyvanın biri heyvan , qamçı yemək istəyirsən ? – deyə qəzəblə qışqırdım .

- Tezəcə də özümü ələ aldım , axı mən bu adamla heç tanış da deyiləm . Heç bilmirəm hardan peyda oldu . Bir kimsə mənə kömək etmədiyi halda , o özü mənə yardım etmək istəyir . Mehtər elə bil ki , fikirlərimi oxuyaraq hədəmi bir qulağından alıb , o birindən ötürdü . Və hələ də atlarla əlləşərək bir anlığa mənə tərəf döndü :

- Əyləşin

Doğurdan da hər şey hazır idi . Bu cür əla qoşqu ilə hələ indiyəcən he yerə getməmişdim , ona görə də həvəslə əyləşirəm .

- Özüm sürəcəyəm , sən yolu tanıdırsan , – deyə mən bildirirəm .

- Bəs necə , mən heç sizinlə getməyəcəyəm də , Roza ilə qalacam .

- Yox ! – deyə Roza çığırdı . Və özünün labüd iştirakını qabaqcadan hiss edərək dəhşət içində evə cumur ; mən onun qarını bağladığı zəncirin cingiltisini eşidirəm ; qıfılın neci şaqıldadığını dinləyirəm ; təqibdən gizlənərək , əvvəlcə dəhlizdə , sonra isə o biri otaqlarda ırağı söndürdüyünü görürəm .

- Sən mənimlə gedəcəksən , yoxsa , mən də getməyəm . Bəlkə elə bilirsən ki , xidmətinin əvəzində qızı sənə verəcəm ?

- Ehey , yelqanadlılar , ! – deyə o qışqırdı , əllərini şaqqudatdı və güclü axın talaşanı aparan kimi , qoşqu da yerindən götürüldü ; mən mehtərin zərbələrindən ev qapısının necə titrədiyini və dağıldığını hələ də eşidirəm və kəskin fit səsləri gözümlə və qulaqlarımı dolduraraq mənim bütün hissiyatımı korşaldı . Lakin bu , bircə an davam edir ; ətrafa baxmağa macal da tapmadım , çünki artıq lazımı yerdəyəm – elə bil ki , malikanəmin darvazaları xəstənin həyətinə açılmış ; atlar farağat durublar ; boran sakitləşib ; ay işıq saçır ; xəstənin ata – anası məni qarşılamağa çıxır ; arxalarınca onun bacısı qaçır , məni qoşqudan az qala əllərində çıxarıb aparırlar ; onların pərakəndə izahatlarını başa düşmürəm ; xəstənin otağında bir udum hava da yoxdur , çatlaq – çatlaq olmuş soba tüstüləyir ; pəncərəni açmağı qərarlaşdırıram , lakin əvvəlcə xəstəyə baxmaq istəyirəm . Köynəksiz uzanmış arıq , çəlimsiz bir oğlandır ; hərərəti yaxşıdır , nə az deyil , nə də çox . Gözləri isə donuqdur . Və o , pərqu döşəkdən dikləib boynumu qucaqlayır , astadan pıçıldayır :

- Doktor , mənə ölməyə icazə ver .

Ətrafa baxıram ; heç kim bunu eşitmədi ; valideyinləri səssizcə dayanıb , intizar içində hökmünü gözləyirlər ; bacısı çantamı qoymaq üçün stul gətirir ; mən çantanı açıb alətlərlə qurdalanıram ; oğlan çarpayından mənə tərəf dartınıb xahişini xatırladır ; maqası götürüb şam işığında yoxlayır və yenə yerinə qoyuram . “ Hə , – təhqiramiz hiddətlə fikirləşirəm , – məhz belə hallarda köməyə Allahlar gəlir , onlar əvvəlcə sənə lazım olan atı yollayırlar və sonra da heç bir ehtiyac olmadan mehtərin üstünə düşürlər ... “ Yalnız indi Rozanı xatırlayıram ; ne etməli , onu necə xilas etməli Ş bu mehtərin altından necə qurtulmalı – şeytanın özünün yuva saldığı evdən on mil aralı , atlarlar ? O atlarla ki , hansı yollasa yan qayıqlarını boşaltmış , indi isə pəncərələri , məlum deyil necə taybatay açmışdılar ; hər ikisi başlarını otağa soxub bütün ailədəki çaxnaşmaya baxmayaraq , xəstəni süzürdülər . “ Lap elə indicə evə gedirəm , – atlar məni səsləyirmiş kimi qət edirəm , lakin boğanaqdan nəfəsimin kəsildiyini düşünən xəstənin bacısına imkan verirəm ki , kürkümü çıxartsın . Qabağıma bir stəkan rom qoyurlar , qoca çiynimə toxunur – bu cür böyük qurban ona sərbəst davranmaq hüququ verir . Mən başımı yırğalayırəm ; bu çəlimsiz qoca ilə məni gözləyən söhbət indidən ürəyimi bulandırır ; yalnız buna görə içməməyə üstünlük verirəm . Anası yatağın yanındadır və işarə ilə məni çağırır ; mən itaətkarcasına başımı xəstənin sinəsinə qoyuram , – bu zaman atlardan biri başını tavana sarı qaldırıb bərkədən kişnəyir , – oğlan da mənim nəm saqqalımla təmasdan titrəyir . Hər şey mənim gözlədiyim kimidir : oölan sağlamdır , fəqət yüngülvari qan azlığı var , qayğıkeş aba səylə na xeyli qəhvə içirdir ; ancaq o sağlamdır , onu yataqdan yumruqla qovmaq lazımdır . Lakin heç kəsə təbiiyyə vermək fikrində deyiləm , qoy başımdan açılınsın ! Mən buraya rayon hökuməti tərəfindən təyin edilmişəm və lazım olduğundan da artıq vicdanla çalışıram . Mənə qəpik – quruş vermələrinə baxmayaraq , heç canıma da heyfim gəlmədən həvəslə yoxsulların qulluğundayam . Bu yandan da Rozanın qayğısı ; oğlan deyəsən haqlıdır , elə mənim də ölmək vaxtımdır . Sonu görünməyən qış uzununu burda mən nə edim ki ? Atım ölüb , kənddə də heç kəs özününkünü mənə borc verməz .Donuz

pəyəsində özüm üçün qoşqu əldə etməyə məcburam ; bu atlar olmasaydı , lap donuzların belində də çapa – çapa gələrdim . Vəziyyətməhz belədir ! Mən başımı yırgalayıram . Onlar dərdimi bilmirlər , danışsam da inanmazlar . Dərman nüsxəsi yazmaq çətin deyil , çətini adamlarla dil tapmaqdır . Bəli , çıxıb getmək vaxtıdır , yenə də əni əbəs yerə narahat ediblər , gecə zınqırovumun köməyi ilə bütün ətraf mənim qəsdimə durur , bu dəfə isə hətta Rozanı , bu sevimli qızı da güzəştə gedəsi oldum ; neçə illərdir mənim evimdədir , mənə heç ona nəzər də yetirməmişəm – yox – yox , bu qurban həddən ziyadə böyükdür , mən də ən incə dəlilləri işə salıram ki , özümü nə yolla olur olsun , inandırıb sakitləşim və istəsələr belə Rozanı mənə qaytara bilməyəcək bu adamların üstünə atılmayım . Lakin yol çantamı bağlayıb başımla kürkü mənə verməyi xahiş edərkən bütün ev əhli dayanıb gözləyir – ata stəkandakı rom qoxulayır , rom hələ də onun əlindədir , dodaqlarını çeynəyən gözüyaşlı ana qəm dəryasına batıb – bu adamlar nə istəyirlər axı ? – Bacısı isə bütünlüklə qana bulaşmış dəsmalı yelləyir . Şübhələnməyə başlayıram : bəlkə o , doğurdan da xəstədir ? Yaxınlaşıram , oğlan üzümə gülümsəyir , guya mən ona bulyon aparıram ; bu vaxtlar atlar kişnəyir , deyəsən , Allah onları yollayıb ki , xəstəyə baxmaqda mənə öyüd – nəsihət versinlər . Bu zaman görürəm ki , oğlan həqiqətən xəstədir . Sağ budunun üstündə ovuc içi boyda açıq yara var . Çəhrayı rəngin bütün çalarlarını əks edən , ortası tünd , kənarlara tərəf get – gedə açıqlaşan , sızanaqlı və qan laxtaları olan bu yara uzaqdan filiz karxanası kimi görünürdü . Yaxınlaşanda gördüm ki , xəstənin vəziyyəti çox ağırdır . Çeçələ barmaq boyda qana bulşmış çəhrayı qurdlar yaranın içində qurdalanır , çoxsaylı ayaqları üzərində burula – burula ağ başlarını yuxarı qaldırırlar . Yazıq oğlan , sənə yardım etmək olmaz ! Bu ölüm çiçəyi səni məhv edəcək . Bekar dayanmadığımı görən bütün ailə sevinc içindədir . İşə girişdiyimi qız anasına , ana ataya , ata qonşulara xəbər verir , barmaqlarının uclarında onların asta – asta , sevinə – sevinə açıq qarıya necə yaxınlaşdıqları ay işığında aydınca görsənir .

- Məni xilas edəcəksən ? – yarasındakı bu məxluqların dəhşətli görkəmindən sarsılan oğlan hıçqırıq içində pıçıldayır . Bizim tərəfin camaatı belədir . Onlar həkimdən mümkün olmayan şeyi tələb edirlər . İnəmdən onlarda əsər – əlamət qalmayıb , keşiş dörd divarın arasında ibadət paltarını didişdirə – didişdirə tək oturub ; möcüzəni həkimdən , carrahin zəif əllərindən gözləyirlər . Nə etmək olar , siz istəyən kimi müqəddəs olmaq mənim heç ağılıma da gəlməyib . Məni öz məsləkinizin qurbanlığına çevirmək istəyirsinizsə , buna da hazırım ; axı öz qulluqçusundan belə məhrum edilmiş köhnə kənd həkimi nəyə ümid edə bilər ki ? Hamı toplaşdı , ailə üzvləri və kənd ağsaqqalları ; onlar soyundururlar məni , müəllimləri başda olmaqla məktəblilər xoru evin qarşısında düzülür və ən sadə melodiyanı oxuyurlar :

Soyundurun onu və o sağaldar ,

Əgər sağaltmasa onu öldürün !

Axı o həkimdir , yalnız həkimdir .

Budur , mən onların qarşısında çılpaq dayanmışam ; barmaqlarımı saqqalımın içinə soxub , başımı yana əyib sakitcə bu adamlara baxıram . Heç nə mənə təsir etmir , özümü onlardan yüksəkdə hiss edir , üstünlüyümə də sevinirəm , mənim üçün asan olmasa da , onlar başımdan və ayaqlarımda tutaraq çarpayıya aparırlar .Məni yara olan tərəfdən divara uzadırlar . Sonra isə hamı otaqdan çıxır ; qapı örtülü ; nəğmə susur ; buludlar ayın qabağını kəsir ; mən isti yorğanın altında uzanıram ; pəncərə oyuqlarından uzaqdakı atların başları görünür .

- Bilirsən , – xəstə mənim qulağıma pıçıldayır , – mən heç sənə inanmıram . Sən də mənim kimi bəxtsizsən , elə özün ə ayaq üstə güclə dayanırsan . Köməyin bir yana , ölüm ayağında yerimi də dar elədin . Az qalırım ki , basım gözlərini çıxardam .

- Haqlısan , bu əsl rüsvayçılıqdır ! Hələ üstəlik həkiməm də ! Nə etməli ? İnan ki , mənim üçün də ağırdır .

- İstəyirsən ki , bu cür cavabla razılaşım ? Ancaq taleyim belədir – gərək hər şeylə razılaşam . Valideyinlərim mənə yaxşıca yara bəxş ediblər ; və mənim bütün qazancım budur .

- Gənc dost ! Düz demirsən , ünyagörüşün zəngin deyil . Bu ətrafda müəyinə eləmədiyim xəstə qalmayıb ; inan mənə , sənin yaran boş şeydir : iti bucaq altında iki balta zərbəsi , vəssalam . Çoxları həvəslə öz ombalarını təhlükə altına atarlar , sadəcə olaraq meşədəki balta zərbələrinin dumanlı səsinə eşidib yaxın gəlmirlər . – Doğrudan da belədir , yoxsa mən sayıqlayıram ? Sən xəstəni aldatmırsan ki ?

- Qətiyyə . Bu əsil həqiqətdir ; bu həqiqətlə birgə kənd kənd həkiminin şərəfli sözlərini də götür .

O da götürdü və sakitləşdi . Lakin artıq öz qurtuluşum haqda düşünmək vaxtıydı . Atlar əvvəlki yerlərində sədaqətlə dayamışdılar . Paltar , kürk və yol çantamı qucağıma yığdım , yubanacağımdan qorxub geyinmədim ; əgər atlar məni buraya gətirdikləri sürətlə da buradan aparsalar , elə bilərəm ki , bu çarpayıdan elə özümünkünə keçmişəm . Atlardan biri pəncərədən itaətlə uzaqlaşdı : mən öz düyünçəmi arabaya tulladım ; kürk aralı keçdi və yalnız qol hissəsi hansısa qarmağa ilişdi . Eyb etməz , belə də yaxşıdır . Atın belinə atılırım . Qoşqu yerdə sürünür , atlar bir –birinə güclə bağlanıblar , araba ləngər vurur , kürk qar üzərində son şırımları açır .

- Ehey , yelqanadlılar ! – qışqırıram , amma heç veclərinə də deyil : taqətsiz qocalar kimi qarlı çöllərlə ağır – ağır gedirik ; uşaqların yeni , fəqət artıq gecikmiş mahnıları bizi hələ xeyli müddət müşayiət edir :

Şənlənin ay xəstələr ,

Doktor , sizinlə bir çarpayıda uzanıb !

Evə artıq bu cür qayıda bilməyəcəyəm , mənim zəngin təcrübəmin üstündən qələn çəkmək olar ; varisim heç bir xeyri olmasa da , soyacaq məni , axı o , məni əvəz edə bilməz ;qəzəbli mehtər evimdə öz kefindədir ; Roza onun əlindədir ; bu haqda düşünmək belə mənim üçün dəhşətdir . Uğursuz əsrimizin şaxta – sazağında bayıra çıxarılan mən – çılpaq , qoca adam , yer arabası və səmavi atlarla bütün aləmdə səfil – sərgərdanam . Kürküm arabadan sallanıb qalıb ; lakin onu götürə bilməyəcəyəm , bu çevik yaramazlardan , xəstələrimdən də heç kim onu qaldırmaq üçün barmağımı belə tərptəməyəcək . Aldanmışam ! Aldanmışam ! Gecə zəngimin yalançı həyəcanına uymuşam və artıq heç nəyi düzəltmək mümkün deyil .

Qanun qarşısında

Qanun qarşısında bir qapıçı dayanır. Bu qapıçıya bir kəndli kişi yaxınlaşır və ondan Qanuna daxil olmaq üçün icazə istəyir. Amma qapıçı deyir ki, o ona giriş üçün icazə verə bilməz. Kişi fikirləşir və qapıçıdan soruşur ki, o sonra daxil ola bilərmi.

- Bu mümkündür,-deyir qapıçı, – amma indi yox.

Qapının həmişəki kimi açıq olduğunu və qapıçının yana çəkildiyini görən kişi əyilir və qapıdan içəriyə boylanmağa çalışır. Bunu görən qapıçı gülümsəyir və deyir:

- Bu səni çox cəlb edirsə, mənim qadağama baxmayaraq içəri keçməyə cəhd elə. Amma yadında saxla: Mən çox güclüyəm. Və mən ancaq aşağıdakı qapıçıyam. Zaldan zala keçdikdə bir-birindən güclü olan qapıçılar dayanıblar. Üçüncünün zəhmli baxışına heç mən də tab gətirə bilmərəm.

Kəndli belə çətinlikləri gözləmirdi, axı Qanun hamı üçün əlçatan olmalıdır, deyə o düşünürdü. Amma o dəri kürkdəki qapıçının böyük biz burnunu, uzun və nazik qara tatar bığlarını diqqətlə seyr edəndən sonra, içəri keçmək üçün icazə verilənə qədər gözləməyə üstünlük verir. Qapıçı ona bir kətillik verir və qapının kənarında oturmaq üçün yer göstərir. Orada kəndli günlər və

aylarla oturur. O, içəriyə keçmək üçün çoxlu cəhdlər edir və qapıçını öz xahişləri ilə yorur. Amma qapıçı ona qulaq asmır, çox vaxt onun vətəni və bir çox başqa şeylər haqqında suallar verir. Amma bunlar böyük cənabların soruşduqları kimi, aidiyyəti olmayan suallar idi, sonda o kəndliyə həmişə olduğu kimi deyir ki, onu içəriyə buraxa bilməz. Bu səyahətə hər çüc hazırlıq görmüş kəndli bütün imkanlardan istifadə edir və hətta qapıçıya rüşvət verməyə qədər gedib çıxır. Qapıçı hər şeyi qəbul etsə də, deyir:

-Mən bunları ona görə götürürəm ki, sən nəyisə düz etmədiyini düşünməyəsən.

İllər boyu kəndli kişi qapıçını fasiləsiz müşahidə edir. O, digər qapıçıları unudur və bu birinci qapıçının onun Qanuna daxil olması yolunda yeganə maneə olduğunu düşünür. O, ilk illərdə heç nəyə baxmadan uğursuz təsadüfləri hündürdən lənətləyir, sonralar, artıq qocaldıqda isə yalnız öz-özünə deyir. O, uşaq kimi olur. Uzun illər qapıçını müşahidə edən zaman onun dəri kürkünün boynundakı biti gördüyündən, o bitdən qapıçının fikirini dəyişməkdə kömək etməyi xahiş edir. Getdikcə gözlərinin işığı zəifləyir və ayırd edə bilmir ki, doğrudan da hava qaralır, yoxsa gözləri onu aldadır. Amma qaranlıqdakı bir parıltını o aydın görür, bu Qanunun qapısından ətrafa yayılan, sönməyən işıqdır. Onun ömrünə az qalıb. Ölümdən qabaq beynindəki bütün yaddaşı onun qapıçıya verməyi bir sual ətrafında cəmləşir. O, qapıçıya əl edir, artıq daşlaşmış bədənini düzləndirə bilmir. Qapıçı ona tərəfə əyilir, çünki boy fərqi kəndli kişinin xeyrinə olmayaraq dəyişmişdir.

- Sən yenə nəyi bilmək istəyirsən?-soruşur qapıçı.-Sən gözün hələ də doymayıb.

- Hamı Qanun üçün ölür, elə deyilmi?- soruşur kişi, – Bəs necə olur ki, bu keçən illərdə məndən başqa heç kim Qanuna daxil olmağa icazə istəmədi?

Qapıçı görür ki, kişinin artıq sonu çatıb və onun zəifləmiş qulağına sözünü çatdırmaq üçün kişinin üstünə qışqırır:

- Bu qapıdan keçməyə başqa heç kim icazə ala bilməzdi, ona görə ki, bu qapı yalnız sənin üçün nəzərdə tutulmuşdu. İndi mən onu bağlayıb gedirəm.

Yuva

Özümə yuva tikmişəm, lovğalıq kimi çıxmasın, mənə yaxşı alınıb. Bayır tərəfindən böyük bir oyuğa oxşayır, ancaq bu oyucq həqiqətdə heç yerə aparmır, bir-iki addım atırsan, daş-kəsəyə dirənirsən. Bununla heç də biclik işlətdiyimə görə öyünmək istəmirəm, bu, əslində, dəfələrlə boşa çıxan yuva tikmək cəhdimin məhsulu ydu və axırda mənə elə gəldi ki, bu oyucğun ağzını bağlamasam yaxşıdır.

Düzdür, bəzi bicliklər o qədər mahir olur ki, bəlası öz başında çatlayır və mən bunu başqalarına nisbətən daha yaxşı bilirəm, ancaq elə bunun özü də böyük cəsərət tələb edir ki, bu cür oyucğun ağzını açıq saxlamaqla burada kiməsə qazıntı aparmağa imkan yaradasan, qoy elə bilsin, içərisində nəyə var. Kim fikirləşsə ki, bu yuvanı qorxudan tikmişəm, demək, mənə yaxşı tanımır. Çünki bu oyucqdan təxminən min addım aralıda yuvanın ağzı mamırla örtülmüş yolu var, özü də elə etibarlıdır ki, söz ola bilməz, ancaq, əlbəttə, kimsə bilmədən mamırın üstünə çıxar, yığılar və onda da yuvanı görər, həvəsi olsa, içəri cumar, hər şeyi darmadağın edər, yeri gəlmişkən, bunu etmək üçün müəyyən mənada, xüsusi qabiliyyət tələb olunur. Bunu yaxşı bilirəm və həyatım indi özünün zirvə nöqtəsinə çatsa da, bircə saatlığına da olsa, rahatlıq tapa bilmir, mamırın altındakı qaranlıqda son nəfəsini dərir. Tez-tez yuxuda görürəm ki, nəyə burnunu irəli uzadıb acgözlüklə buraları qoxulayır. Deyə bilərlər ki, niyə bu oyucğun ağzını torpaqlamırsan. Düzdür, oraya yuxarısından bir nazik qat torpaq tökmək olardı və aşağıya da yumşaq torpaq səpərdim ki, qaçmaq üçün yol açanda, çətinlik çəkməyim. Ancaq bu, mümkün deyil, ehtiyat üzündən tez qaçıb aradan çıxmaq imkanını saxlamaq lazımdır. Məhz ehtiyat tələb edir ki, həyatımla risqə gedim və təəssüf, bu da tez-tez olur. Bütün bunlar hamısı üzücü hesablamalardır və iti zəka sahibi olmağın sevinci də bəzən adamı hesablamağa həvəsləndirir. Gərək tez qaçıb aradan çıxmaq imkanım həmişə qalsın, axı, nə qədər ehtiyatlı olsam da, kimsə, nəyə heç gözləmədiyim tərəfdən hücumə keçə bilər. Öz evimin içində qulağı dinc yaşayıram və elə bu anda da düşmənim asta-asta, səssiz-səmitsiz hansı tərəfdənsə yeri oya-oya mənə yaxınlaşır. Bununla heç də düşmənimin məndən həssas olduğunu demək istəmirəm.

Bəlkə o da mənəim haqqımda mən onun haqqında bildiyim qədər bilir. Ancaq elə həyasız yırtıcılar var, kor-koranə yeri qazırlar və mənəim yuvam da çox böyük olduğundan, nə vaxtsa bura gəlib çıxacaqlarını sanırlar. Əlbəttə, mənəim burda bir üstünlüyüm var ki, öz evimdəyəm, yollara, giriş-çixışların səmtinə yaxşı bələdəm. Həmin o yırtıcı çox asanca mənəim ləzzətli şikarımə çevrilə bilər. Ancaq getdikcə qocalıram, indi çoxları məndən güclüdür, düşmənim də az deyil və ola bilər, birinin əlindən qaçarkən, başqa birisinin əlinə düşə bilərəm. Ah, belə şeylər o qədər olur ki! Elə ya belə, əmin olmalıyam, hardasa tez çata biləcəyəim açıq bir yol var. Aradan tez çıxmaq üçün elə bir yol ki, onu düzəltmək üçün çox işləməli olmuşam. Ancaq elə də olmasın ki, ümitsizlik içində haranısa qazıram, qoy lap yumşaq yer olsun və qəflətən – Tanrı özü mənə bu bələdan hifz eləsin – düşmənin dişlərini ombamda hiss edirəm. Özü də mənəim hədələyəən yalnız yerin üstündəki düşmənlərim deyil, belələri yerin altında da var. Onları hələ görməmişəm, ancaq barələrinde çoxlu əfsanələr eşitmişəm və həmin əfsanələrə inamım çoxdur. Hamısı da yerin altında yaşayan məxluqlardır, hətta əfsanələrin özü də onları aydın təsvir edə bilmir. Heç qurbanları da onların üzünü görməyib. Yaxınlaşanda, yerin altından caynaqlarının xırçılıtsı eşidilir – bu da yalnız onların əlamətidir – və o dəqiqə də hər şey qurtarır. Həmin anda öz evində olmağın da bir xeyri yoxdur, daha doğrusu, artıq onun evində olursan. Bu zaman mənəim heç o başqa yol da xilas edə bilməz, bəlkə də heç xilas yolu deyil, əksinə, axırıma çıxar, ancaq hər

halda, ümididir və mən də onsuz yaşaya bilmərəm. Bu böyük yoldan əlavə məni xarici aləmlə bir neçə dar, ancaq eyni zamanda da, təhlükəsiz yol da birləşdirir. Təmiz hava da içəri məhz bu yollarla gəlir. Həmin yolları çöl siçanları çəkib. Mən də böyük ustalqla bu yolları öz yuvamla birləşdirmişəm. Bu yollar mənə uzaqdan qoxu duymaq üçün şərait yaradırlar və beləliklə də məni qoruyurlar. Həm də bu yollarla yanıma çoxlu xırda həşaratlar gəlir və mən də yuvamdan çıxmadan, onları ovlayıb yeyirəm, bu da mənə yaşamağa bəs edir. Əlbəttə, belə şəraitə söz ola bilməz!

Ancaq yuvamın ən üstün cəhəti hüsur içində olmasıdır. Əslində, bu hüsur aldadıcıdır. Qəflətən pozula bilər və hər şey də qurtarıb biryolluq gedər. Lakin hələlik hüsur içindəyəm. Saatlarla həmin dar yollarda sürünürəm, xırda bir həşaratın xışiltısından başqa səs-səmir eşitmirəm və həmin dəqiqə də onu dişlərimin arasına alıb “sakitləşdirirəm”. Ya da haradansa torpaq tökülür və mənə deyir ki, oraya əl gəzdirmək lazımdır. Yoxsa sakitlikdir. Meşənin havası içəri dolur, həm isti olur, həm sərin. Bəzən elə dəhlizdəcə uzanıram, ləzzətlə o tərəfə, bu tərəfə çevrilirəm. Qocalığın səni haqladığı bir vaxtda belə bir yuvanın olması, payız girəndə daldalanmağa yer tapmaq çox gözəldir. Hər yüz metrədən bir dəhlizləri genişləndirərək balaca, dəyirmi meydançalar düzəltmişəm və istədiyim kimi yumrulanıb özümü qızdırı, yata bilərəm. Orda şirin yuxulara dalıram, çünki rahatam, heç bir fikrim-filanım qalmayıb, məqsədimə çatıb, özümə ev qurmuşam. Bilmirəm, köhnədən qalma adət olduğundandırımı, yoxsa bu evimdə də təhlükənin çox olmasını gümanladığımdandırımı, tez-tez diksinib, dərin yuxudan ayılıram. Gecə-gündüz burda hökm sürən lal sükutu dinləyirəm, dinləyirəm... və sakitləşib də gülümsəyirəm, gərginləşmiş əzələlərim boşalır, əvvəlkindən də dərin yuxulara dalıram. Evsiz-eşiksiz qalan, yollarda, meşələrdə gəzən, ən yaxşı halda yarpaqların altında, ya da yoldaşlarının arasında sığınacaq tapan, yerin-göyün qəzəbinə düşər olmuş zavallı sərgərdanlar! Mən isə burda, təhlükəsiz bir meydançada – belə yerlər yuvamda əllidən çoxdur – uzanıram, gah mürgü döyürəm, gah dərin yuxuya gedirəm, beləcə saatlar ötüb keçir və həmin saatları da özüm seçirəm.

Yuvanın ortasına yaxın bir yerdə, lap təhlükəli anlar üçün hesablanmış əsas meydan var. Özü də bu meydan təqib üçün deyil, pusquya görə tikilib. Yuvada görülən bütün işlər bəlkə də çox gərgin zehni əməyin məhsulu olduğu halda, bu qala meydanı bədənimin bütün əzələlərinin əzab-əziyyətli zəhmətinin nəticəsiydi. Dəfələrlə bərk yorulduğumdan ümitsizliyə qapıldım, onu yarımçıq qoymaq istədim, yerimdə eşələnə-eşələnə lənət yağdırdım, sürünə-sürünə bayıra çıxdım, ağzını da açıq qoydum. Ona görə belə edirdim ki, bir daha bura qayıtmaq istəmirdim, ancaq bir neçə saat və ya gün keçəndən sonra peşman olub geri dönürdüm, onu qoyub getdiyim vəziyyətdə tapanda, az qalırdı, şəninə bir mahnı oxuyam və sidq-ürəkdən sevinə-sevinə təzədən işə başlayırdım. Baş meydandakı iş həm də lazımsız olduğuna görə (ona görə lazımsız deyirəm ki, heç bir xeyri yox idi) çətinləşirdi, çünki onun üçün nəzərdə tutulmuş yerdə torpaq qumsal idi, ona görə də gərək möhkəmləndiriləydi ki, gözəl bir tağ qoymaq mümkün olardı. Ancaq belə işi ərsəyə gətirmək üçün bircə alətim vardı, o da alnım idi. Beləliklə, gecə-gündüz yüz dəfə, min dəfə qaça-qaça gəlib bu qumsallığa kəllə zərbəsi endirirdim və alnım qanayanda sevinirdim, çünki bu qan, divarın bərkimə nişanəsiydi. Yəqin özünüz də razılaşarsınız ki, elə bu zəhmətimə görə baş meydan mənə halal idi.

Bu baş meydana ehtiyat azüqəmi, yuvanın içində ovladıqlarımdan artıq qalanı, eləcə də bayırdan ələ keçirib evə gətirdiklərimi yığıram. Meydan o qədər böyükdür ki, yarım illik ehtiyatım onu doldurmaz. Buna görə də ovladıqlarımı seyrək-seyrək düzürəm, aralarında o yan-bu yana gəzişirəm, onlarla oynayıram, çox olduqlarından, hərəsindən bir cür iy gəldiyindən ləzzət alıram və nəyim var, nəyim yoxdur, dəqiq bilirəm. İstəyəndə, ilin fəsillərinə uyğun olaraq, yerlərini dəyişirəm, gələcəyə nə lazım olduğunu, nədən nə qədər ovlayacağımı planlaşdırıram. Elə vaxtlar olur, heç nəyə ehtiyac hiss eləmədiyim üçün, ümumiyyətlə yemək istəmədiyimdən, yanımda xışıltı sala-sala ora-bura qaçısan xırda həşəratlara məhəl qoymuram, halbuki, bəzi məsələləri nəzərə alsaq, ehtiyatsızlığa yol verirəm. Müdafiə məsələləri ilə çox məşğul olduğumdan, yuvadan hansı məqsədlə istifadə edəcəyimlə bağlı niyyətlərim tez-tez dəyişir, inkişaf edir. Ancaq elə də köklü dəyişikliklər olmur. Bəzən mənə elə gəlir, bütün müdafiə istehkamlarını yalnız baş meydana qurmağın özü də təhlükəlidir, axı yuvanın rəngarəngliyi cürbəcür imkanlar yaradır və ehtiyat üçün bura yığıqlarımı paylaşdırsam, bəzilərini balaca meydançalara yığsam yaxşıdır. Məsələn, hər üçüncü meydançanı ehtiyat yığım meydançası eləyərim və ya hər dördüncü meydançanı əsas, hər ikincini də köməkçi yığım yeri eləmək olar və sair və ilaxır. Ya da, ümumiyyətlə, düşməni azdırmaq üçün yolların bəzilərinə ehtiyatlardan yığar, onları tamam kəsər və ya baş meydana yaxın-uzalıqından asılı olaraq, bir neçəsini seçərəm. Ancaq hər yeni plan da nəyisə harasa aparmaq kimi ağır bir iş tələb edir, gərək hər şeyi təzədən hesablayam, şeyləri ora-bura daşıyam. Əlbəttə, bütün bunları tələmədən, yavaş-yavaş eləmək olar və dadlı şeyləri ağzına alıb aparmaq, istədiyən zaman istədiyən yerdə dincini almaq, xoşun gələnlərdən ləzzətlə yemək o qədər də pis məşğuliyyət deyil. Pis odur ki, hərdən diksinib yuxudan ayılıanda mənə elə gəlir, həmin şeylərin indiki yığımını başdan-ayağa səhvdir, böyük təhlükələr yarada bilər, yuxulu, yorğun olmağıma baxmayaraq düz yığmalıyam. Onda tələsirəm, onda sanki uçuram, onda hesablamağa vaxtım qalmır. Təzə, özü də dəqiq bir planı yerinə yetirməli olduğum üçün, gözümə nə sataşırsa, dişimə alıb aparıram, sürüyürəm, ah çəkirim, zarıyıram, büdrəyirəm və yalnız mənə ən çox təhlükəli görünən şeyin yerini dəyişəndən sonra rahatlıq tapıram. Tamam ayılıandan, ağım özümə gələndən sonra başa düşürəm ki, tələmişəm və rahatlığımı pozduğum sakit yuvamda dərinədən nəfəs alıram, bayaq yatdığım yerə qayıdıram, təzədən yorulduğum üçün o dəqiqə yuxuya gedirəm, ayılıanda, mənə hələ də yuxu kimi görünən gecəki işimin sübutu olaraq dişlərimə ilişib qalmış siçovul cəmdəyini görürəm. Sonra yenə elə bir zaman gəlir ki, bütün ehtiyatları bir yerə yığmaq mənə ən yaxşı üsul kimi görünür. Ehtiyatları balaca meydançalara yığmağın nə xeyri?! Ümumiyyətlə, ora nə qədər ehtiyat yığmaq olardı ki?! Müdafiə olunmaq üçün qaçanda mənə mane olmazdımı?! Bundan əlavə, nə qədər səfeh görünsə də, həqiqət budur ki, ehtiyat üçün yığıqlarının hamısını bir yerdə görməyəndə, bircə dəfə baxmaqla nəyə sahib olduğunu bilməyəndə, ürəkli olmursan. Ehtiyatları səpələyəndə, birisi itməzdimi?! Axı mən yeyin addımlarla ordan-ora, burdan-bura keçib yoxlaya bilməzdim ki, hər şey yerindədir, ya yox! Əslində, ehtiyatların bölünməsi yaxşı fikirdir, ancaq özünü o vaxt doğruldar ki, baş meydana oxşayan çoxlu meydançalar olsun. Bəli, çoxlu belə meydança! Bəs necə! Yaxşı, bəs bu meydançaları kim tiksin? Əslində, mənim indiki yuvamda belə meydançaları tikmək mümkün deyil. Gərək bunu da boynuma alam ki, yuvanın tikilişində səhvə yol verilib. Ümumiyyətlə, nədənsə bircə nüsxə olanda, orda mütləq səhv tapılır. Və mən də boynuma alıram ki, yuvanı tikərkən, bütün vaxt beynimdə, nə qədər dumanlı olsa da, hər halda, anlaşılan bir fikir dolaşırdı: hətta ürəyimdən çoxlu belə baş meydana yaşamaq keçsə də, onu eləyə bilməzdim, çünki özümü belə bir böyük iş üçün zəif hesab edirdim. Bəli, özümü belə bir işin vacibliyinə inandırmaq üçün zəif idim və dumanlı şəkildə özümə təsəlli verirdim ki, indiki vəziyyətimdə bəzi çatışmazlıqları, müstəsna hal kimi, mərhəmət göstərüb mənə bağışlamaq olar, çünki divarı möhkəmləndirmək

üçün çəki kimi ona döyəcədiyim alnımı saxlamaq xatirinə biri bəs eləyirdi. Beləliklə, bircə meydan qalası tikdim və onun nə vaxtsa bəs eləməyəcəyi haqqındakı dumanlı fikirlərim də öz-özünə itib getdi. Hər necə olsa da, bununla kifayətlənməliyəm, çünki balaca meydançalar onu əvəz eləyə bilməz və bu fikir beynimdə möhkəmlənən kimi, hər şeyi təzədən geri daşıyıram. Bir neçə gün bunun özü də təsəlli olur ki, bütün meydançalar, yollar açıq qalır, baş meydan ətlə, sür-sümüklə dolur, cürbəcür iylər çıxış yollarına qədər hər tərəfi bürüyür, hərəsi də mənə bir cür ləzzət eləyir, hamısını da bir-birindən lap uzaqdan seçirəm. Belə anlardan sonra adətən dinclik dövrü başlayır, yataq yerimi içərilərə tərəf gətirirəm və beləliklə də iy-qoxuya o qədər yaxınlaşıram ki, daha dözə bilmirəm, gecələrin birində baş meydana cumuram, eytiyatların arasından ən xoşuma gələnləri seçirəm, gözüm doyana qədər yeyirəm, sonra da yerimdən tərpnə bilmirəm. Bu anlar xoşbəxt anlar olsa da, təhlükəli idilər. Kim bu anlardan istifadə edə bilsəydi, özünə heç bir xətər yetirmədən lap asanca axırıma çıxardı. Belə vaxtlarda ikinci və ya üçüncü meydanın olmaması özünü göstərir, çünki bu qədər yeməyin bir yerdə olması məni yolumdan azdırır. Müxtəlif üsullarla özümü onlardan qorumağa çalışıram və ehtiyatların balaca meydançalara paylanması da elə həmin üsullardan biridir, ancaq təəssüf ki, o da başqaları kimi məni daha da tamahlandırır, özümü saxlaya bilmirəm və bu acgözlükdən ağıma güc gəlir, mənim müdafiə planlarımdan öz məqsədləri üçün yararlanmağa başlayır.

Adətən belə anlardan sonra özümü toplayıb yuvamı yoxlayıram, lazımı təmir işlərini aparandan sonra, lap qısa müddətə olsa da, yuvamı tərk edirəm. Uzaqlaşmaqla yuvamı cəzalandırmağım özümə də amansız görünür, ancaq hərdən aralanmağın vacibliyini də başa düşürəm. Hər dəfə çıxış qapısına yaxınlaşdıqca, özümdə nəsə bir xoş ovqat duyuram. Ev şəraitində yaşayanda isə ona yaxınlaşmıram, hətta ora gedən yoldan, yolayrıclarından da istifadə etmirəm. Əslində, oralarda fırlanmağın özü də asan deyil, çünki xeyli dolanbac yolları, giriş-çığışları var. Yuva elə ordan başlayırdı və onda heç inanmazdım ki, onu nəzərdə tutduğum şəkildə tikib qurtara biləcəm. İşə elə o künədən, özü də zarafatla başladım və elə orda da bu cür bir labirint yaratmaq bacarığımın ilk sevincini daddım, elə bildim, yaratdığım bütün tikililərin şahıdır, halbuki bu gün onu, hətta nəzəri cəhətdən bəlkə qiymətli olsa da, yəqin ki yuvanın özünə layiq olmayan balaca bir quraması hesab edərdim. “Bax, bu mənim evimin qapısıdır!” – bu sözləri rişxəndlə gözəgörünməz düşmənlərimə dedim və onların artıq bu labirində necə boğulduqlarını görməyə başladım. Həqiqətdə isə divarları nərmənazik olan bir oyuncaqdır, kəskin hücum olsa, həyatı uğrunda əbəs yerə mübarizə aparın düşmənlərimdən biri ona toxunsa, tab gətirməz. Buna görə həmin hissəni təzədən tikim? Qəti qərara gəlməyə tərəddüd edirəm və yəqin ki, olduğu kimi də qalacaq. Bu işin necə ağır olacağını bir tərəfə qoyaq, axı, ona başlamağın özü son dərəcə təhlükəlidir. O vaxt yuvanı tikməyə başlayanda, nisbətən sakit bir şəraitdə işləyə bilirdim, risqin özü də elə böyük deyildi, ancaq bu, bütün dünyanın diqqətini bura çəkmək deməkdir, ona görə də indi mümkün deyil. İlk əl işimə belə həssaslıqla yanaşmağım özümə də, müəyyən mənada, xoş gəlir. Digər tərəfdən də, hər hansı bir ciddi hücum olarsa, girişin hansı yamaq hissəsi məni xilas edə bilər? Giriş qapısı düşməni çaşdırar, azdırar, incidər və lazım gələrsə, bütün bunları indiki vəziyyətində də eləyə bilər. Ancaq məlum məsələdir ki, hər hansı bir ciddi hücumun qarşısını almaq üçün yuvanın bütün imkanlarını, bədənimin, ağılımın bütün gücünü səfərbər etməliyəm. Belə olan halda, giriş qapısı olduğu kimi qalar. Onsuz da təbiət bu yuvaya çoxlu çatışmazlıqlar “bəxş edib”, qoy sonradan bilinsə də, çox aydın görünən bir çatışmazlıq da mənim əllərimin “məhsul olsun”. Əlbəttə, bununla heç də demək istəmirəm ki, bu səhv hərdən və ya bəlkə də həmişə məni narahat etmir. Adətim üzrə buralarda gəzişərkən ən çox ona görə yuvanın

bu hissəsindən gen qaçıram ki, oraya baxmaqdan xoşum gəlmir, çünki bu səhv aqlımı başımdan çıxarır. Bu səhv girişin yuxarısında olsaydı, mən də uzaqbaşı onu görməzdim. Yolum çıxış qapısına tərəf düşəndə, oranı məndən hələ xeyli yolların, meydançaların ayırmasına baxmayaraq, özümü böyük bir təhlükə qarşısında hiss edirəm, sanki dərim nazilir, elə bil soyulur, yalnız quru cəmdəyim qalır və düşmənim də o dəqiqə ulaya-ulaya mənə “xoş gəldin” deyir. Əlbəttə, belə hissləri çıxış qapısının özü yaradır, çünki adamı bütün təhlükələrdən qoruyan doğma ocaq burda sona çatır, ancaq mənə ən çox narahat edən buranın həm də giriş qapısı olmasıdır. Hərdən yuxumda görürəm ki, onu söküb yenidən tikmişəm, tamamilə dəyişmişəm, hamısını da bir gecənin içində eləmişəm, heç kəs də görməyib, bilməyib, alınmaz qalaya çevrilib. Bütün bunların baş verdiyi yuxu bütün yuxuların ən şirini olur və ayılanda görürəm ki, bıqlarımdan sevinc dolu göz yaşları süzülür.

Bayıra çıxarkən, bu labirintin əzablarını özüm də bütün bədənimdə hiss edirəm, həm əsəbiləşir, həm də rıqqətə gəlirəm ki, əlimlə tikdiyim evimdə özüm də bir anlığa karıxıram, bu “sənət əsəri” sanki bununla öz mövcudluğuna bir daha haqq qazandırmaq istəyir, halbuki mən qərarımı çoxdan vermişəm. Sonra mamır örtüyün altına çatıram. Hərdən uzun müddət yuvadan çıxmıram və mamıra imkan yardırıram ki, meşədəki otlara qarışsın. İndi də başımı ona toxundurmaq bəs eləyir, həmin dəqiqə bayırda oluram. Ancaq başımı ona azacıq toxundurmağa xeyli tərəddüd edirəm və əgər təzədən o labirintə düşəsi olmasaydım, bəlkə də bu gün fikrimdən daşınardım, geri qayıdardım. Necə? Axı sənin yuvan təhlükəsizdir, özünə qapanıb qalıb. Qulağı dinc, isti yer, yemək də bol, əsil ağasan, özün də çoxlu yolların, meydançaların yeganə ağasısan və çox güman ki, bunları qurban verməzsən, ancaq hər halda, nədənsə keçməlisən. Düzdür, onu nə vaxtsa geri qaytaracağına ümid edirsən və bunu bilə-bilə də böyük, özü də çox böyük bir oyuna gedirsən? Məgər bunun üçün nəsə bir ağlabatan əsasın var? Yox, belə şeyin heç bir ağlabatan əsası olamaz! Beləliklə də mən qatlanıb-açılan qapını eytiyatla qaldırıram və artıq bayırdayam. Sonra qapını ehmalca yerinə qoyuram və bu satqın yerdən bacardıqca tez uzaqlaşırıram.

Ancaq, əslində, özümü azadlıqda hiss eləmirəm, halbuki indi o dar yollarda sürünürəm, əksinə, açıq meşədə ov axtarıram, özümdə yeni bir güc hiss edirəm. Elə bir güc ki, yuva, hətta lap on dəfə böyük də olsa, baş meydanın özü də ona darlıq edərdi. Ov etmək nə qədər zəhmət tələb etsə də, çox nadir halda uğurla nəticələnsə də, bayırdakı yeməyin dadı bir ayrı idi və hər necə olsa da, nəticənin əsas olduğunu inkar etmirəm, hamısını başa düşürəm, ən azı, başqaları qədər bundan ləzzət alıram. Bəlkə də başqaları ilə müqayisədə, daha çox ləzzət alıram, çünki mən hər hansı bir sərgərdan kimi səfehlikdən, ümitsizlikdən deyil, məqsədli şəkildə, sakitcə ov edirəm. Əslində, mən bu dünyaya azadlıqda yaşamaq üçün gəlməmişəm, əksinə, özüm də bilirəm ki, vaxtım o qədər də çox deyil, burda ov etməyin də sonu var, nə vaxtsa özüm istəyəndə, ya da bu həyatdan yorulanda, kimsə mənə öz qoynuna səsliyəcək və mən də bu çağırışa qarşı dura bilməyəcəm. Deməli, burada keçirdiyim anlardan ləzzət ala bilərəm, qayğısız yaşayaram, daha doğrusu, bilərdim, ancaq bacarmıram. Bütün fikrim-zikrim yuvanın yanındadır. Bayaq girişdən tez-tələsik aralanmışdım, ancaq tezliklə də geri qayıdıram. Gizlənmək üçün yaxşı bir yer tapıram, yuvanın girəcəyini pusuram. Bu dəfə bayırdan göz qoyuram, özü də bir neçə gün gecə-gündüz... Səfehlik kimi görünsə də, mənə sevinc bəxş edir, mənə sakitləşdirir. Onda elə bilirəm ki, yuvamın yanında deyil, öz qarşımda dayanmışam və sanki yatırıram, xoşbəxtlikdən, eyni zamanda həm dərin yuxuya dalıram, həm də bütün hərəkətlərimə nəzarət edə bilirəm. Mənə, müəyyən mənada, elə

bir qabiliyyət də verilib ki, gecələr gəzişən kabuslara yalnız köməksiz qaldığım sadələvh yuxularda deyil, tamam ayılıandan sonra hər şeyə ayıq nəzərlərlə baxmağı bacardığım anlarda da rast gəlirəm. Və mənə elə gəlir ki, qəribə də olsa, hərdən inandığım, bəlkə də hələ uzun müddət inanacağım kimi, yuvama düşəndə, halım o qədər də pis olmur. Bu baxımdan, bəlkə də başqa səbəbdən, ancaq daha çox birinciyə görə belə gəzintilər, doğrudan da, vacibdir. Əlbəttə, girişi nə gədər uzaq, sakit bir yerdə seçmiş olsam da, bir həftəlik müşahidələr göstərdi ki, burda da gediş-gəliş xeyli çoxdur, ancaq ola bilsin, bütün yaşayış yerləri belə basırıqdır və bəlkə də tək-tənha qalıb, hər hansı bir düşmənin qurbanına çevrilməkdənsə, bu axına qarışmaq daha yaxşıdır, çünki böyük olduğuna görə səni qoynuna alıb harasa aparacaq. Ancaq burda çoxlu düşmənlər və özlərindən də çox onlarla əlbir olanlar var, ancaq hamısı bir-biri ilə döyüşür, döyüşə-döyüşə də yuvamın yanından keçib gedirlər. Pusquda durduğum vaxt ərzində həm mənim, həm də onun xoşbəxtliyindən, heç kəs bu girişə fikir vermədi, nəşə hiss eləmədi, yoxsa yuvamın bilindiyindən qorxar, ağım başımdan çıxar, onun üstünə atılıb boğazından yapışardım. Əlbəttə, elə bir sürü var ki, onlara yaxın getməyə cəsarətim çatmır, uzaqdan görün kimi qaçırım. Mənim yuvam haqqında nə fikirləşdikləri barədə dəqiq heç nə deyə bilmərəm, ancaq tezliklə qayıdıb onlardan heç kəsi görməyəcəyim, eləcə də giriş qapısının sağ-salamat yerində olması sakitləşməyim üçün kifayətdir. Elə xoşbəxt günlərim olurdu ki, hətta az qalırdı, öz-özümə deyəm: bəlkə də dünyanın mənə qarşı düşmənçiliyi qurtarıb. Və ya özümü sakitləşdirirdim ki, yuvanın qüdrəti canımı indiyəcən qorxduğum ölüm-dirim mübarizəsindən qurtarıb. Bu yuva məni bəlkə də gözlədiyimdən, onun içində olarkən ağıma gələnlərdən yaxşı qoruyur. Hətta iş o dərəcəyə çatırdı ki, bəzən uşaqlıq eləyib oraya qayıtmaq istəmirdim, fikirləşirdim ki, elə buradaca özümə bir yer düzəldim, ömrümü giriş qapısını müşahidə etməklə başa vurum, onu gözdən qoymayım və sevinim ki, içəridə olsam, yuvam məni lap yaxşı qoruya bilər. Ancaq uşaq xəyalları tez əriyib yox olur. Axı mən burda dayanıb hansı təhlükəni müşahidə edirəm? Məgər yuvada olarkən məni hansı təhlükənin gözlədiyini bayırda topladığım təcrübəyə əsasən müəyyənləşdirə bilərəmmi? Görəsən düşmənlərim yuvada olmadığını doğrudanmı duya bilirlər? Əlbəttə, nəşə duyurlar, ancaq hər şeyi yox! Bəs hər şeyin hiss olunması böyük bir təhlükənin olması demək deyildimi? Deməli, mənim burda fikirləşdiklərimin hamısı özümü toxtatmaq və bu yalançı sakitliklə də daha böyük təhlükə qarşısında qalmaq üçün imiş! Yox, mən heç də fikirləşdiyim kimi, müşahidə etmirəm, əksinə, düşmənim oyaq olanda yatıram. O bəlkə də heç nəyə fikir vermədən giriş qapısının yanından keçənlərin arasındadır. Onlar da mənim kimi əmin olurlar ki, qapı sağ-salamatdır, onların hücumunu gözləyir və ona görə hücum etmirlər ki, ev sahibinin içəridə olmadığını bilirlər. Bəlkə elə onu da bilirlər ki, heç nədən xəbərsiz yaxınlıqdakı kolluqda gizlənib onları güdürəm. Belə olan halda müşahidə məntəqəsindən çıxıram, bayırdakı həyatdan doyuram və mənə elə gəlir ki, burda nə indi, nə də sonralar heç nə öyrənə bilmərəm. İstəyirəm ki, bayırla biryolluq vidalaşsın yuvama düşəm, bir də geri dönməyəm, hər şeyi öz axarına buraxam, bu mənasız müşahidələrimlə onları saxlamayam. Ancaq yuvamın giriş qapısının ağzında gördüklərim məni əməlli-başlı ərköyünləşdirib və indi kiminsə diqqətini cəlb eləyə-eləyə təzədən aşağı enmək barədə fikirləşəndə, mamırlı qapını yuvanın ağzına qoyandan sonra bayırda baş verənlərdən xəbərim olmayacağını təsəvvürümə gətirəndə, çox əzab çəkirəm. Tufanlı gecələrdə ələ keçirdiyim qənimətləri bir-birinin ardınca içəri tullayıram, bunun alınb-alınmadığını özüm aşağı düşəndən sonra bilirəm. Kiminsə məni qabaqladığını başa düşəndə də gec olur. Ona görə də bu fikirdən vaz keçib aşağı düşürəm. Əsil yuvadan bir qədər aralıda yeri özüm boyda qazıram, ora girib, ağzına mamırlı çim qoyuram, səbrlə gözləyirəm, günün müxtəlif saatlarında gah tələsə-tələsə, gah da asta-asta haqq-hesab aparıram, sonra çimi qaldırıb bayıra çıxıram, müşahidələrimi “qeydiyyata keçirirəm”. Hər cür həyat təcrübəsi toplayıram, yaxşısı

da olur, pisi də, ancaq aşağı düşməyin ümumi qaydalarını və ya mükəmməl üsulunu hələ tapa bilmirəm. Buna görə də heç vaxt əsas girişdən içəri düşməmişəm və qorxuram ki, nə vaxtsa düşəsi olacam. Təzədən geri qayıdıb o köhnə, ağırlı-acılı həyatı yaşamaq fikrindən o qədər də uzaq deyiləm, halbuki bu həyat etibarlı deyil, başdan ayağa təhlükədir, heç biri də digərindən fərqlənmir və elə buna görə də yuvamdakı etibarlı həyatı başqa həyatla müqayisə edəndə görürəm ki, hər hansı bir təhlükə ayrılıqda bu qədər bilinməzdi, qorxulu olmazdı. Əlbəttə, belə bir qərara gəlmək lap səfehlik olardı və onu yaradan da mənasız bir azadlıqda uzun müddət yaşamağım idi. Ancaq o yuva mənim idi və iki-üç addım atan kimi təhlükəsiz yerdə ola bilirdim. Nəhayət, bütün şübhə-tərəddüdlərin daşını atıb, günün günorta çağı yuvanın qapısına tərəf qaçıram ki, onun ağzındakı çimi götürüm, ancaq bilirəm ki, götürmək olmaz, onun yanından keçib, cəzami almaq üçün özümü qəsdlə qaratan kolluğuna vururam. Eləmədiyim bir günah görə özümü cəzalandırıram. Axırda da öz-özümə deyirəm ki, çox düz elədim, doğrudan da aşağı düşməklə mənə ən əziz olan bir sirri, lap bircə anlığına da olsa, ətrafdakıların hamısına, ağaclara, torpağa, havaya satmış olardım. Özü də bu təhlükə uydurma deyil, gerçək idi. Bəlkə də bununla həvəsə salacağım heç də əsil düşmənim yox, balaca, zavallı ya da iyrenc bir məxluq olacaqdı: maraq xatirinə arxamca gələrdi, özü ilə bütün dünyanı yığıb gətirərdi. Bu da olmasa, başqası bundan da pisi, hətta lap betəri olacaq. Bəlkə də yuvadan yaxşı başı çıxan, onun qədrini bilən həmcinslərimdən biri olacaq. Ya da elə meşədəki sərgərdan, səfeh, qulağı dinc yaşamaq, ancaq özünə əziyyət verib yuva tikmək istəməyən “qardaş”larımdan biri... Əgər onlardan biri indi gəlsəydi, əgər öz iyrenc tamahkarlığı ilə giriş qapısını iyləyib-çüyləyib tapsaydı, əgər üstü mamırlı çimi qaldırmaq istəsəydi, əgər qaldıra bilsəydi, əgər mənə yem olmaq üçün aşağı düşsəydi və mən də onun yarından çoxunun içəridə olduğunu görsəydim, bəli, bütün bunların hamısı olsaydı, heç nəyi vecimə almayıb, arxasınca cumardım, onu didim-didim didərdim, qanını sorardım, cəmdəyini də sürüyə-sürüyə o biri qənimətlərin yanına aparardım, hər şeydən əvvəl də – bu, əsas məsələ idi – təzədən yuvama qayıtmış olardım, bu dəfə hətta içəridəki labirintdən də ləzzət alardım, qayıdıb mamırlı çimi yerinə qoymaq şərti ilə ömrümün bütün qalan hissəsini burda qulağı dinc yaşayardım. Ancaq heç kəs gəlmir, fikirləşdiklərim özümə qalır. Bu çətinliklər məni o qədər məşğul edir ki, qorxu hissini tamam itirirəm, daha giriş qapısından gen gəzmirəm, onun ətrafında dolanmaq sevimli məşğuliyyətimə çevrilir, sanki elə özüm düşməyəm, içəri soxulmaq üçün əlverişli fürsət gözləyirəm. Kiməsə etibar edə bilsəydim, onu müşahidə məntəqəmə gözətçi qoyardım, arxayınca aşağı düşərdim. Etibar elədiyimlə şərtləşərdim ki, mən aşağı düşəndə, eləcə də xeyli sonra buralara yaxşı-yaxşı göz qoysun, təhlükə hiss eləsə, çimi tərəpsin, qalan vaxtı ona toxunmasın. Beləliklə, bayırla haqq-hesabı çürütmüş olardım, heç nədən çəkinəcəyim qalmazdı, uzaqbaşı etibar elədiyim qalardı. Yaxşı, tutaq ki bunu havayı eləyir, bəs, heç olmsa, yuvaya baxmaq istəməyəcəkmi? Elə bunun özü, yəni kimisə öz xoşuma yuvaya buraxmaq, mənim üçün son dərəcə ağır olardı. Axı, bu yuvanı qonaq üçün deyil, özümə tikmişəm və mənə elə gəlir, onu da içəri buraxmaram. Lap mənim üçün yuvaya qayıtmağa şərait yaratsa da, buraxmaram! Əslində, onu içəri buraxmaq olmazdı, çünki buraxası olsam, tək buraxmalı idim, bu da ağıla sığan şey deyildi. Ya da ikimiz də bir yerdə düşməli idik və onda da mənə eləmək istədiyini yaxşılıq, yəni bayıra göz qoymaq alınmırdı. Ümumiyyətlə, kiməsə etibar etmək olarmı? Yaxşı, tutaq ki, kiminsə gözünün içinə baxıb etibar edirəm, bəs onu görməyəndə, aramızda üstü mamırlı çim olanda etibar etmək olarmı? Kiməsə nəzarət edəndə və ya edə biləndə, ona etibar etmək nisbətən asan olur, hətta kiməsə uzaqdan nəzarət etmək də mümkündür, ancaq özün yuvanın içində, yəni başqa bir dünyada ola-ola bayırda kiməsə hər şeyi etibar etmək, mənə elə gəlir ki, mümkün olan iş deyil. Əslində, bu şübhə-tərəddüdlər də heç lazım deyil, sadəcə olaraq onu bilmək kifayətdir ki, mən yuvaya düşən anda və ya düşəndən sonra həyatın min cür təsadüfü

etibar elədiyim kəsə öz vəzifəsini yerinə yetirməyə imkan verəcək ya yox? Yaxud kimsə ona, lap az da olsa, maneçilik törətsə, başıma nələr gələ bilər? Yox, bütün bunları götür-qoy edəndən sonra görürəm ki, tənhalıqdan, etibar eləməyə heç kəsə olmadıqından şikayətlənməyə haqqım yoxdur. Bununla heç bir üstünlüyümdən məhrum olmuram, əksinə, bəlkə də ziyandan qaçırım. Mən yalnız özümə və yuvaya bel bağlaya bilərəm. Gərək bunları o vaxt fikirləşəydim, indi mənə narahat edən məsələlərə görə əvvəlcədən tədbir təkəydim. Yuvanı tikməyə başlayanda, ən azı, bunlardan bəzilərini eləmək olardı. Gərək əsas qapını elə qoyaydım ki, bir-birindən aralı iki girişi olaydı: çətin anlarda biri ilə aşağı düşər, yerin altı ilə o birisinə qədər qaçar, əvvəlcədən onun ağzına qoymuş olduğum mamırlı çimi bir az aralayar, bir neçə gün, gecə-gündüz bayırı müşahidə edərdim. Belə daha yaxşı olardı. Düzdür, iki girişin olması təhlükəni artırır, ancaq indiki vəziyyətdə bunu nəzərə almamaq da olardı. Uzaqbaşı, ikinci girişi yalnız müşahidə məntəqəsi kimi bir az dar eləyirdim. Bununla da, təzədən texniki hesablamalara başlayıram, mükəmməl bir yuva haqqında xəyala dalıram, sakitləşirəm, gözlərimi yumaraq özüm özümə valeh ola-ola, gizləncə sivişib içəri girmək və bayıra çıxmaq üçün cürbəcür yolları, qapıları gah aydın, gah da dumanlı şəkildə təsəvvürümdə canlandırırım.

Burda uzanıb dediklərim barədə düşünəndə, bu imkanları yüksək qiymətləndirirəm, ancaq hımsına əsil üstünlük kimi deyil, texniki nailiyyət kimi baxıram, çünki bu cür maneəsiz sivişib içəri girməyin və çölə çıxmağın özünün nə olduğunu bilmirəm. Əslində, narahat düşüncənin, özünə inamsızlığın, zəhlətökən şıltaqlığın nişanəsidir və bütün bunların hamısı mənim yuvamın yanında mənasız görünür, çünki bu yuva hələlik var və kim özünü bütünlüklə bu yuvanın ixtiyarına versə, qulağı dinc yaşaya bilər. Əlbəttə, mən indi onun çölündəyəm və geri qayıtmağa yollar axtarıram. Yaxşı olardı ki, texniki cəhətdən bəzi düzəlişlər ediləydi. Bəlkə də heç lazım deyildi. Bəs indiki əsəbi vəziyyətdə yuvanı fürsət tapıb gizləncə içinə girmək üçün düzəldilmiş mağara sanmaq, onu qiymətdən salmaq deyildimi? Əlbəttə, o həm də təhlükəsiz bir mağaradır və olmalıdır da! Təsəvvür edəndə ki, təhlükə qarşısında, onda dişimi dişimə sıxaraq bütün varlığım ilə arzulayıram ki, kaş elə mənim həyatımı təhlükədən qurtaran bir oyuq olsun, öhdəsinə düşən vəzifəni, imkan daxilində, mükəmməl yerinə yetirə bilsin və belə olan halda onu bütün başqa vəzifələrdən azad etməyə hazırım. Ancaq əsil həqiqətdə – çox çətinə düşəndə də bu həqiqəti görmək olmur, halbuki ən çətin anlarda da onu görə bilmək lazımdır – yuva təhlükəsiz görünəndə də, tam təhlükəsiz deyil və belə olan halda bütün qayğılardan azad olmaq mümkündürmü? Düzdür, bunlar başqa qayğılardır, mənalıdır, fəxarətlidir, tez-tez unudulandır, ancaq bəlkə də həyatın mənə bayırda hazırladığı qayğılar qədər dəhşətlidir. Bu yuvanı yalnız təhlükəsizliyi təmin etmək üçün tikmiş olsaydım da, aldanmamışdım, lakin mənim ora sərf elədiyim ağır zəhmətlə müqayisədə hazırkı təhlükəsizlik, ən azı hiss elədiyimə, eləcə də gördüyüm xeyirə görə, kifayət eləmir. Bunu etiraf eləmək ürəyimi ağrıdır, ancaq eləməliyəm və özü də onu tikənin, öz sahibinin üzünə bağlanan giriş qapısına görə eləməliyəm. Axı, yuva yalnız kimisə xilas etmək üçün hər hansı bir oyuq deyil! Baş meydana, ehtiyat üçün topladığım cəmdəklərin arasında üzü buradan başlayan, əsas meydana uyğun olaraq gah aşağı düşən, gah yuxarı qalxan, gah düzünə, gah dolanbac şəkildə uzanan, gah daralan, gah da enlənən, ancaq hamısı da eyni vəziyyətdə bomboş, sakit olan, hərəsi də mənə içəridəki digər meydanlara – onlar da bu yollar kimi həmişə bomboş və sakit olur – bir cür aparən on dənə çıxış yoluna tərəf dayananda, təhlükəsizlik barədə düşünürəm, çünki dəqiq bilirəm ki, bura mənim qalamdır və onu daş kimi torpağı cırmaqçaya-cırmaqçaya, dişimlə-dırnağımla oya-oya, al-qana bələnə-bələnə tikmişəm, ona görə də özümündür, heç kəsə də vermərəm. Hətta o dərəcədə özümündür ki, burda

düşmənimin sonuncu öldürücü zərbəsini almağa da hazırım, çünki qanım doğma torpağıma töküləcək, itib getməyəcək. Bu yollarda yarıyuxulu, yarıyoaq, qulağıdinc keçirdiyim o gözəl anların mənası da elə bunda deyildimi?! O yollar ki, yalnız mənim gen-bol uzanmağıma, uşaq kimi o tərəfə, bu tərəfə çevrilməyimə, şirin xəyallara dalmağıma, rahatca yatmağıma hesablanmışdı! Və bir də hamısı mənə yaxşı tanış olan, bir-birinin eyni olsalar da, gözüyumulu, divarlarına toxunmaqla birini o birindən ayıra bildiyim balaca meydançalar! Onlar məni elə rahat, elə isti saxlayırlar ki, heç bir quş öz yuvasında belə rahatlıq tapa bilməz. Hamısı da bomboş, səssiz-səmirsiz...

Əgər belədirsə, onda niyə tərəddüd edirəm, niyə kiminsə içəri soxulacağından qorxuram? Bəlkə bura soxulandan sonra yuvanı görmək bir daha ona qismət olmayacaq?! Ancaq, xoşbəxtlikdən, belə şey heç vaxt ola bilməz və ona görə də bu yuvanın mənim üçün nə demək olduğu barədə düşünmək lazım deyil. Yuva ilə mən bir-birimizə o qədər bağlıyıq ki, bütün qorxulara baxmayaraq onun içində rahatca qala bilərəm, özümü heç nəyə məcbur etmərəm, çəkinmədən qapını açaram. Bunun üçün əlimi heç nəyə vurmayıb gözləməyim kifayət edər, çünki heç nə bizi həmişəlik ayıra bilməz, nə vaxtsa mütləq bura qayıdası olacam. Ancaq buna nə qədər vaxt lazım olacaq və həmin vaxt ərzində istər içəridə, istərsə də bayırda nələr baş verəcək? Və bu vaxtı qısaltmaq, lazım olan işləri elə bu dəqiqə görmək özümdən asılıdır...

Yorğunluqdan daha fikirləşə bilmirəm, başım çiynimə düşür, yuxulu-yuxulu, ayaqlarım titrəyə-titrəyə girişə yaxınlaşıram, üstü mamırlı çimi asta-asta qaldırıram, yavaş-yavaş aşağı düşürəm, fikrim dağınıq olduğu üçün oranı uzun müddət açıq qoyuram, sonra buraxdığım səhv yadıma düşür, təzədən yuxarı qalxıram... Bəs niyə çölə çıxıram? Axı, yalnız üstü mamırlı çimi yuvanın ağzına çəkməliyəm... Yaxşı, qoy olsun, yenə də aşağı düşürəm və nəhayət çimi yerinə qoyuram. Yalnız və yalnız bu vəziyyətdə həmin işi görə bilərdim! Beləliklə, üstü mamırlı çimin altında, özümlə gətirdiyim azuqə ehtiyatının üstündə, ətin şirəsinə, qana bələ-nə-bələ-nə uzanıram, çoxdan həsrətində olduğum şirin yuxulara dalmaq istəyirəm. İndi heç kəs mənə mane olmur, heç kəs məni izləmir, mamırlı çimin o tərəfində də, ən azı indiyə kimi, sakitlikdir və mənə elə gəlir, lap sakitlik olmasaydı da, oranı müşahidə etmək üçün qala bilməzdim. Məkanı dəyişmişdim, yerin üstündəki dünyadan yerin altındakına – yuvama gəlmişdim və bunun təsirini də o dəqiqə hiss etdim. Bura tamamilə ayrı bir dünyadır, mənə təzə güc verir, yuxarıdakı yorğunluq kimi burda yorğunluq olmur. Səyahətdən qayıtmışam, onun gərginliyindən elə yorulmuşam ki, huşum başımda deyil, ancaq doğma evimlə görüşməyim, məni gözləyən bərpa işləri, tələsik, üzdən də olsa, bütün otaqlara göz gəzdirməyin vacibliyi, hər şeydən əvvəl də baş meydana çatmaq istəyi bu yorğunluğu narahatlığa, həvəsə döndərər, sanki yuvaya düşən andaca uzun, dərin bir yuxu yatmışam. Başladığım ilk iş üzüntülüdür və məni çox yorur: qəniməti labirintin dar, nazik divarların arasından keçən yolları ilə daşımaq lazımdır. Bütün gücümü toplayaraq işə başlayıram və görürəm ki, alınır, ancaq çox ləng gedir. Onu tezləşdirmək üçün ətin bir hissəsini ayırıram, birini geri, o birini isə irəli itələyirəm, aralarına girirəm, son nəticədə qarşımda bircə hissəsi qalır, onu irəli itələmək asanlaşır, ancaq bu dar yollara o qədər ət yığılıb qalıb ki, heç nə aparmayanda da keçməyə çətinlik çəkirəm, az qalır öz azuqə ehtiyatımın içindəcə boğulam, hətta bəzən onlardan canımı qurtarmaq üçün çox yeyib-içməli oluram... Ancaq daşıya bilirəm və bu işə o qədər də çox vaxt sərf eləmirəm, labirint arxada qalır, düz yola çıxaraq dərindən nəfəs alıram, qəniməti birləşdirici yolla məhz belə işlər üçün nəzərdə tutulmuş, üzünəşığı baş meydana gedən

əsas yola çıxarıram. Bundan sonrakına iş demək olmaz: hamısı öz-özünə diyirlənir, axıb gedir. Bax bu da baş meydan! Nəhayət dincələ bilərəm! Heç nə dəyişməyib, deyəsən, elə böyük bədbəxtlik baş verməyib, ilk baxışda gözümlə sataşan xırda-xuruş uçuntular da tezliklə düzələcək. İndi yalnız o yollarla gəzib baxmaq qalır, bu da çətin iş deyil, elə bil dostlarla laqqırtı vurursan. Keçmişdə özüm də tez-tez belə eləyərdim, – mən o qədər də qoca deyiləm, ancaq keçmişə xatırlayanda kövrəlirəm – ya özüm eləyirdim, ya da kimlərsə belə elədiyi barədə eşidirdim. İkinci yoldan başlayıram, qəsdlə yavaş-yavaş gedirəm, çünki baş meydanı görəndən sonra rahatlaşmışdım, nə qədər desən, vaxtım vardı – yuvanın içində vaxt istənilən qədər olur – və burda gördüyüm işlərin hamısı vacib işlər olurdu, məni, qismən də olsa, qane edirdi. İkinci yoldan başlayıram və ortaya çatanda, yoxlamamı dayandırırım, üçüncü yola keçirəm, onunla təzədən baş meydana qayıtmalı oluram, hər şeyi təzədən başlamaq üçün bir də ikinci yolu seçirəm, necə deyərlər, gördüyüm işlə oynayıram, onu özüm üçün artırırım, bu hərəkətimə gülürəm, sevinirəm, işin çoxluğundan çaş-baş qalırım, ancaq bundan əl çəkmirəm. Ey yollar və meydançalar, sizin xatirinizə, ey baş meydan, ən çox da sənin suallarına görə qayıdıb gəlmişəm, uzun müddət səfəhlik eləyib həyatım üçün əsmişəm, onun ucbatından qayıtmağa tərəddüd etmişəm, ancaq ona fikir verməyib yanınıza dönmüşəm. İndi yanınızdayam və heç bir təhlükə də vecimə deyil! Siz mənimə, mən də sizin və heç kim də bizə heç nə eləyə bilməz! Qoy bayırdakılar nə qədər istəyirlər hücum etsinlər, burunları ilə üstü mamırlı çimi deşsinlər! Yuvam öz lal sükutu, kimsəsizliyi ilə məni salamladı və dediklərimi bir daha təsdiqlədi! Ancaq bununla belə, canımda nəşə bir süstlük hiss edirəm və ən çox xoşladığım meydanların birində yumalanıb qalırım. Hələ hər yeri gəzib qurtarmamışam, axıracan gəzmək istəyirəm, burda yatmaq fikrim yoxdur, ancaq elə bil nəşə məni özünə tərəf çəkir, sanki yerimi yatmaq üçün rahatlayıram: görəsən əvvəllərdə olduğu kimi alınarmı?! Alınır! Alınmayan yalnız bu sehdən qurtara bilməməyim olur və beləcə də dərin yuxulara dalıram...

Deyəsən, çox yatmışam. Yuxudan doyana yaxın nəşə məni ayıldır. Ola bilsin, bərk yatmamışam, çünki güclə eşidilən bir xışıltıya oyanıram. O dəqiqə başa düşürəm: o xırda həşaratdır, çox fikir verməmişəm, yazığım gəlib, yəqin mən burda olmayanda, özünə təzə yol açıb, o da gəlib köhnə yollardan birinə çıxıb, indi ordan yel çəkir, xışıltıya bənzəyən bir səs çıxır. Yaman işlək məxluqdur və onun bu canfəşanlığından lap zəhləm gedir! Gərək divarları çox diqqətlə dinşəyəm, bir neçə yerindən deşik açam ki, bu səsi tapıb kəsəm. Yeri gəlmişkən, divarda açacağım təzə deşiklər yuvanın arxitekturasına uyğun gələrsə, havanı dəyişmək üçün yaxşı bir vasitə ola bilər. Ancaq bundan sonra gərək o balaca məxluqlara diqqəti bir az artırım, heç birinə yazığım gəlməsin.

Bu işdə böyük səriştəm olduğu üçün, yəqin ki çox vaxt aparmayacaq və elə indi də başlaya bilərəm. Düzdür, başqa işlərim də var, amma ən vacibi budur, çünki yollardan gələn səs mütləq kəsilməlidir. Əslində, elə zəhlətökən səs də deyil, içəri girəndə də eşitmədim, yəqin onda da gəlirmiş, Ancaq bu səsi eşitmək üçün evin ab-havasına alışmaq lazım idi. Elə səs idi ki, onu yalnız bu evdə yaşayan eşidə bilərdi. Adətən belə səslər ara vermir, lakin bu, elələrindən deyil, uzun fasilələrlə eşidilir, görünür hava bir yerə yığılıb qalanda əmələ gəlir. Divarı yoxlamağa başlayıram, ancaq deşik açmaq üçün səs gələn yeri tapa bilmirəm. Düzdür, bir neçə yerdən qazıram, amma bunu gözəyari eləyirəm. Əlbəttə, bununla heç nə alınmaz, min bir əziyyətlə qazmaq da və bundan da əziyyətli olan torpağı daşımaq da hədəf gedər. Səs gələn yerə heç cür

yaxınlaşa bilmirəm, o zəif səs bayaqkı kimi fasilə verə-verə eşidilir, gah fişiltı, gah da fit səsinə oxşayır. Düzdür, məni çox narahat edir, ancaq eybi yox, qoy bir az qalsın, onsuz da nədən yarandığını dəqiq bilirəm, yəqin ki çoxalmaq, əksinə, belə də ola bilər ki, – yeri gəlmişkən, indiyəcən belə çox gözləyəsi olmamışdım – o balaca “yerqazanlar” lağım atdıqca səs öz-özünə kəsilir. Bəzən də elə olur ki, ara vermədən axtarırsan, səs gələn yeri tapmırsan, ancaq bir də görürsən, təsadüfən gəlib üstünə çıxıbsan. Beləliklə, özümə təsəlli verirəm, fikirləşirəm ki, yolları gəzsəm, çoxunu hələ görmədiyim meydançalarla görüşsəm, gəzə-gəzə də hərdən baş meydana özüm-özümlə oynasam yaxşı olar, ancaq bacarmıram, axtarmağa davam edirəm. Bu xırda məxluqlar vaxtını çox alırlar, halbuki zamanımı daha yaxşı işlərə sərf edərdim. Adətən belə hallarda məni ən çox özünə çəkən işin texniki tərəfi olur, məsələn, qulağım səsin bütün incəliklərini seçə bildiyi üçün əvvəlcə onun nədən yarandığını müəyyənləşdirirəm, sonra maraqlı güc gəlir, bunun həqiqət olub-olmadığını yoxlayıram. Bu çox vacibdir, çünki həmin səbəbi müəyyənləşdirməyincə sakit ola bilmirəm, hətta burda söhbət hansı divarsa hansısa bir qum dənəciyinin düşməsindən getsəydi də, onu bilməliydim. Və bu baxımdan, indi eşidilən səsə adi bir təsadüf kimi baxmaq olmazdı. Ancaq istər adi olsun, istər qeyri-adi, çox axtarmağıma baxmayaraq, heç nə tapa bilmirəm, daha doğrusu, çox şey tapıram. Düşünürəm ki, niyə bu hadisə məhz mənim ən çox sevdiyim meydançada baş verməli idi və buradan xeyli uzaqlaşırıq, o biri meydançaya çıxan yolun yarısınıca gedirəm, ancaq bütün bunların hamısı zarafatdır, sanki bununla sübut etməyə çalışırdım ki, məni narahat edən səs yalnız sevimli meydançamda deyil, başqa yerlərdə də var, gülümsəyə-gülümsəyə ətrafı dinşəməyə başlayıram, ancaq tezliklə gülümsəməyimi kəsməli oluram, çünki həmin xışıltı, həqiqətən, burda da eşidilir. Əslində, elə böyük şey deyil, bəzən mənə elə gəlir ki, bu səsi özümdən başqa heç kim eşidə bilməz, mən də yəqin ki, qulaqdan iti olmağa öyrəşdiyim üçün burda belə aydın eşidirəm, halbuki müqayisə edib görürəm ki, hər yerdə eyni cür eşidilir. Görürəm ki, divara yaxın dayanıb dinşəyəndə də, ortada durub qulaq asanda da, eyni cür gəlir bu səs – nə alçalır, nə də ucalır. Belə olan halda bütün diqqətimi toplamaq oluram, onda sanki səsin özünü eşitmirəm, haradansa gələn nəfəsini duyuram. Ancaq məni ən çox narahat edən də səsin hər yerdə eyni olmasıdır, çünki lap başlanğıcda düşündüklərimlə bir araya sığmır. Əgər onun nədən yarandığını düz tapmış olsaydım, onda hardasa ucadan səslənər, oradan uzaqlaşdıqca alçalardı. Yaxşı, mən deyən deyildisə, bəs onda nə idi? Ola bilsin, bu səs iki yerdən gəlirdi və mən də indiyədək onlardan uzaq dayanıb qulaq asırdım və indi mən hansınasa yaxınlaşanda səs ucalırdı, ancaq o birinin səsi isə alçaldığı üçün qulağımda eşitdiyim kimi qalırdı. Hətta az qala inanmağa başlayırdım ki, lap diqqətlə dinləyəndə, bu yeni fərziyyəyə uyğun olaraq, səslər cüzi də olsa, bir-birindən fərqlənir. Hər halda, müşahidə dairəsini bu vaxta qədərkindən xeyli artırmalıyam. Buna görə də həmin yolla baş meydana qədər gəlirəm, buranı da dinşəməyə başlayıram. Lap möcüzədir: eyni səs burda da var! Elədir ki var, səs o yaramaz xırda heyvanların oyduqları yerdən gəlir, mənim burda olmamağımdan alçaqcasına yararlanıblar. Ancaq hər halda mənə qarşı qəsd hazırlamırlar, sadəcə olaraq, öz mənasız işlərini görürlər və nə qədər ki, maneəyə rast gəlmirlər, həmin yolla irəliləyirlər – hamısını yaxşı bilirəm, lakin bununla belə, bir şeyi başa düşmür və lap çaş-baş qalırım ki, baş meydana qədər gəlib çıxmağa necə cəsarət ediblər. Bunun səbəblərini araşdırmaq da istəmirəm. Bəlkə baş meydan çox dərində olduğu üçün belə eləyirlər? Yoxsa, böyüklüyündən və buna uyğun olaraq, hava axınının çoxluğundan qorxublar? Bəlkə elə biliblər, baş meydan olduğu üçün o küt ağılları ilə burdan nəsə bir məlumat qopara biləcəklər? Ancaq, hər halda, indiyəcən baş meydanın divarlarında oyuq görməmişdim. Düzdür, burdakı kəskin ət, qan qoxusu heyvanları dəstə-dəstə çəkib gətirirdi və mən də yaxşıca ov edirdim, ancaq onlar yuxarılardan oya-oya yollara çıxırdılar, qorxa-qorxa gəlsələr də, dəstə-dəstə üzəşəği tökülüşürdülər. İndiyə

yolları oyurdular! Kaş yeniyetməlik, cavanlıq çağlarının planlarını yerinə yetirmiş olaydım, daha doğrusu, onları həyata keçirməyə gücüm qalayıdı! İstək həmişə olmuşdu! Sevimli planlarımdan biri baş meydanı öz ətrafından ayırmaq idi! Bu o demək idi ki, divarlarının hündürlüyü və qalınlığı boyuma uyğun olardı, yan-yörəsini divar hündürlüyündə boş saxlayardım, orada mağara kimi bir yer düzəldərdim. Bu mağaranı əbəs yerə yaşamaq üçün ən gözəl yer hesab eləmərdim! Burada istədiyim kimi uzanıb qalar, yuxarı-aşağı sürünər, ağıyar, torpağı həmişə ayağımın altında hiss edər və bütün bu oyunları meydanın özündə deyil, kənarında çıxardım. Baş meydana girməzdim, gözlərim bir az dincələrdi, onu görmək sevincini sonraya saxlayardım, ancaq əldən də verməzdim, necə deyərlər, caynaqlarımın arasına alıb saxlayardım, halbuki adı qapısı həmişə açıq olduğu üçün bu mümkün deyildi. Hər şeydən əvvəl, baş meydanı qoruyardım, bu da onu görə bilmədiyimin əvəzi olardı və əlbəttə, seçim qarşısında qalsaydım, mağaranı götürərdim ki, o tərəfə, bu tərəfə gəzə biləm, baş meydana keşik çəkəm. Onda divarlardan səs gəlməzdi, həyasızlıq edib onu meydana qədər qazmazdılar, orda sakitlik hökm sürərdi və mən də həmin sakitliyin keşikçisi olardım. Daha o xırda məxluqların iyrənc xışıltısına deyil, getdikcə məndən uzaqlaşan bir səsə, meydandakı sükutun xışıltısına ləzzətlə qulaq asardım.

Ancaq bu gözəllik indi gerçək deyil və təzədən işimə qayıtmalıyam. Az qala, buna sevinməliyəm ki, həmin iş birbaşa baş meydanla bağlıdır və bu da məni ruhlandırır. Yəqin həmişəki kimi yenə də məlum olacaq ki, başlanğıcında bir az mənasız görünən bu işə sonradan var gücümlə girişməliyəm. İndi baş meydanın divarlarını dinşəyirəm və görürəm ki, yuxarıdan da, aşağıdan da, divarlardan da, döşəmədən də, içəridən də, çöldən də eyni səs gəlir. Ara verməyən bu səsi dinşəməyə görə nə qədər vaxt, gərginlik gərəkdir?! Yalnız xırda bir təsəlli ilə özümü aldada bilərəm ki, qulağımı torpaqdan aralayandan sonra səs, böyük olduğuna görə, baş meydana, yollardakından fərqli olaraq, heç eşidilmir. Bir az dincəlmək, özümə gəlmək üçün bu təsəllidən yapışır, diqqətlə dinşəyir, səs eşitməyəndə sevinirəm. Yaxşı, bəs əslində nə baş verib? Hər yerdən eyni səsin eşidilməsi mənim ilkin mülahizəmi tamamilə inkar edir. Eyni zamanda, ağıma gələn sonrakı mülahizələrdən də vaz keçməli oluram. Belə də fikirləşmək olardı ki, indi eşitdiyim səs öz işi ilə məşğul olan o xırda həşəratın səsidir. Ancaq uzun illərin təcrübəsi deyir ki, belə deyil. Əgər bu səs həmişə olubsa və mən də onu eşitməmişəmsə, demək, indi də eşidə bilməzdim. Bəlkə illər ötdükə yuvamda baş verənlərə daha həssas olmuşdum, ancaq hər halda qulaqlarım itilənməmişdi. Axı, bu xırda həşəratların bir xüsusiyyəti də odur ki, səsləri eşidilmir. Yoxsa, ona dözə bilərdim?! Ağıma belə bir fikir də gəlir ki, bəlkə heç tanımadığım heyvandır?! Ola bilər... Düzdür, çoxdandır ki, yerin altındakı həyatı diqqətlə müşahidə edirəm, ancaq dünya çox rəngarəngdir, gözlənilməyən xoşagəlməz hadisələrdən də xali deyil. Bəlkə də o heç tək də deyil, böyük bir sürüdür, mənim ərazimə qəfil hücum edib... Xırda heyvanların böyük sürüsü... Ancaq səsləri eşidilirsə, deməli, xırdalardan bir azca böyükdürlər, işləyəndə, səsləri güclə eşidilir. Ola bilsin, indiyəcən görmədiyim heyvan sürüsüdür, gəzməyə çıxıb, yolları burdan düşüb, məni bir az narahat edir, bir azdan keçib gedəcəklər, səs də kəsiləcək... Deməli, gözləsəm, özüm üçün artıq iş yaratmasam yaxşıdır... Bəs əgər tanımadığım heyvalardısa, niyə onda heç birini görə bilmirəm? Onlardan birini tutmaq üçün çox yeri qazmışam, ancaq tuta bilməmişəm. Birdən ağıma gəlir ki, bəlkə lap xırda heyvanlardır, mən tanıdıqlarımdan da balacadırlar, sadəcə olaraq, səsləri hündürdən çıxır. Ona görə də, qazılmış torpağı bir də yoxlayıram, kəltənləri göyə atıram ki, yerə düşəndə, parça-parça olsunlar, ancaq onların arasından da heç nə çıxmır. Yavaş-yavaş anlamağa başlayıram ki, ordan-burdan qazmaqla heç nə tapa bilməyəcəm, əksinə, yuvamın divarları oyuq-oyuq olacaq. Tələsik orasını-burasını

eşələməyə başlayıram, deşikləri tutmağa vaxt çatmır, torpaq qalaqları yolları kəsib, heç nə görünür. Ancaq bunlar məni o qədər də narahat etmir, sadəcə olaraq, içəridə nə gözə, nə ətrafa baxa, nə də dincələ bilirəm, tez-tez elə işləyə-ışləyə oyuqların birində yuxuya gedirəm, pəncəmin biri bayırda torpağa yapışıb qalır, sanki yuxulu-yuxulu ordan nəsə qoparmaq istəyirəm. Yox, iş üsulumu dəyişəcəm. Səs gələn istiqamətdə torpağı düzünə qazacam və heç bir mülahizədən asılı olmayaraq, səsin əsil səbəbini tapana qədər işi dayandırmayacam. Tapandan sonra, gücüm çatsa, onun axırına çıxacam, yox, gücüm çatmasa, ən azı, səsin hardan gəldiyini dəqiq biləcəm. Ancaq onu dəqiq bilməyim məni nə sakitləşdirəcək, nə də ümitsiz qoyacaq. Eh, qoy nə olur, olsun... elə ya belə... Amma, şübhə yeri qalmayacaq, əziyyətinə dəyəcək! Bu qərar özümə də ləzzət elədi. Mənə elə gəlir ki, indiyəcən gördüyüm işlərdə tələskənlik eləmişəm. Təzədən evimə qayıtdığım üçün həyacanlı olmuşam, yerin üstündəki həyatın qayğıları hələ canımdan çıxmıybmış, yuvanın dincliyi məni hələ büsbütün öz qoynuna almayıbmış, ondan uzun müddət ayrı düşdüyümə görə kövrəlmişəm, ağılıma min cür şeylər gətirmişəm, dəli olmuşam. Axı, nə baş vermişdi? Uzun fasilələrlə eşidilən zəif bir xışıltı... Heç nə... Ancaq deməzədim ki, bu xışıltıya öyrəşmək olar... Yox, buna öyrəşmək olmazdı, ancaq bununla belə, heç bir tədbir görmədən, onu bir az müşahidə etmək olardı. Yəni bir neçə saat qulaq asmaq, sonu gözləmək mümkün idi, daha mənim kimi qulaqlarını divara söykəyib ora-bura sürünmək, nəsə tapmaq üçün deyil, içindəki narahatlığı boğmaq xatirinə səs gələn yerlərdə torpağı eşik-eşik eləmək yaramazdı. Ümid edirəm ki, indi hər şey başqa cür olacaq. Ancaq yenə də ümidimi kəsirəm, – bunu da gözlərimi yumaraq özümə acığımı tuta-tuta boynuma alıram – çünki bir neçə saat bundan əvvəl içimdə baş qaldırmış narahatlıq hissi olduğu kimi qalmışdı və ağılım mənə “dayan!” deməşəydi, çox güman ki, səs gəlib-gəlmədiyinə fikir də verməzdim, hara gəldi, inadla, ağına-bozuna baxmadan, yalnız qazmaq xatirinə, ya mənasız yerə, ya da bəlkə yemək üçün torpağı eşən o xırda məxluq kimi qazmağa başlayardım. Bu təzə, ağıllı plan gah məni özünə çəkir, gah da buraxırdı. Ona qarşı heç nə demək olmazdı, ən azı özüm heç nə deyə bilməzdim və zənnimcə, məni məqsədimə çatdırmalıydı. Ancaq buna baxmayaraq, ona inanmıram. O dərəcədə inanmıram ki, hansı nəticəni verəcəyindən, bu nəticənin nə qədər pis olacağından da qorxmuram. Bəli, mənə belə gəlir, səsi eşitdiyim andan elə fikirləşdim ki, ara vermədən qazmaq lazımdır, ancaq buna çox inanmadığım üçün başlamadım. Buna baxmayaraq, əlbəttə, qazmağa başlayacam, çünki başqa yolum yoxdur, amma indi başlamayacam, onu bir az təxirə salacam. Sağlam düşüncə qalib gələrsə – gəlməlidir də – bu işə tez başlamayacam. Hər halda, ona başlamamışdan əvvəl, bayaq eşik-eşik elədiyim yerləri düzəldəcəm. Düzdür, çox vaxt aparacaq, ancaq bunu eləmək vacibdir. Əgər təzə qazmağa başlayacağım yol məni məqsədimə çatdıracaqsa, deməli, uzun olacaq, yox, məqsədimə aparmayacaqsa, bir sonucu olmayacaq. Əlbəttə, bu iş yuvadan xeyli aralı düşmək olacaq, ancaq hər halda, yerin üstündəkindən pis olmayacaq, istədiyim anda onu dayandırıb, evimə qonaq gedəcəm, getməsəm də baş meydanın havası gəlib məni tapacaq, işimi həmin hava ilə nəfəs ala-ala görəcəm, amma bununla belə, yenə də yuvadan uzaq düşmək, özümü naməlum talenin ixtiyarına buraxmaq deməkdir, ona görə də buranı qaydaya salıb getmək lazımdır, yoxsa belə çıxardı ki, rahatlığım üçün çalışa-çalışa onu özüm pozmuşam və sonra da qaydasına salmamışam. Beləliklə, işə qazılmış yerləri təzədən doldurmaqla başlayıram. Bu elə bir işdir ki, ona lap yaxşı bələdəm, onu dəfələrlə, demək olar ki, heç iş hesab eləməyə-eləməyə görmüşəm, xüsusilə axıra yaxın möhkəmlətmə, hamarlama işlərində lap ustalaşmışam və bunu da özümü tərifi etmək üçün demirəm, sadəcə olaraq, həqiqətdir. Ancaq bu dəfə çətin olacaq, çünki fikrim çox dağınıqdır, bir də görürsən, işin qızgın çağında qulağımı divara söykəyib dinşəyirəm, yenicə yerinə qoyduğum torpağın təzədən qayıdıb yerə töküldüyünə fikir vermərəm. Sondakı “bəzək” işləri lap çox diqqət tələb etdiyi üçün, alınmır. Eybəcər görünən donqarlar, çatlar... Hələ onu

demirəm ki, o vaxt divara yamaq vurub düzəltdiyim keçidi təzədən bərpa eləmək istəmirəm... Özümə bununla təsəlli verirəm ki, hamısı müvəqqəti işlərdir, geri qayıdıb rahatlandıqdan sonra hər şeyi təzədən istədiyim kimi düzəldəcəm, onda bütün işlər yağ kimi öz-özünə gedəcək. Bəli, nağıllarda bütün işlər yağ kimi gedir və mənim təsəllim də həmin nağıllardan gəlir. Yaxşı olardı ki, indi mükəmməl bir iş görəydim. Tez- tez yollara düşüb haradan səs gəldiyini müəyyənləşdirməkdənsə, bu daha xeyirli olardı, çünki istədiyini yerdə dayanıb dinşəməyə iş demək olmazdı. Üstəlik də təzə-təzə mənasız kəşflər eləyirəm. Bəzən mənə elə gəlir ki, səs daha kəsilib, çünki fasilə lap çox olur, eşidilmir, öz qanımın fişiltısını daha aydın eşidirəm, bəzən də ikisinin fasiləsi eyni vaxta düşür və onda elə bilirsən ki, səs biryolluq kəsilib. Daha dinşəmirsən, atılıb-düşürsən, həyat büsbütün dəyişir, sanki hansı çeşməninə gözü açılır, oradan içəri sakitlik axır... Bu tapıntının doğru olub-olmadığını yoxlamağa qorxursan, kimisə axtarmağa başlayırsan ki, ona bel bağlayasan, ona görə də yorğalaya-yoğalaya baş meydana qayıdırsan, yadına düşür ki, qəlbində yeni bir həyat arzusu baş qaldırır, səhərdən dilinə heç nə dəyməyib, torpağın üstünə səpələnmiş ehtiyatlardan birini dartıb götürürsən, onu acgözlüklə çeynəyəcəynəyə, uda-uda bu inanılmaz kəşfi elədiyini yerə qayıdırsan, yeyə-yeyə, guya elə-belə, bir daha inanmaq üçün dinşəyirsən və azacıq dinşəyə kimi də yanıldığını başa düşürsən, özün özündən utanırsan, uzaqlardan gələn xışıltını eşidirsən... Ağzındakını yerə tüpürürsən, onu ayaqlamaq istəyirsən, təzədən işləməyə başlayırsan, ancaq nə elədiyini özün də bilmirsən. Vacib hesab elədiyini yerdə – belə yerlər kifayət qədərdir – qeyri-ixtiyari nəşə eləyirsən, sanki nəzarətçi gəlib və sən də yalandan özünü göstərirsən. Ancaq elə də ola bilər ki, bir az məşğul olan kimi, nəşə təzə bir şey kəşf edəsən. Deyəsən, xışıltı bir az güclənib, ancaq çox güclənməyib, əlbəttə, söhbət azacıq fərqdən gedir – hər halda, artıb, aydınca bilinir. Lakin bu güclənmə səsin artmasına deyil, daha çox yaxınlaşmasına oxşayır, sanki onun addım-addım yaxınlaşdığını da görürsən. Divardan geri sıçrayırsan, bircə baxışla bu kəşfin özü ilə gətirə biləcəyi fəsadların hamısını görməyə çalışırsan. Sənə elə gəlir, bu yuvanı hər hansı bir hücumdan müdafiə olunmaq üçün tikməyibsən. Düzdür, məqsəd bu olub, ancaq böyük həyat təcrübəsinə baxmayaraq, hücum təhlükəsindən və buna uyğun da müdafiə qurmaq fikrindən uzaq olubsan, ya da heç uzaq olmayıbsan (məgər belə də ola bilər?!), bundan da bəxtər fikirlə özünə qulağı dinc yaşamaq üçün yer düzəldibsən və elə buna görə də yuvanın sakitliyini hər şeydən üstün tutursan. Halbuki əsas məqsəddən uzaqlaşmadan bu istiqamətdə də çox iş görmək olardı, ancaq nəyə görə heç bir iş görülməmişdi... Bu bir neçə ildə bəxtim gətirmişdi və bu da məni ərköynləşdirmişdi. Düzdür, hərdən narahat olmuşdum, ancaq bəxt olan yerdə narahatçılıq heç nə eləyə bilməzdi...

İndi ilk növbədə yuvaya müdafiə və bunun üçün olan imkanlar nöqtəyi-nəzərindən baxmaq, elə bu baxımdan da yenidənqurma planı hazırlamaq, elə həmin dəqiqə də gənclik şövqüylə işə başlamaq

Qonşum

İşlərimin əsas yükünü özüm çəkirəm. Girəcəkdəki otaqda iki qız oturur və oraya da iki yazı makinası, qovluqlar qoyulub, mənim otağımda isə bir yazı masası, kassa, məsləhət vermək üçün ayrı bir masa, yumşaq kreslolar var. İdarəmdə olan əşyalar yalnız bunlardır. Axı nə qədər sadə

olsa, idarə etmək də bir o qədər asanlaşır. Mən çox cavanam, işlərim də öz axarı ilə gedir. Ona görə də heç nədən və heç kimdən şikayətlənmirəm.

Yeni ildən qonşuluqdakı balaca boş mənzili də cavan bir oğlan kirələdi. O mənzili də götürməyə çox tərəddüd edirdim, axırda əlimdən çıxdı. İki otaqlı mənzil idi, üstəlik mətbəxi də vardı. Otaqlar mənə lazım ola bilərdi, çünki oturuqları otaq bəzən qızlara darlıq edirdi. Bəs mətbəx nəyimə lazım olardı? Bu sual üzərində xeyli götür-qoy etdiyimdən, həmin mənzili əldən verdim. İndi orda cavan bir oğlan oturur. Adı Harrasdır, orda nə işlə məşğul olduğundan da xəbərim yoxdur. Qapısından bir lövhə asılıb: “Harrasın bürosu”. Ordan-burdan öyrənmişəm ki, onun işi də təxminən mənimki kimidir. Kredit məsələsinə gəldikdə, elə bir xüsusi xəbərdarlığa ehtiyac yoxdur, çünki söhbət burda nəyəsə can atan, bəlkə də gələcəyi yaxşı olacaq cavan bir oğlandan gedir, ancaq indi, deyəsən, mülkü-varidatı yoxdur, ona görə də kredit vermək məsləhət deyil.

Bəzən pilləkəndə Harrasla rastlaşıram, ancaq həmişə tələsənə oxşayır, yanımdan, sözün əsl mənasında, qaça-qaça keçib gedir. Hələ indiyəcən onun üzünü əməlli başlı görə bilməmişəm, çünki otağın açarını əlində hazır saxlayır, o dəqiqə də açıb içəri girir, elə bil siçovulun quyruğu qapının arasından sivişib keçir və mən yenə də üzərinə “Harrasın bürosu” yazılmış lövhə ilə üzbəüz qalırım, halbuki bu yazını layiq olduğundan da çox oxumuşam...

Divar həddən artıq nazik olanda, vicdanla işləyən adamı satır, vicdansız isə gizlədir. Otağımdakı telefon məni qonşumla ayıran divardan asılıb. Ancaq mən bunu istehza ilə deyirəm, çünki həmin telefon o biri divardan asılmış olsaydı da, qonşu otaqda danışılanların hamısı eşidilərdi. Müştərilərimin adını telefonda çəkməyi çoxdan yadırgamışam. Ancaq bəzi səciyyəvi sözlərdən, söhbətin qaçılmaz gedişatından həmin adamın adını bilmək üçün o qədər də hiyləgər olmağa ehtiyac yoxdur. Bəzən o qədər narahat oluram ki, dəstək qulağımda, barmaqlarımın ucunda yerimdəcə rəqs etməyə başlayıram, ancaq yenə də sirlərimi gizlədə bilmirəm.

Əlbəttə, buna görə işlə əlaqədar hər hansı bir qərar çıxarmaq lazım gələndə, inamsız oluram, səsım titrəməyə başlayır. Görəsən mən telefonla danışanda Harras nə edir? Əgər çox şişirtmək istəsəm – bəzən həqiqəti üzə çıxarmaq üçün tez-tez şişirtmək lazım gəlir – belə deyərdim: Harrasa telefon lazım deyil. Elə mənimkindən istifadə edir. Divanını divara yaxın çəkib qulaq asır, mən isə, əksinə, telefon zingildəyən kimi onun yanına qaçmalı oluram, müştərilərin istədiklərinə qulaq asıram, çox vacib qərarlar çıxarıram, onları güc-bəla ilə yola gətirirəm və bütün bunları eləməkdəyəkən, eyni zamanda da istər-istəməz, divardan Harrasa məlumatlar ötürürəm.

Bəlkə də söhbətə heç axıra kimi qulaq asmır, məsələnin mahiyyətini başa düşən kimi ayağa qalxır, adəti üzrə qaça-qaça yolunu şəhərdən salır və bəlkə də mən dəstəyi yerinə asmamış, şəhərdə mənim əleyhimə təbliğat aparır.

Yuxu

Bir gecə Yozef K. qəribə yuxu gördü:

Hava mülayim idi və K. gəzmək istəyirdi. Amma iki addım atar-atmaz artıq qəbristanlıqda idi. Orada süni yolla salınmış girintili-çixintılı çox narahat cığırın olmağına baxmayaraq, o sanki havada uçurdu və bu cür yolların birində coşğun selə düşmüş kimi möhkəm sürətlə sürüşdü. O, uzaqdan gördüyü qəbir təpəciyinin yanında dayanmaq istədi. Bu qəbir K.-yə sanki ovsunlayıcı təsir göstərmişdi və ona elə gəlirdi ki, lazımı cəldliklə ona çata bilməyəcək. K. təpəciyi güclə görürdü, onun qabağını küləkdə dalğalanan, böyük qüvvə ilə bir-birinə çırpılan bayraq və qumaş parça kəsirdi. Bayraqdar isə görsənmirdi, amma, elə bir hiss yaranırdı ki, sanki orada şənlik hökm sürür.

O, öz baxışlarını uzağa yönəltdiyi halda, lap yanında eyni cür qəbir təpəciyinin olduğunu gördü. Bir az irəli getsəydi, qəbir ondan arxada qalacaqdı. K. cəld otluğa atıldı. Cığırın onun ayaqları altından qaçmasına baxmayaraq, yoluna davam etdi, o, səndələyərək qəbir təpəciyinin qarşısına dizləri üstə çökdü. İki kişi qəbirin o biri tərəfində dayanaraq aralarındakı qəbir daşını havada saxlamışdılar; K. orada görünən kimi onlar baş daşını yerinə qoydular və qəbir daşı da necə qoyulmuşdusa, eləcə dik qaldı. Bu zaman kolluqdan üçüncü bir adam çıxdı. K. onun rəssam olduğunu güman etdi. Onun əynində ancaq şalvar və düymələri əyri bağlanmış köynək, başında isə məxmər beret var idi; əlində isə qəbirdaşına yaxınlaşaraq havada nə isə fiqurlar çəkdiyi adi qələm tutmuşdu.

O, bu qələmi başdaşının yuxarı hissəsinə tuşladı; başdaşı çox hündür idi, rəssamın əyilməyinə heç ehtiyac yox idi. Amma, istər-istəməz, o qabağa əyilməli oldu, çünki, ayaq basmaq istəmədiyi torpaq təpəcik onu başdaşından ayırırdı. O, barmaqlarının ucunda dayandı və sol əli ilə daşından yapışdı. Hansısa məharətli bir fəndin sayəsində o, adi qələm ilə qızıl hərflər yazdı: “Burada yatan...” Onun qələmindən hər bir hərif dəqiq, gözəl, dərinə oyulmuş və əsl qızılla yazılmış kimi çıxırdı. Bu iki sözü yazandan sonra o, üzünü K.-ya tərəf çevirdi; yazının davamını böyük səbirsizliklə gözləyən K. demək olar ki, rəssamı unudaraq yalnızca başdaşına baxırdı. Rəssam yenə də yazmaq istədi, amma, yazısını davam edə bilmədi, nə isə onu narahat edirdi. O əlini aşağı endirdi və yenə də K.-ya tərəf çevrildi. İndi isə K. da rəssama baxırdı və onun xəcalət çəkdiyini gördü, amma, səbəbini bilmirdi. Rəssamın bayaqkı, çevikliyi itdi. Buna görə K. da xəcalət çəkirdi; onlar bir-birilərinə köməksiz baxışlarla baxırdılar; açıq-aşkar görünürdü ki, burada, heç birinin aydınlaşdırma bilmədiyi murdar bir anlaşılmazlıq var idi. Tamamilə yersiz vaxtda kilsənin kiçik zəngi çalındı. Amma, rəssamın bir əl hərəkəti ilə zəng dayandı. Bir müddətdən sonra zəng yenidən çalındı amma, bu dəfə çox astadan və xüsusi tələbi olmadan da özü dayandı; sanki, sadəcə zəngin gücünü yoxlamaq istəyirdi. K. rəssamın vəziyyətindən ümitsizliyə qapılmışdı, o ağlamağa başladı və əllərini açaraq hiçqırtı ilə hönküdü. Rəssam K.-nin sakitləşməyini gözlədi və sonra bir çıxış yolu tapmadığı üçün yazısına davam etməyi qərara aldı. Atdığı ilk ştrix K. üçün qurtuluş idi. Amma, rəssam, görünür çox həvəssiz idi. Və yazdığı bayaqkı kimi gözəl görünmürdü. İlk növbədə elə gəlirdi ki, yazıda qızılı rəng çatışmır, solğun idi və hər ştrix tərəddüdlə uzanırdı. Yalnızca ölçüləri yaxşı idi. Yazılan “Y” hərifi idi. Yazı artıq hazır idi ki, bu an rəssam ayağını qəbir təpəciyinə elə əsəblə çırpdı ki, torpaq ətrafa səpələndi.

Nəhayət ki, K onu başa düşdü; bu fikirdən imtina etməyi rəssamdan xahiş etməyə artıq vaxt yox idi; o, var gücü ilə müqavimətsiz torpağı əlləri ilə qazımağa başladı; sanki hər şey öncədən hazırlanmışdı, yalnızca, görünüş üçün qəbirin üstü nazik torpaq qatı ilə örtülmüşdü; dərhal onun arxasında sıldırımli divarları olan böyük bir dəlik açıldı və K. zəif axınla kürəyi üstə fırlanaraq bu dəliyə endi. Bu zaman sonsuz dərinlik onu, başı yuxarı vəziyyətdə aşağı çəkirdi, yuxarıda isə böyük naxışlı həriflərlə başdaşı üzərində onun adı yazıldı.

K. bu mənzərəyə həsəd apararaq yuxudan oyandı.

Yaşı ötmüş subay Blumfeld

Bir axşam yaşı ötmüş subay Blumfeld pillələrlə mənzilinə qalxırdı. Əziyyətli iş idi, çünki mənzili yeddinci mərtəbədəydi. Son vaxtlar pilləkənləri qalxa-qalxa fikirləşirdi ki, bu cür tənha həyat sürmək yaman çətin imiş: indi bu yeddi mərtəbəni heç kəsin gözünə görünmədən qalxmalıdır ki, bomboş mənzilinə çatsın, orda yenə heç kəsin gözünə görünmədən ev xalatını geyinsin. Qəlyanını yandırsın, neçə illərdən bəri abunə olduğu fransızca yurnalı bir az oxusun, oxuya-oxuya da özü hazırladığı gilasa arağından qurtum-qurtum içsin və nəhayət yarım saatdan sonra yatmağa getsin, ancaq yorğan-döşəyə girməmişdən əvvəl onu qaydaya salmalı olsun, çünki söz təsir eləməyən quluqçusu onu kefi istədiyi kimi yığışdırmış olur. Ürəyindən keçirdi ki, kaş bu işləri görəndə kimsə onu kənardan müşahidə eləyəydi. Fikirləşmişdi ki, bəlkə özünə balaca bir it alsın. Bu cür hevanlar adətən şən və hər şeydən əvvəl də qədərbilən, sədaqətli olurlar. İş yoldaşlarından birinin belə iti var, sahibdən başqa heç kimlə getmir, onu gözündən bircə anlığa itirib, sonra da tapanda ucadan hürür, sanki bununla sahibini, öz fövqaladə xeyirxahını tapdığı üçün sevindiğini bildirir. Ancaq ümumiyyətdə götürəndə, itin də çatışmayan cəhətləri çoxdur. Nə qədər cins it olsa da, yenə otağı batıracaq. Bu qaçılmazdır, çünki onu hər dəfə içəri gətirəndə isti suda çimizdirmək mümkün deyil və heç səhhəti də buna yol verməz. Blumfeldin də pintilikdən zəhləsi gedir, təmizlik məsələsində güzəştə gedən deyil və hər həftə bir neçə dəfə təəssüf ki, bu məsələdə çox da dəqiq olmayan qulluqçusu ilə sözə gəlir. Qadın bir az ağır eşitdiyi üçün onun qolundan tutub darta-darta otağın çirkli qalmış yerinə aparır, ona göstərir. Elə bu ciddiliyinə görə də otağındakı səliqə-səhman istədiyinə müəyyən gədər uyğun gəlir. Bu evə it gətirilməsi o demək olardı ki, indiyəcən çox diqqətlə qorunduğu natəmizliyə könüllü surətdə yol açır. Burada itlərin əbədi yol yoldaşı birələr özlərinə yuva quracaq. Birənin düşməsi də o demək idi ki, Blumfeldin öz rahat otağını itə qoyub özünə başqa mənzil axtaracağı gün o qədər də uzaq deyil. Ancaq natəmizlik itlərin yalnız bircə çatışmayan cəhətidir. İtlər həm də xəstələnirlər və əslində, onların dərindən başı çıxan da yoxdur. Elə olanda ya çəkilib bir küncdə oturur, ya da axsaya-axsaya gəzir, zingildəyir, öskürür, ağrıdan qıvrılır. Onu adyala bükürsən, süd verirsən, bir sözlə, qulluq eləyirsən ki, bəlkə boş şeydir, keçib gedər, ancaq sonradan məlum olur ki, ciddi, pis,

yolxucu xəstəlikdir. Hətta heç xəstələnməsə də, nə vaxtsa qocalır, amma bu vəfalı heyvandan vaxtında ayrılı bilmirsən və sonra da elə bir zaman gəlib yetişir ki, öz qocalığın itin nəmli gözlərindən sənə baxır. Onda bu kor, bütün vaxtı ləhləyən, piy basdığı üçün tərpnə bilməyən heyvan adama əziyyət verir, sanki ona nə vaxtsa bəxş etdiyi sevincin əvəzini ikiqat geri alır. Yox, Blumfeldin it alamaq həvəsi indi nə qədər güclü olsa da, almayacaq, sonralar qocalmış iti özünə ağır yük eləməkdənsə, hələ otuz il də bu pilləkənləri tək qalxmağa razı olacaq. Hələ üstəlik də bu it yanınca pilləkənləri qalxanda, ondan bərk tövşüyəcək....

Deməli, Blumfeld tək qalacaq. Axı o qarımış qız deyil ki, yanında həmişə itaətkar bir canlı varlığın olmasını arzulasin, onu saxlasın, ona nəvaziş göstərsin, qulluğunda dursun və bu məqsədlə də gedib özünə ya pişik, ya sarı bülbül, ya da qızıl balıq alsın. Bunlar da olmasa, pəncərənin qabağına bir dibçək gül qoymaqla kifayətlənsin. Ancaq Blumfeld istəyir ki, yanında bir heyvan olsun, ona da çox əziyyət verməsin, yeri gələndə ona bir təpik də ilişdirsin, lazım gələndə küçədə saxlasın, Blumfeld istəyəndə də zingildəyə-zingildəyə, hoppana-hoppana yanına gəlsin, əlini yalasın. Blumfeld nəsə buna bənzər bir şey istəyir, ancaq bilir ki, bu ona çox baha başa gələcək, ona görə də bundan vaz keçir, eyni zamanda da dəqiq adam olduğu üçün hərdən, məsələn elə bu axşam yenə də o haqda düşünür.

Mənzilinin qapısına çatıb açarını çıxarmaq istəyəndə, içəridən eşitdiyi səs diqqətini cəlb edir. Qərribə, şappıltıya oxşayan bir səsdir, özü də çox canlı, ahəngdardır. Blumfeld indicə it barədə düşündüyü üçün bu səs ona dalbadal döşəməyə dəyən pəncə səsini xatırlatdı. Yox, pəncə şappıldamır, pəncə səsi deyil. Tələsik qapını açır, işığın düyməsini burur. Yox, belə şeyi heç gözləməirdi: bu ki lap sehribazlıq idi! İki sellüoid top parketin üstündə atılıb-düşür! Biri döşəməyə çatanda o biri göydə olur və yorulmadan beləcə oynayırlar. Blumfeld bir dəfə gimnaziyada o məşhur elektrik təcrübəsi zamanı balaca kürəciklərin belə hoppanırdığını görmüşdü, ancaq bunlar nisbətən iri toplardır, otaqda hoppanırlar və heç bir elektrik təcrübəsi aparılmır. Blumfeld onları yaxşı görmək üçün aşağı əyəlir. Adi toplar olduğuna şübhə yeri qalmır, yəqin ki hərəsinin də içində bir neçə balacası var və şappıldayan da elə onlardır. Blumfeld əlini havada o yan-bu yana gəzdirir ki, bəlkə sapla asılıblar. Yox, özləri hərəkət edir! Heyf ki Blumfeld uşaq deyil, yoxsa belə toplar onun üçün gözəl bir sürpriz olardı, halbuki indi bütün bunların hamısı ona pis təsir edir. Axı, heç kəsin diqqətini cəlb etmədən subay yaşamağın özü də o qədər mənasız deyil, indi də kimsə - fərqi yoxdur, kim olur olsun – bu sirdən agah olub və ona belə gülməli toplar gündərib.

Toplardan birini tutmaq istəyir, ancaq ikisi də ondan aralanır, Blumfeldi arxalarınca bütün otağı dolandırır. Fikirləşir ki, bu topların arxasınca qaçmaq səfehlikdir, ona görə də dayanır və görür ki, daha arxalarınca qaçmadığı üçün toplar bayaqkı yerlərində dayanırlar. “Ancaq, hər halda, mən onları tutacam”,- deyə ürəyindən keçirən Blumfeld təzədən onlara tərəf cumur. Toplar da yenə qaçmağa başlayırlar və Blumfeld ayaqlarını aralayaraq onları evin küncündəki çamadana tərəf sıxışdırır, nəhayət birini tuta bilir. Balaca, soyuq bir topdur və onun əlində fırlanır, hiss olunur ki, sürüşüb düşməyə çalışır. O biri top sanki dostunun dara düşdüyünü hiss edərək bayaqkıdan da hündürə tullanır, Blumfeldin əlinə toxunur.

Özünü onun əlinə çırpır, daha tez-tez hoppanaraq çırpılır, qah bu tərəfdən gah o biri tərəfdən hücum edir, sonra topu bərk-bərk tutmuş ələ heç nə eləyə bilmədiyini görüb, lap hündürə tullanır, hiss olunur ki, Blumfeldin sifətinə çatmaq istəyir. Blumfeld istəsəydi o biri topu da tutub, ikisini də hardasa gizlədərdi, ancaq bu anda ona elə gəlir ki, iki balaca topa qarşı belə hərəkət etmək ona yaraşmaz. İndi iki belə topunun olması da maraqlı idi, yəqin ki bir azdan

onlar da yorulacaq, diyirlənib dolabın altına girəcəklər, onu sakit buraxacaqlar. Belə qərara gəlməsinə baxmayaraq, Blumfeld bir növ qəzəblə əlindəki topu döşəməyə çırpır, ancaq möcüzəyə bax ki, bu nazik, bir üzündən o biri üzü görünən sellüoid qırılmır. Toplar həmin dəqiqə də bayaqkı yerlərinə qayıdırlar və elə bayaqkı tərzdə də hoppanıb-düşməyə başlayırlar.

Blumfeld sakitcə paltarını dəyişir, dolabdan asılmış paltarları qaydaya salır, adəti üzrə diqqətlə baxır ki, qulluqçu buraları səliqəyə salıb ya yox.. Bir-iki dəfə qanırılıb çiyinləri üzərindən toplara baxır və görür ki, indi toplar onun dalınca düşüblər, lap yaxınına gəliblər, arxasındaca atılıb-düşürlər. Blumfeld ev xalatını geyinir, üzbəüz divardakı stellajdan asılmış qəlyanlarından birini götürmək istəyir. Ancaq geri çevrilməmişdən əvvəl, qeyri-ixtiyari, ayağının arxası ilə toplara bir təpik atır, toplar isə vaxtında geri çəkildikləri üçün təpik onları tutmur. Qəlyanı götürməyə yollananda, toplar da həmin dəqiqə onun dalınca düşürlər, o çəkələklərini sürüyə-sürüyə, topuq çala-çala yeriyir, ancaq hər addım səsinə uyğun olaraq toplar da şappıltı ilə döşəməyə dəyirlər. Blumfeld qəfildən geri dönür ki, görsün toplar indi neyləyəcəklər. Ancaq elə dönməyə başlayan kimi toplar havada qövs cızaraq onun arxa tərəfinə keçirlər, bir də dönür və hər şey yenidən təkrar olunur. İtaətkar müşahidəçilər kimi həmişə Blumfeldin arxasınca gedirlər. Görünür, əvvəlcə ona görə cəsarət edib onun qarşısında dayanmışdılar ki, özlərini təqdim etsinlər, indi isə vəzifələrini icra etməyə başlamışdılar.

Blumfeld bu vaxta qədər hadisələrə nəzarət etməyə gücü çatmadığı bütün fəvqəladə vəziyyətlərdə müvəqqəti bir vasitədən istifadə etmiş, yəni özünü elə göstərmişdi ki, guya heç nə görmür. Bu da çox vaxt kömək etmiş, əksər hallarda vəziyyət də, ən azı, yaxşılaşmışdı. İndi də belə eləyir, qəlyanlar asıldığı stellajın qarşısında dayanır, dodaqlarını sallayaraq onlardan birini seçib götürür, onu hazır saxladığı tütün kisəsinin içinə salıb tələsmədən yaxşı-yaxşı doldurur və arxasında özləri üçün hoppanıyan toplara fikir vermir. Ancaq stola tərəf getməyə tərəddüd edir, çünki topların şappıltısı ilə öz addım səslərini eyni vaxtda eşitməyə, demək olar ki, dözə bilmir. Beləcə dayanıb mənasız yerə qəlyanı doldurmağa davam edir, onu stoldan ayıran məsafəni gözəyarı hesablayır. Nəhayət zəifliyinə qalib gəlir, həmin qısa məsafəni elə ağır addımlarla keçir ki, topların səsinə eşitmir. Kresloya oturan kimi topların yenə də arxasında hoppandırdığını eşidir.

Stolun üzərində, divarın əlçatası bir yerində taxça, onun üstündə də ətrafına balaca qədəhlər düzülmüş bir şüşə gilasa arağı var. Şüşənin yanında fransız jurnalının nömrələri qalaqlanıb. (Elə bu gün təzə nömrəsi gəlib və Blumfeld onu götürür. Arağı isə tamam unudur, ona elə gəlir ki, həmişə görməyə adət etdiyi işləri indi təsəlli xatirinə görür, əslində, oxumağa da elə çox həvəsi yoxdur. Adəti xilafına bu gün jurnalı bir-bir vərəqləmir, istənilən bir səhifəni açır və böyük bir şəkil görür. Özünü məcbur edib şəkllə diqqətlə baxır. Burada Rusiya çarı ilə Fransa prezidentinin görüşü təsvir olunur. Görüş gəmidə keçirilir. Bu gəminin ətrafında sonsuzluğa gədər çoxlu gəmi var və onların buxarılarından qalxan tüstü aydın səmaya qarışib yox olur. Hər ikisi – çar da, prezident də iti addımlarla bir-birinə tərəf gəliblər və bu anda da bir-birinin əlini sıxırlar. Həm çarın, həm də prezidentin arxasında iki nəfər dayanıb. Çarın da, prezidentin də üzrlərindəki mehribançılıq ifadəsinin əksinə olaraq, onları müşayət edənlər çox ciddi görkəmdə dayanmışdılar və hər qrupun da gözü öz hökmdarına dikilmişdi. Lap aşağıda – yəqin ki görüş gəminin üst göyörtəsində keçirilirdi - əlləri gicgahlarında olan matroslar düzülmüşdü və şəklin çərcivəsi də çoxunu kəsmişdi. Blumfeldin şəkllə marağı tədricən artmağa başlayır, onu bir az üzündən uzaq tutaraq, gözünü qıyıb baxır. Belə təntənəli səhnələri həmişə xoşlamışdı. Əsas şəxslərin bir-birinin əlini belə sadəliklə, səmimiyyətlə sıxmasını da həqiqət kimi qəbul edir. Eyni zamanda bu da həqiqətdir ki, müşayətçilər – yeri gəlmişkən, onlar da yüksək rütbəli şəxslərdir

və adları da şəklin altında verilib – öz ciddi duruşları ilə bu tarixi anın necə ciddi olduğunu nümayiş etdirirdilər.)

Blumfeld özünə lazım olan şeyləri stellajdan götürmək əvəzinə, sakitcə oturub hələ də tüstülənən qəlyanına baxır. Elə bil pusquda dayanıb və qəflətən, heç gözlənilmədən donu açılır, bircə təkənla oturduğu kreslo ilə bərabər geri dönür. Ancaq toplar da sərvaxt dayanıblar və ya geyri-ixtiyari vəzifələrini yerinə yetirirlər, Blumfeld dönən kimi yerlərini dəyişirlər, onun arxasında gizlənilirlər. İndi Blumfeld, əlində də sönmüş qəlyan, arxası stola tərəf oturub. Toplar isə stolun altında hoppanışrlar və orada xalça olduğu üçün səsləri zəif eşidilir. Bu isə onun xeyrinədir. Yalnız boğuş guppultular eşidilir və onları eşitmək üçün də çox diqqətli olmaq gərəkdir. Düzdür, Blumfeld səsə qarşı həssas olduğu üçün indi onu eşidir, ancaq yəqin ki indi belədir, bir azdan heç nə eşitməyəcək. Blumfeldə elə gəlir ki, xalçanın üstündə hoppanışarkən belə zəif hiss olunmaqları topların zəif yeridir. Onların altına bir - hələ yaxşı olar, iki xalça salsa, heç nə eləyə bilməyəcəklər. Özü də müəyyən müddətə qədər – axı, onların burda olması artıq nəşə deməkdir!

Blumfeldə it indi lazım olardı. Özü də cavan, yırtıcı bir it ki, topların axırına çıxardı. İtin onları necə pəncəsi altına aldığı təsəvvürünə gətirir: topları gabağına qatıb otaqda ordan-ora, burdan-bura qovur, axırda da dişinə salır... Ola bilsin ki, Blumfeld lap yaxınlarda özünə bir it alsın...

Ancaq toplar hələlik Blumfelddən qorxmalıdırlar və onun da indi onları partlatmaq həvəsi yoxdur, kim bilir, bəlkə də buna qətiyyəti çatmır. Axşamlar işdən yorğun qayıdır və indi ona sakitlik çox lazım olduğu bir vaxtda belə həngamə ilə üzləşir. Yenəcə hiss edir ki, doğrudan da çox yorulub. Topları partlatmağına mütləq partladacaq, özü də lap tezliklə, ancaq indi onlara toxunmayacaq, bunu yəqin sabah edəcək. Bütün bunların hamısına əvvəlcədən düşünülməmiş bir olay kimi baxsan görərsən ki, toplar ozlərini kifayət qədər “təvazökar” apırırlar. Məsələn, istəsələr hərdən hoppana-hoppana irəli çıxardılar, özlərini göstərib təzədən yerlərinə qayıdardılar, ya da xalça səsi udduğuna görə bir az da hündürə tullanıb şappıltı ilə stola dəyərdilər. Ancaq bunların heç birini eləmirilər, Blumfeldi boş yerə özündən çıxarmırlar, hiss olunur ki, yalnız vacib olan hərəkətləri eləməklə kifayətlənirlər.

Yeri gəlmişkən, elə bu vacib hərəkətlər Blumfeldi stola yaxın gəlməyə qoymur. Orda bir neçə dəqiqə oturan kimi yatmağa getmək istəyir. Bunun bir səbəbi də ondadır ki, qəlyan çəkə bilmir, çünki kibrit tumbanın üstündə qalıb. Gərək gedib kibriti götürəydi və əgər tumbanın yanına gedirdisə, deməli, orda qalması daha yaxşı olardı və uzanıb yatardı. Həmin anda, ağına gribə bir fikir də gəlir: yəni fikirləşir ki, toplar da kor-koranə şəkildə onun arxasınca düşəcəklər, çarpayının üstünə tullanacaqlar və Blumfeld də uzananda, istər-istəməz, onları əzməli olacaq. Onun fikrincə əzilmiş topun qalıqları tullana bilməzdi. Axı, qeyri-adi şeylərin özü də bütöv olmalı idi. Top bütöv olanda onsuz da tullanır, lap ara verə-verə də olsa tullanır, ancaq cırıldandan sonra qalıqları heç vaxt tullana bilməz və deməli, indi də tullanmayacaqlar.

Bu fikir sanki onu şuxlaşdırır, “Haydı, getdik!” – deyər ayağa durur, toplar da arxasınca topuq çala-çala çarpayısına tərəf gedir. Deyəsən, fikirləşdiyi düz çıxır, qəsdlə çarpayına lap yaxın dayanır və toplardan biri o dəqiqə çarpayının üstünə tullanır. Həmin anda gözlənilməz bir hadisə baş verir: ikinci top özünü çarpayının altına verir. Topların çarpayının altında da tullana bilməsi ehtimalı Blumfeldin heç ağına gəlməmişdi. Toplardan birinə hirsələnir, eyni zamanda da hiss edir ki, burda nəşə bir ədalətsizlik var, çünki çarpayının altındakı top çarpayının üstündəkinə

nisbətən öz vəzifəsini bəlkə də daha yaxşı yerinə yetirəcək. Ancaq hər şey onların harda qərar tutacaqlarından asılı olacaq, çünki Blumfeld onların uzun zaman öz vəzifələrini ayrı-ayrılıqda yerinə yetirəcəklərinə inanmır. Və həmin anda aşağıdakı top doğrudan da çarpayının üstünə tullanır. “Aha, ilişdilər!” - deyə sevinclə ürəyindən keçirən Blumfeld özünü tez çarpayıya atmaq üçün xalatını sıyırıb çıxarır. Ancaq elə həmin anda da bayaqkı top hoppanıb çarpayının altına girir. Blumfeldin bütün ümidləri puça çıxır. Ola bilsin ki, yuxarını yoxlayırmış, bura da xoşuna gəlməyib. Axırda ikinci top da onun yanına gedir və məlum məsələdir ki, orda qalır, çünki aşağı daha yaxşıdır. “Deməli, bütün gecəni tappa-trupa qulaq asacam!” – deyə Blumfeld ürəyindən keçirir, dodaqlarını çeynəyir, başını bulayır.

Blumfeld kədərlənir və əslində heç bilmir ki, toplar bu gecə onun başına hansı oyunu açacaqlar. Yuxusuna söz ola bilməz, zəif səsləri vecinə almaz. Buna tam əmin olmaq üçün bayaqkı təcrübəyə arxalanıb, onların altına iki xalça sərir. Görən deyərdi ki, balaca bir iti var, ona yumşaq yer düzəldir. Toplar da sanki yorulmuşdular, yuxulu idilər, bayaqkı kimi tez-tez hündürə tullana bilmirdilər. Blumfeld çarpayının yanında diz çöküb onun altını gecə lampası ilə işıqlandıranda hərdən ona elə gəlir ki, toplar həmişəlik bu xalçaların üstündə qalacaq, çünki

çox zəifləmişdilər, güclə o yan-bu yana diyiirlənirdilər. Ancaq bir az sonra yenə də vəzifələrini yerinə yetirməyə başlayırlar. Kim bilir, bəlkə də Blumfeld sabah tezdən durub çarpayının altına baxanda iki sakit, gəşəng uşaq topu görəcək...

Ancaq deyəsən toplar səhərə qədər hoppanıb-düşməyə dözə bilməyəcəklər, çünki Blumfeld yerinə uzanandan sonra onların səsini eşitmir. Bütün diqqətini toplayaraq qulaq kəsilir, başını çarpayıdan aşağı uzadaraq onun altını dinşəyir, ancaq səs gəlmir. Yox, xalçalar onlara bu qədər təsir eləyə bilməzdilər. Topların sakitləşməsinin bircə izahı ola bilərdi: ya xalçalar yumşaq olduğuna görə möhkəm dayaq tapa bilmirlər və buna görə də hələlik hoppanmırlar, ya da – çox güman ki, elə budur – daha heç vaxt hoppanıb-düşməyəcəklər. Blumfeld istəsə durub baxardı, niyə belə olduğunu bilərdi, ancaq durmasa yaxşıdır, yenicə rahatlıq tapıb, öz baxışları ilə sakitləşmiş topları təzədən qıcıqlandırmaq lazım deyil. Hətta qəlyan çəkməkdən də vaz keçir, o biri böyrü üstə çevrilir və o dəqiqə də yuxuya gedir.

Ancaq bu rahatlıq çox çəkmir. Həmişə olduğu kimi yenə də yuxu görmür, ancaq çox narahat yadır. Dəfələre ona elə gəlir ki, kimsə qapını döyür, diksinib ayılır. Ancaq onu da dəqiq bilir ki, qapı döyülmür. Axı, kim gecə vaxtı gəlib onun – subay bir adamın qapısını döyərdi?! Bunu dəqiq bilsə də, diksinib ayılır, həyəcan içində bir anlığa qapıya tərəf baxır, ağzını ayırır, gözlərini güclə açır, saçları tər basmış sifətinə dağılır. Neçə dəfə ayıldığını saymağa çalışır, ancaq alınan rəqəmlər onun ağlını başından çıxarır, təzədən yuxuya gedir. Ona elə gəlir, tıqqıltının hardan gəldiyini bilir: yox, qapıdan gəlmir, hardansa başqa yerdən gəlir, ancaq yuxulu olduğu üçün niyə belə düşündüyünü xatırlaya bilmir. Bircə onu bilir ki, o zəif zəhlətökən tıqqıltılar əvvəlcə bir yerə yığılır, sonra da bərk taqqıltıya çevrilirlər. Taqqıltı olmasaydı, o zəhlətökən zəif tıqqıltılara dözərdi, amma nədənsə daha gec idi, heç nə eləyə bilməzdi, gecikmişdi, indi deməyə sözü də yoxdur, ağzını da yalnız hərdən əsnəmək üçün açıb-yumur və buna qəzəblənərək başını yastığa döyür. Gecə bu minvalla keçib gedir.

Səhər tezdən qulluqçunun qapını döyməsinə ayılır, bu zəif tıqqıltını eşidən kimi dərindən nəfəs alaraq yüngülləşir – halbuki indiyə kimi qapının zəif döyüldüyündən, onu eşitmədiyindən şikayətlənmişdi – elə yenicə “Gəlin!” demək istəyir ki, başqa bir tıqqıltı səsi eşidilir. Zəif olsa da, bu tıqqıltıda nəsə bir canlılıq, amiranəlik var. Çarpayının altındakı toplardır. Ayılıblar, ondan

fərqli olaraq bütün gecəni güc toplayıblar?! “Bu dəqiqə!” – deyər Blumfeld çarpayından düşür, ancaq bunu çox ehtiyatla edir, toplar yenə onun arxasında qalır, başını geri çevirir onlara baxır, az qalır söyüş eləsin. Gecələr ağır yorğanları üstlərindən atan uşaqlar kimi toplar da bütün gecəni xalçaları yavaş-yavaş, az-az itələyib çarpayının altından o qədər sürüşdürmüşdülər ki, indi özləri quru parketin üstündə qalmışdılar və səs eləyirdilər. “Haydı, xalçaların üstünə!” – Blumfeld gözəblə dillənir və yalnız toplar xalçanın üstünə gəyidib sakitləşəndən sonra qulluqçunu içəri çağırır. Və bu gombul, kütbeyin, yeriyəndə quru taxta kimi dümdüz dayanan qadın yeməyi stolun üstünə qoyub yalandan süfrənin ora-burasını düzəltdiyi anlarda Blumfeld əynində ev xalası çarpayısının qabağında dayanır və topları çarpayının altında saxlamaq üçün yerindən tərpənmir. Qadının nəsə hiss eləyib-eləmədiyini bilmək üçün onu baxışları ilə izləyir. Yaxşı eşitmədiyindən onun nəsə hiss edəcəyi o qədər də ağılabatan deyil və Blumfeldə elə gəlir, qadın sanki hərdən yerində mıxlanıb qalır, gah da mebellərdən birinə söykənir, qaşlarını dartaraq ətrafi dinşəyir. Blumfeld fikirləşir ki, yəqin gecəni pis yatdığı üçün səbəbləri pozulub, ona elə görünür. Kaş qulluqçunu bir az tələsdirə biləydi, çünki bu gün həmişəkindən də ləng tərpənir, Blumfeldin paltarlarını, çəkmələrini özü ilə dəhlizə aparır, uzun müddət orda qalır, hərdən tək-tək şappıltı səsi gəlir, yəqin ki onun paltarlarını çırpır. Bütün bu vaxt ərzində Blumfeld çarpayısının üstündə oturub səbrlə gözləməlidir. Yerindən tərpənə bilməz, əgər topları ardınca çəkib aparmaq istəmirsə, isti-isti içməyi xoşladığı qəhvəsini də soyutmalıdır və pəncərənin salınmış pərdələrinə baxmaqdan savayı əlindən heç nə gəlmir. Bayırda çıxan günəşin kədərli şüaları pərdənin arasından içəri süzülür. Qulluqçu nəhayət işini qurtarır, ona xoş bir gün diləyib getmək istəyir. Ancaq bayıra çıxmamaışdan əvvəl qapının ağzında dayanır, dodaqları tərpənir, uzun-uzadı Blumfeldə baxır. Blumfeld onu söhbətə tutmaq istəyəndəsə çıxıb gedir. Blumfeld az qala qanını açıb onun arxasınca qışqırmaq istəyir ki, o, çox səfeh, kütbeyin bir qarıdır. Sonra fikirləşir ki, qadının günahı yalnız ondadır ki, axmaq olduğu üçün heç nə hiss eləmədi, ancaq özünü elə göstərmək istədi ki, guya nəsə başa düşüb. Eh, fikirləri yaman dolaşdı! Özü də gecəni pis yatdığına görə! Pis yatdığına da xırdaca bir səbəb tapır ki, dünən axşam adət etdiyi işləri görmədi, qəlyan çəkmədi, araq içmədi. Axırda da fikirləşdiklərindən belə bir nəticə çıxarır ki, qəlyan çəkməyəndə, araq içməyəndə pis yatır.

Bu gündən özünə fikir verəcək və fikir verməyi də bununla başlayır ki, tumbanın üzərindən asılmış dərman qutusunda pambıq götürür, ondan iki çəngə qoparıb yumrulayır, qulaqlarına tıxayır. Sonra ayağa durub yoxlamaq məqsədilə bir addım atır. Toplar arxasınca gəlsələr də səsləri eşidilmir, qulaqlarına taxdığı pambığı bir az da qalınlaşdırandan sonra, ümumiyyətlə, heç nə eşitmir. Blumfeld bir neçə addım da atır, elə bir diqqətçəkən narahatçılıq hiss eləmir. Hərəsi öz işindədir, Blumfeld də, toplar da... Bir-birinə bağlı olsalar da, biri digərinə mane olmur. Yalnız bircə dəfə Blumfeld qəfil geri dönəndə, topun biri çatdırıb vaxtında kənara tullana bilmir, onun dizinə toxunur. Bu, yeganə hadisə olur, özgə heç nə baş vermir, Blumfeld arxayınca qəhvəsini içir, aclıq hiss edir, sanki bu gecə yatmayıb, uzaq yol gedib. Soyuq su ilə yuyunur, əməlli-başlı sərinləşir və paltarını dəyişir. Hələ indiyicən də pərdələri qaldırmayıb, ehtiyatlandığı üçün alaqlıq otaqda gələn üstün tutur və istəmir ki, topları kimsə görsün. Artıq getməyə hazır olanda fikirləşir ki, küçəyə çıxanda birdən toplar da arxasınca gələrlər – ancaq buna inanmır – ona görə də nəsə eləmək lazımdır. Ağına yaxşı bir fikir gəlir: iri paltar dolabının qapısını açıb arxasını ona tərəf çevirir. Amma toplar sanki onun niyyətini duyublar, dolabın içinə girmirlər, Blumfeldlə onun arasında qalmış boş yerdə dayanırlar, başqa yolları qalmayanda, bircə anlığa dolabın içinə tullanırlar və qaralıqdan qorxaraq tez də geri sıçrayırlar, onları içəridə saxlamaq mümkün olmur, qarşılarına qoyulmuş vəzifənin əksinə olsa da, Blumfeldin böyründə durmağı üstün tuturlar. Lakin onların bu bəcliyinin köməyi olmayacaq, çünki indi Blumfeld özü

geri-geri dolabın içinə girir, bir az sola çəkilir və toplar da ora girməli olur. Beləliklə də taleləri həll olunur, dolabın döşəməsində çoxlu xırda-xuruş əşyalar – çəkmələr, qutular, balaca çamadanlar var, hamısı da səliqə-səhmanla yığılıb, - Blumfeldin bu səliqə-səhmana heyfi də gəlir – toplara tərənməyə imkan vermirlər. Blumfeld, demək olar ki, qapıları örtüb və qəfil bir tullanıyla bayıra çıxır - neçə illər idi ki, belə tullanırdı – qapıları örtür, açarı fırladır, beləliklə toplar içəridə ağzı bağlı qalır. “ Bu da belə!” – deyər Blumfeld ürəyindən keçirir və üzünün tərini silir. Toplar dolabın içində bir hay-küy qoparırlar ki, gəl görəsən! Adama elə gəlir, bütün ümidləri üzülüb. Blumfeld isə, əksinə, çox razı qalır. Otaqdan çıxır və bomboş dəhliz də indi ona xoş gəlir. Pambığı qulaqlarından çıxarır, yenidən oyanmaqda olan binanın səs-küyü ona ləzzət eləyir. Çox tez olduğu üçün adam hələ azdır...

Girişdə qulluqçunun zirzəmidəki mənzilinin balaca qapısı qarşısında onun on yaşlı oğlu dayanmışdı. Elə bil anasının burnundan düşmüşdü, hətta o yaşlı qadının çirkinliyi də onun uşaq sifətindən yan keçməmişdi. Ayaqları əyri olan oğlan əlləri şalvarının cibində orda dayanıb finxırır, boğazında zob olduğu üçün çətin nəfəs alır. Başqa vaxt oğlana rast gələndə bu “tamaşanı” görməmək üçün onun yanından iti addımlarla keçib gedir, ancaq bu gün, az qala, dayanmaq istəyir. Bu oğlanı həmin qadın dünyaya gətirsə də və o da əsil-nəcəbətinin bütün əlamətlərini özündə cəmləşdirsə də, hər halda, hələlik uşaq idi, yekə başında hələ uşaq fikirləri dolaşırdı, onunla aydın danışsan, nəse soruşsan, yəqin ki cingiltili, məsum bir səslə, hörmətlə cavab verəcək, hətta adam özünü məcbur edib onun başını tumarlaya da bilər. Blumfeld belə fikirləşsə də, onun yanından keçib gedir. Küçəyə çıxanda hiss edir ki, hava onun evdə fikirləşdiyindən də xoşdur. Səhər dumanı əriyir, mavi səmanın bəzi yerləri artıq görünməyə başlayır. Blumfeld toplara minnətdar olmalıdır ki, evdən bu gün həmişəkindən tez çıxıb, hətta stolun üstündəki səhər gəzetini oxumağı da unudub, ancaq hər halda xeyli vaxt udub, indi tələsməyə bilər. Qərbdədir ki, onlardan ayrıldıqdan sonra topları az qala unudur. Nə qədər ki arxasınca gəzirdilər, onları Blumfeldə aid olan əşyalar hesab etmək olardı. Özü də elə bir əşya ki, Blumfeld haqqında danışanda onlardan bu və ya digər dərəcədə istifadə etmək olardı, ancaq indi oyuncaq kimi evdəki dolabda atılıb qalmışdılar. Birdən ağına gəlir ki, həmin toplardan öz təyinatları üzrə istifadə etməklə onları zərərsizləşdirmək olar. Oğlan hələ də qapının ağzında dayanıb, Blumfeld topları ona bağışlayacaq, özü də sözün əsil mənasında bağışlayacaq, geri almayacaq, bu da toplar üçün ölüm cəzası kimi bir şey olacaq. Lap sağ qalmalı olsalar da, oğlanın əlində dolabdakı toplar olmayacaqlar, bütün bina görəcək ki, oğlan onlarla oynayır, başqa uşaqlar da gəlib ona qoşulacaqlar və onda həmin topların da Blumfeldin əbədi yol yoldaşları deyil, adicə oyuncaqlar olduğu haqqındakı ümumi fikir bir daha öz təkzibolunmaz sübutunu tapacaq. Blumfeld yüyürə-yüyürə geri qayıdır. Oğlan yenidən evlərinə tərəf düşür, qapını açıb içəri girmək istəyir. Blumfeld indi gərək onu adı ilə çağırınsın. Adı da özü kimi gülməlidir...

-Alfred! Alfred! - deyər qışqırır.

Oğlan çox tərəddüd edir.

- Bura gəl, - deyir Blumfeld. – Sənə bir şey verəcəm.

Üzbəüz qapıdan dalandarın iki balaca qızı bayıra çıxır, biri Blumfeldin sağında, biri də solunda dayanıb maraqlı içində ona baxırlar. Qızlar hər şeyi oğlandan tez başa düşürlər, ancaq bircə şeyi anlaya bilmirlər ki, o niyə tez gəlmişdir. Ona əl edirlər, eyni zamanda Blumfeldi də gözdən qoymurlar, ancaq Alfredi gözləyən hədiyyənin nə olduğunu əvvəlcədən tapa bilmirlər. Maraqlı

onları rahat buraxmır, ayaqlarının birini götürüb o birini qoyurlar. Blumfeld qızların bu hərəkətinə də, oğlana da gülür. Oğlan, deyəsən, axır ki hər şeyi başa düşür, qamətini əymədən ağır addımlarla pillələri qalxır. Yerişi də lap anasının yerişidir. Yeri gəlmişkən, artıq o da qapıda görünür. Blumfeld ucadan danışır ki, quluqçu da eşitsin, lazım gələrsə, onun tapşırığının necə yerinə yetirildiyinə nəzarət etsin

- Yuxarıda, - deyir, - otaqda iki qəşəng top var. İstəyirsən onları sənə verim?

Oğlan ağzını büzür, nə edəcəyini bilmir, sualedici nəzərlərlə anasına baxır. Qızlar isə o dəqiqə Blumfeldin yan-yörəsində atılıb-düşməyə başlayırlar, xahiş edirlər ki, onlara versin.

- Siz də oynada bilərsiniz! - deyən Blumfeld oğlandan cavab gözləyir. Əlbəttə, topları elə həmin dəqiqə bu qızlara da bağışlaya bilərdi, ancaq ona elə gəlir ki, çox yelbeyindirilər, buna görə də oğlana daha çox etibar edir. Oğlan bu aralıqda bicə kəlmə də kəsmədən anasından məsləhət almışdı və Blumenfeld təzədən soruşanda başını yırğalayır.

- Elə isə diqqətlə qulaq as, - deyən Blumfeld hədiyyəsinə görə “sağ ol” eşitməyəcəyinə fikir vermir. - Otağın açarı ananda var, ondan alarsan, paltar dolabının açarını da özüm verirəm, toplar həmin dolabdadır. Sonra dolabın da, otağın da qapısını ehtiyatla bağlayarsan. Toplarla da nə istəsən edərsən, geri gaytarmazsan. Başa düşdün?

Təəssüf ki, oğlan heç nə başa düşməyib. Blumfeld istəmişdi ki, bu matı-mutu qurumuş məxluqa hər şeyi dəqiq başa salsın, bu məqsədlə də hamısını dəfələrlə təkrar etmişdi, gah açarlardan, gah otaqdan, gah da dolabdan danışmışdı, elə buna görə də oğlan indi ona xeyirxah bir adam kimi deyil, baş tovlayan kimi baxır. Qızlar isə hər şeyi o dəqiqə başa düşüblər, irəli soxulurlar, əllərini açara tərəf uzadırlar.

- Bir aman verin! – deyən Blumfeldin hamıya acığı tutur. Vaxt keçir, burda çox qala bilməz. Heç olmasa, qulluqçu deyəydi ki, onu başa düşüb, oğlu üçün dediklərinin hamısını eləyəcək. Ancaq bunun əvəzində hələ də qapının ağzında dayanıb, ağır eşidən adamlara xas bir əda ilə gülümsəyir və bəlkə də elə bilir ki, Blumfeld onun oğluna valeh olub, ondan vurma cədvəlini soruşur. Axı Blumfeld zirzəmiyə gedən pilləkənlə aşağı düşüb onun qulağına qışqıra bilməz ki, oğlu Allah eşqinə onun canını toplardan qurtarsın. Onsuz da güclə özünü məcbur edib paltar dolabının açarını bütün günü bu ailəyə etibar etmək qərarına gəlmişdi. Oğlanı özü ilə yuxarı aparıb topları ona vermək əvəzinə burda açarı təklif etməsi də özünə görə deyil. Axı belə də olmazdı ki, oğlanı yuxarı aparıb topları bağışlasın, sonra da əlindən alsın, çünki onlar Blumfelddən əl çəkməyib arxasınca düşəcəklər.

- Yenə başa düşmədin? – Blumfeld az qala kədərlə bir də soruşur, uşağın hələ də gözünü döydüyünü görüb, təzədən başladığı izahatını yarımçıq kəsir. Bu cür baxışların qarşısında heç eləmək olmaz! Bunlar adamı azdırdılar, onlardan yağın mənasız boşluğu ağılla doldurmaq üçün lazım olduğundan çox danışdın...

-Biz topları gətirib ona verərik! – deyən qızlar qışqırırlar. Onlar biddirlər, başa düşdülər ki, topları yalnız oğlanın vasitəsilə ələ keçirmək olar, eyni zamanda da həmin vasitəçiliyi özləri yaratmalıdır. Dalandarın evində saat zəng çalır, Blumfeldi tələsməyə səsləyir.

- Onda açarı alın, - deyir Blumfeld. Ancaq açarı özü verməyə macal tapmır, qızlar onu dartıb əlindən alırlar. Açarı oğlana vermiş olsaydı, tam arxayın gedə bilərdi.

- Otağın açarını qulluqçudan alarsınız, - Blumfeld əlavə edir, - topları götürəndən sonra açarların ikisinin də qulluqçuya verərsiniz.

-Oldu! Oldu! - Deyən qızlar pilləkənlə aşağı yüyürlər. Onlar hər şeyi bilirlər! Bilmədikləri şey yoxdur və oğlanın bu qədər kütbeyin olması Blumfeldi sanki sehlədi, indi özü də anlamır ki, qızlar onun dediklərinin hamısını necə başa düşə bildilər.

Onlar artıq aşağıda qulluqçunun ətəyini dartırdılar, ancaq bütün bunlar nə qədər cəzbedici olsa da, Blumfeld dayanıb onlara tamaşa edə bilməz ki, tapşırılan işi necə yerinə yetirirlər. Özü də təkcə ona görə yox ki, gecikir, həm də ona görə ki, toplar azadlığa çıxanda, burda olmaq istəmir. Hətta istəyir ki, qızlar qapıya çatanda, bir neçə küçə aralıda olsun. Axı, dəqiq bilmir ki, toplar onu görəndə nə edəcəklər. Beləliklə Blumfeld bu səhər ikinci dəfə küçəyə çıxır. Bundan əvvəl gulluqçunun elüzəri də olsa qızlara necə müqavimət göstərdiyini, əyriqıçlı oğlunun ona köməyə tələsdiyini görmüşdü. Blumfeld heç cür anlaya bilmir: necə olur ki, bu qulluqçu kimi adamlar dünyaya gəlirlər, sonra da doğub-törəyirlər?!

İşlədiyi alt paltarları fabrikinə gedən yolda Blumfeld tədricən hər şeyi unudaraq yalnız iş haqqında düşünür. Addımlarını yeyinlədir, oğlanın ucbatından xeyli ləngiməsinə baxmayaraq iş otağına birinci çatır. Bürosu şüşə divarlarla kəsilmiş bir otaqdır, içində də Blumfeld üçün bir yazı masası, ona təhkim olunmuş təcrübəçilər üçün iki stul-pult var. Sanki məktəblilər üçün hazırlanmış bu stul-pultlar nə qədər balaca, ensiz olsalar da, otaqda darısqallıqdır və təcrübəçilər həmin stullarda otura bilmirlər, çünki onda Blumfeldin kreslosuna yer qalmır, ona görə də bütün günü pultun arxasında ayaq üstə dayanmalı olurlar. Düzdür, təcrübəçilər narahat olurlar, ancaq eyni zamanda da Blumfeld onlara yaxşı nəzarət etməyə çətinlik çəkir. Bir də görürsən, ikisi də pulta sıxılıb, ancaq işləmək əvəzinə pıçıladaşırlar, ya da mürgü döyürlər. Blumfeld onlardan çox narazıdır, çünki ona tapşırılmış böyük işdə kifayət qədər kömək etmirlər. İş də ondan ibarətdir ki, şəxsi evlərdə hazırlanan mallar da – bəzi incə malları adam tutub evlərdə tikdirirdilər – daxil olmaqla fabrikin mal və pul dövriyyəsini hesablasın. Bu işin həcmninə nə dərəcədə böyük olduğunu təsəvvür etmək üçün ordakı işlərin hamısından yaxşı baş çıxarmaq lazımdır. Ancaq bir neçə il bundan əvvəl onun birbaşa rəisi öləndən sonra heç kim baş çıxara bilmir və Blumfeld də belə düşünür ki, daha heç kəs onun işi barədə fikir yürüdə bilməz. Məsələn, fabrikin sahibi cənab Ottomar Blumfeldin işindən narazı olduğunu gizlətmir, eyni zamanda onun iyirmi il ərzindəki xidmətlərini də danmır, ancaq bunu məcburiyyət qarşısında qaldığı üçün eləmir, əksinə, ona görə eləyir ki, Blumfeldə sədaqətli, etibarlı adam kimi hörmətlə yanaşır, lakin bununla belə, işini bəyənmir, hesab edir ki, bu işi lap sadə, hər cəhətdən əlverişli şəkildə də qurmaq olar. Deyirlər, - özü də boş yerdən demirlər – guya Ottomar Blumfeldin şöbəsində ona görə az-az görünür ki, onun iş metodunu görüb əsəbiləşməsin. Əlbəttə, Blumfeld əməyinin bu cür qiymətləndirilməsinə kədərlənir, ancaq ələndən də heç nə gəlmir, çünki Ottomarı məcbur edə bilməz ki, bir ay fasiləsiz onun şöbəsində otursun, burda görülən müxtəlif çeşidli işlərin xüsusiyyətlərinə bələd olsun, özünün daha yaxşı hesab elədiyi metodları tətbiq etsin və bu metodların şöbəni necə uçuruma apardığını öz gözlərilə görəndən sonra Blumfeldin haqlı olduğuna inansın. Buna görə də Blumfeld indiyəcən necə işləmişdisə, eləcə də işləməyinə davam edir, xeyli vaxt keçəndən sonra Ottomar şöbəyə gələndə bir az narahat olur, tabeçilikdə olan bir adam kimi vəzifə borcunu yerinə yetirərək bu və ya digər məsələni elüzəri də olsa ona izah etməyə çalışır, o da sakitcə başını tərpedir, başını da qaldırmadan çıxıb gedir. Blumfeld qalan vaxtlarda işinin lazımınca qiymətləndirilməməsinə görə deyil, nə vaxtsa vəzifəsindən gedəndən sonra şöbədə həmin dəqiqə yaranacaq böyük qarmaqarışıqlığa görə narahat olur, çünki fabrikdə elə bir adam tanımır ki, onu

əvəz eləyə, işini elə səviyyədə apara bilsin ki, fabrikin heç olmasa ilk aylarda böyük itkilərdən qaça bilsin. Əgər şef kiminsə işini lazımcına qiymətləndirmirsə, orda işləyənlərin hamısı onu ötməyə çalışırlar. Ona görə də fabrikdə heç kim Blumfeldin işini qiymətləndirmir, heç kim nəyisə öyrənmək üçün onun şöbəsində işləmək istəmir, işə təzə adam götürüləndə də, heç kim Blumfeldin yanına öz xoşuna göndərilir. Elə bunun nəticəsidir ki, Blumfeldin şöbəsində neçə illərdir, artım yoxdur. O vaxta gədər şöbədə yalnız bircə köməkçi ilə işləyən Blumfeld ona bir təcrübəçinin də verilməsi üçün həftələrlə amansız mübarizə aparmalı olmuşdu. Demək olar ki, hər gün Ottomarın kabinetinə getmiş, sakitcə, ətraflı şəkildə ona şöbəyə təcrübəçinin nə üçün vacib olduğunu başa salmağa çalışmışdı. Ona görə vacib deyildi ki, Blumfeldin özünə yazığı gəlir, yox, özünə görə demir, payına düşən işi artıqlaması ilə görür, getmək fikrində də deyil, amma cənab Ottomar nəzərə almalıdır ki, zaman keçdikcə fabrikin inkişaf edib, buna uyğun olaraq şöbələr də böyüyüb, ancaq Blumfeldin şöbəsi həmişə unudulub. Halbuki şöbədə iş lap çoxalıb! Blumfeld bu vəzifəyə gələndə - yəqin ki cənab Ottomar o vaxtları xatırlamaz - təxminən on toxucu işləyirdi, indi isə onların sayı əlli ilə altmış arasındadır. Bu iş üçün xeyli güc lazımdır, Blumfeld isə yalnız ona söz verə bilər ki, özünü bütövlükdə bu işə həsr eləsin, ancaq onun öhdəsindən tam gələ bilməyəcəyinə bu gündən söz verə bilməz. Əlbəttə, cənab Ottomar Blumfeldin xahişini heç vaxt birbaşa rədd etməmişdi, bilirdi ki, köhnə işçiyə qarşı belə hərəkət etmək olmaz, ancaq onun sanki Blumfeldə qulaq asması, Blumfeld xahiş edərək kiminləsə danışması, cəndə razılıq verməsi, bir neçə gündən sonra da hər şeyi unutmaması əməlli-başlı xətrinə dəymişdi. Yox, Blumfeld özü üçün çalışmır, o, fanatik deyil, şan-şöhrət, tanınmaq nə qədər şirin olsa da, Blumfeld onlarsız da keçinər və bütün bunlara baxmayaraq işində qalacaq, bacardığıca hər şeyə dözəcək, çünki haqlıdır və haqq da, bəzən lap gec də olsa, axırda tanınır. Beləliklə, Blumfeldə nəhayət iki təcrübəçi verildi. Özü də necə təcrübəçilər! Elə fikirləşmək olardı ki, Ottomar şöbədən xoşu gəlmədiyini təcrübəçi vətənlə deyil, məhz belə təcrübəçilər göndərməklə daha aydın şəkildə ifadə edib və Blumfeldi də bu vaxta gədər ona görə get-gələ salıb ki, məhz belə təcrübəçilər axtarırmış, ancaq məlum məsələ idi ki, tapa bilmirmiş. Blumfeld indi şikayətlənə də bilməzdi, çünki alacağı cavabı əvvəlcədən bilirdi: deyəcəkdilər ki, sən bir təcrübəçi istəyirdin, biz isə ikisini verdik. Ottomar hər şeyi çox ustalılıqla düzüb-qoşmuşdu. Əlbəttə, Blumfeld buna baxmayaraq şikayətlənirdi və ona görə şikayətlənirdi ki, düşdüyü vəziyyət onu məcbur edirdi, yoxsa kimdənsə kömək gözləməzdi. Ancaq inadla şikayətlənmirdi, sadəcə olaraq, yeri gələndə ötrə şəkildə deyirdi. Buna baxmayaraq onu istəməyən həmkarlarının arasında belə bir şayə yayıldı: guya kimsə Ottomardan soruşub ki, Blumfeldə bu cür köməkçilər verildəndən sonra niyə şikayətlənir. Ottomar da cavabında deyib ki, düzdür, Blumfeld hələ də şikayətlənir və buna da haqqı var. O, yəni Ottomar, nəhayət hər şeyi başa düşüb və ona hər toxucu üçün bir təcrübəçi – yəni altmış təcrübəçi göndərəcək. Bunlar bəs eləməsə, yenə də göndərəcək və onun şöbəsi dəlixanaya çevrilənə qədər göndərməkdə davam edəcək. Həmin dəlixananın əlamətləri də artıq neçə illərdir ki özünü orda göstərir. Düzdür, bu sözlərlə Ottomarın danışq tərzini yaxşı yamsılamışdılar, ancaq Blumfeld əmin idi ki, Ottomar onun haqqında heç vaxt belə danışmaz. Bunlar hamısı ikinci mərtəbədə işləyənlərin uydurması idi, onlara heç fikir vermirdi. Ancaq kaş həmin təcrübəçilərə də beləcə fikir verməməyi bacaraydı! Ancaq təcrübəçilər vardı və onlardan da qaçmaq olmazdı. Solğun bənizli zəif uşaqlar idi. Sənədlərinə görə icbari təhsil yaşını adlamışdılar, ancaq baxan buna inanmazdı. Bəli, onları heç müəllimə də ümid etmək olmazdı, çünki lap ana uşağına oxşayırdılar. Düz-əməlli yeri də bilmirdilər və ən çox da ilk günlərdə bir az ayaq üstə galan kimi yorulurdular. O qədər zəif idilər ki, bir az gözdən qoyan kimi büzüşürdülər, bir küncə çəkilib ikiqat olurdular. Blumfeld onları başa salmağa çalışırdı ki, bu gedişlə özlərini ömürlük şikəst edəcəklər. Belə təcrübəçiləri iş

dalınca göndərməyin özü böyük risq idi. Bir dəfə onlardan hansısa nəyisə iki-üç addım o yana aparmalı oldu və elə yıxıldı ki, dizi pultla dəyib yaralandı. Otaq toxucu qadınlarla, pultların üstü isə malla dolu idi, ancaq Blumfeld məcbur olub bütün işlərini yarımçıq qoydu, ağlayan təcrübəçini otağına aparıb yarasını sarıdı. Təcrübəçilərin nəsə etmək cəhdləri zahiri idi, hətta bəzən balaca uşaqlar kimi özlərini göstərmək istəyirdilər, ancaq əksər hallarda, özü də lap tez-tez müdirlərinin gözündən pərdə asmaq, onu aldatmaq istəyirdilər. Bir dəfə də işin qızgın vaxtında Blumfeld qan-tər içində harasa qaçanda gördü ki, ikisi də parça toplarının arasına girib poçt markası dəyişirlər. Onların hərəsinin tərəsinə bir yumruq ilişdirmək istədi – onların bu hərəkəti üçün ən yaxşı cəza olardı – ancaq fikirləşdi ki, uşaqlar və Blumfeld də uşaqları öldürə bilməz! Uşaqlar ona beləcə əzab verməkdə davam edirdilər. İlk günlər elə bilirdi ki, təcrübəçilər xüsusən malların bölüşdürülməsi zamanı çox böyük bir gərginliyin, sayıqlığın tələb olunduğu vaxtda ona kömək edəcəklər. Fikirləşirdi ki, özü təxminən pultun arxa tərəfində - ortada dayanacaq, hər şeyə nəzarət edəcək, təcrübəçilər onun göstərişi ilə qaça-qaça malları bölüşdürəcəklər, Blumfeld də qeydiyyatla məşğul olacaq. Bilirdi ki, onun nəzarəti nə qədər güclü olsa da, bu qarmaqarışıqlıqdan baş çıxarmağa kifayət etməyəcək, təcrübəçilərin diqqəti nəzarəti tamamlayacaq, özləri də tədricən təcrübə toplayacaq, hər xırda şey üçün oturub Blumfelddən göstəriş gözləməyəcəklər, axırda tikdikləri mala olan tələbata və nə dərəcədə etibarlı olduqlarına əsasən toxucuları bir-birindən fərqləndirəcəklər. Ancaq təcrübəçiləri belə görəndə bütün ümidləri boşa çıxdı. Blumfeld tezliklə anladı ki, onları toxucularla danışmağa qoymaq olmaz. Elə ilk günlərdən bəzi toxucuların yanına getmək istəmədilər, çünki ya qorxurdular, ya da xoşları gəlmirdi, ancaq hansılardan xoşları gəlirdi, düz qapıyacan qabaqlarına yüyürdülər. Onların istədiklərini gətirirdilər, guya bir növ gizləncə verirdilər, halbiki bunlar toxuculara onsuz da verilməli idi. Xoşları gələn toxucular üçün parça kəsəklərini, lazımsız şeyləri, bəzn də nəyəsə yaraya bilən qırıq-quqruları boş rəflərdən birinə yığıb saxlayırdılar, onlar gələndə, Blumfeldin arxa tərəfinə keçib göz-qaş eləyirdilər, əvəzində konfet alırdılar. Əlbəttə, Blumfeld tezliklə bu biabırçılığa son qoydu, toxucular gələndə onları arakəsmənin o biri tərəfinə göndərdi. Uşaqlar uzun müddət bunu böyük bir ədalətsizlik hesab elədilər, inadkarlığa başladılar, qəsdən qələmuclarını sındırdılar, başlarını qaldırmağa cəsərət eləməsələr də, toxucuların diqqətini Blumfeldin onlara necə pis rəftar etdiyinə yönəltmək məqsədilə şüşələri tıqqıldatdılar..

Özlərinin elədikləri haqsızlığı isə başa düşmək istəmirlər. Məsələn, demək olar ki, hər gün iş gecikirlər. Ancaq onların rəhbəri Blumfeld lap gənc yaşlarından özünü işə ən azı yarım saat tez gəlməyə öyrəşdirib, bunu da şöhrət üçün, özünü işgüzar adam kimi göstərmək üçün eləmir, bir növ ləyaqət hissi Blumfeldi buna məcbur edir, çox vaxt da təcrübəçilərini bir saatdan artıq gözləməli olur. Adəti üzrə səhər yeməyi üçün götürdüyü kökəni yeyə-yeyə zaldakı pultun arxasına keçib toxucuların haqq-hesab dəftərçələrində qeydlər aparır. Tezliklə başı işə garişir və hər şeyi unudur. Qəflətən elə diksinir ki, əlindəki qələm bundan sonra da bir az titrəyir. Təcrübəçilərdən biri özünü içəri salır, adama elə gəlir, indicə yıxılacaq, bir əli ilə nədənsə tutub, o biri əlini də tövsüyə ürəyinin üstünə qoyur. Ancaq sən demə, bütün bunların hamısı vur-tut gecikdiyinə görə üzür istəmək imiş. Amma bu üzürxahlıq elə gülünc çıxır ki, Blumfeld özünü eşitməzliyə qoyur. Belə eləməsəydi, onda gərək oğlanı layiqincə əzişdirəydi. Onu bir anlığa süzür, sonra əlini uzadaraq arakəsməni göstərir, təzədən işə başlayır. Gözləmək olardı ki, təcrübəçi öz rəhbərinin bu xeyixahlığını başa düşəcək, iş yerinə tələsəcək. Ancaq yox, tələsmir, ayaqlarını oynadır, gah barmaqlarının ucuna qalxır, gah da dabanlarını cütləyir. Yoxsa rəhbərini ələ salır? Yox, bu da deyil. Yənə də qorxu qarışıq özündənrazılıq əlamətidir, adamın əl-qolunu bağlayır, heç nə eləyə bilmirsən. Buna başqa nə ad qoymaq olar ki, özü də bu gün adəti xilafına iş gec gəlib, xeyli gözləyəndən sonra – dəftərçələri yoxlamağa həvəsi yoxdur – indi oraları

süpürən səfeh xidmətçinin süpürgəsindən qalxan toz-torpağın arasından küçə ilə arxayın-arxayın gələn təcrübəçiləri görür. Gol-boyun gəlirlər, deyəsən vacib söhbətləri var və məlum məsələdir ki, danışıqlarının işlə nəsə bir əmmalı bağlılığı var. Şüşə qapıya yaxınlaşdıca addımlarını daha da yavaşdırlar . Biri nəhayət əlini dəstəyə uzadır, ancaq onu burmur, beləcə dayanıb söhbət edirlər, gülüşürlər.

- Cənablar üçün qapını açsan! – deyər Blumfeld əlini yelləyərk xidmətçiyə qışqırır.

Ancaq təcrübəçilər içəri girəndə, Blumfeld onlara baş qoşmaq istəmir, salamlarını almayıb yazı stolunun arxasına keçir. Hesablamağa başlayır, hərdən də başını qaldıraraq təcrübəçilərin nə işlə məşğul olduqlarını bilmək istəyir. Deyəsən, biri çox yorğundur, gözlərini ovuşdurur. Gödəkçəsini asanda, fürsətdən istifadə edib divara söykənir, bir az orda dayanır. Küçədə şux görünürdü, ancaq işə başlayacağı anda yoruldu! O biri təcrübəçi, əksinə, işləmək həvəsindədir. Amma bu həvəs başqa işədir. Məsələn, çoxdan arzulayır ki, buraları süpürsün. Ancaq bu elə işdir ki, onun icazəsi yoxdur, süpürmək xidmətçinin işidir. Əslində, Blumfeld təcrübəçinin buraları süpürməsinin əleyhinə deyil, qoy süpürsün, hər halda xidmətçidən pis süpürməz, ancaq süpürmək istəyirsə, xidmətçi bu işə başlamamışdan əvvəl gəlməlidir, daha fabrikin işini görməli olduğu halda, vaxtını buna sərf etməməlidir. Əgər bu balaca oğlanın ağı belə şeyləri kəsmirsə, onda heç olmasa, gözləri yaxşı görməyən, Ottomarın başqa bir şöbəyə deyil, məhz Blumfeldin şöbəsinə təhkim etdiyi, yalnız Allahın və bir də sahibkarın mərhəməti sayəsində hələ də yaşayan bu qoca xidmətçi insafli olmalı, süpürgəni bircə anlığa ona verməli idi, əlindən heç nə gəlməyən oğlan da o dəqiqə həvəsdən düşərdi, kişinin dalınca düşüb yalvarardı ki, özü süpürsün. Ancaq deyəsən xidmətçi bu işdə özünün daha çox məsuliyyət sahibi olduğunu hiss edir, oğlan ona yaxınlaşmaq istəyəndə, titrəyən əlləri ilə süpürgədən daha bərk yapışır, işi dayandırır ki, bütün diqqətini cəmləyib süpürgəni əlində saxlaya bilsin. Təcrübəçi özünü guya nəyisə hesablayan kimi göstərən Blumfeldin qorxusundan süpürgəni dili ilə istəmir, əslində istəməyin xeyri də yoxdur, çünki ona nəyisə başa salmaq üçün bağırmaq lazımdır. Beləliklə təcrübəçi əvvəlcə xidmətçinin pencəyinin golunu dartışıdır. Əlbəttə, xidmətçi söhbətin nədən getdiyini bilir, qorxu içində təcrübəçiyə baxır, başını bulayır və süpürgəni özünə bir az da yaxın tutur, sanki bağrına basır. Təcrübəçi əlini geri çəkərək xahişə keçir. Düzdür, bilir ki, xahişlə bir şey alınmayacaq, sadəcə olaraq, məzələdir. Digər təcrübəçi bu olayı sakit bir gülüşlə izləyir və ona elə gəlir ki, inanılası olmasa da, Blumfeld heç nə eşitmir. Xahişin xidmətçiyə zərrə qədər də təsiri olmur, geri döner ki, arxayınca işini görsün. Ancaq təcrübəçi sanki onun barmaqlarının ucunda fırlanıb yenə də qarşısında peyda olur, əllərini bir-birinə sürtərək yalvarıcı nəzərlərlə üzünə baxır, indi də bu tərəfdən xahişə başlayır. Xidmətçinin o tərəf-bu tərəfə dönməsi, təcrübəçinin də sanki onun barmaqları ucunda fırlanması dəfələrlə təkrar olunur. Axırda xidmətçi yolunun hər tərəfdən bağlandığını hiss edir və başa düşür ki, səhv eləyib: bir az sadələvh olsaydı bilərdi ki, özü oğlandan tez yorulacaq. Ona görə də başqa yerdə kömək axtarır, barmağı ilə oğlanı hədələyir, Blumfeldi göstərir: yəni əl çəkməsə, ona şikayət edəcək. Təcrübəçi başa düşür ki, əgər süpürgəni ələ keçirmək istəyirsə, tələsməlidir və həyasızcasına ondan yapışır. O biri təcrübəçidən qopan qeyri-ixtiyari qışqırtı indi nə etmək lazım olduğundan xəbər verir. Düzdür, xidmətçi bu dəfə bir addım geri çəkilməklə süpürgəni xilas edir, ancaq təcrübəçi əl çəkmir, ağızını geniş açaraq gözləri parıldaya-parıldaya irəli atılır, xidmətçi qaçmaq istəyir, ancaq ayaqları titrəyir, tərənə bilmir, təcrübəçi süpürgədən yapışır, ala bilməsə də, onu xidmətçinin əlindən yerə salır. Deyəsən, o heç təcrübəçiyə də qismət olmur, çünki süpürgə yerə düşən kimi üçü də donub qalır – təcrübəçilər də, xidmətçi də. Axı Blumfeld indi hər şeyi biləcək! Doğrudan da Blumfeld başını qaldıraraq öz balaca pencərəsindən baxır, sanki bütün bunlardan yenidən xəbər tutur, hər üçünü

ciddi, sınaycı nəzərlərlə bircə-bircə süzür, döşəməyə düşmüş süpürgə də gözündən qaçmır. Sanki sükut çox çəkir, sanki təcrübəçi özünün süpürmək həvəsini boğa bilmir, ehtiyatla aşağı əyilir, elə bil yerdəki süpürgə yox, heyvandır, onu götürür, döşəməyə çəkir, ancaq Blumfeld ayağa durub arakəsməyə tərəf gələndə, qorxusundan yerə tullayır.

- İkiniz də iş başına! Avaralandığınız bəsdir! – deyə qışqıran Blumfeld təcrübəçilərə pultu göstərir. Oğlanlar itaətkarlıqla iş yerlərinə tərəf gedirlər, ancaq Blumfeldin qarşısından keçəndə, utanıb-qızarmaq, başlarını aşağı salıb getmək əvəzinə, dönüb onun gözünün içinə baxırlar, sanki bununla döyülməkdən qorunurlar. Ancaq öz təcrübələrindən bilməli idilər ki, Blumfeld heç vaxt heç kəsə əl qaldırmır. Axı onlar çox qorxaqdırlar və ağına-bozuna baxmadan həmişə gerçək və ya onlara gerçək kimi görünən hüquqlarını müdafiə etməyə çalışırlar...

Dönüş

Mən evimizə qayıtdım, həyətdən keçib ətrafıma baxdım. Atamın köhnə həyətidir. Ortada bir gölməçə var. Köhnə, yararsız hala düşmüş alətlər üst-üstə qalanıb, eyvana çıxan pillələrin yolunu kəsib. Sürəhinin üstündə oturmuş pişik pusquda dayanıb. Külək nə vaxtsa payanın ucuna bağlanmış cırıq yaylığı yelləndirir. Bu da evimiz!

Məni kim qarşılayacaq? Mətbəxin qapısı arxasında gözləyən kimdir? Bacadan tüstü çıxır, yəqin, axşam yeməyinə qəhvə hazırlayırlar. Nəsə bir doğmalığ hissi olunur? Adam özünü evdə hiss eləyə bilər? Bilmirəm... Heç inanmıram... Düzdür, ata evidir, ancaq burda hər şey bir-birinə yaddır, elə dayanıblar ki, deyərsən hərə öz işi ilə məşğuldur. Bəzilərini unutmuşam, bəzilərini də heç tanımıram. Onlar üçün mən kiməm ki?! Lap atamın – o qoca kəndlinin oğlu olmağımın da onlar üçün heç bir mənası yoxdur. Və mətbəxin qapısını döyməyə cəsarət etmirəm, uzaqda dayanıb mətbəxi dinşəyirəm. Elə uzaqdan dinşəyirəm ki, heç kəs qapını qəfildən açıb, mənim dinşədiyimi hiss eləyə bilməz. Və çox uzaqda dayanıb dinşədiyim üçün də heç nə eşidə bilmirəm, qulağıma yalnız saatın zəif çıqqılıtsı gəlir, bəlkə, bu da elə uşaq vaxtından qulağımda qalıb... Mətbəxdə nə baş verirsə, orda oturanların məndən gizlətdikləri sirr kimi qalır. Adam qapının ağzında nə qədər çox tərəddüd edirsə, o qədər də yadlaşır. Kaş indi kimsə qapını açıb məndən nəsə soruşaydı! Bəs onda elə mən özüm də o sirrini gizlədənlərdən biri olmazdım?!